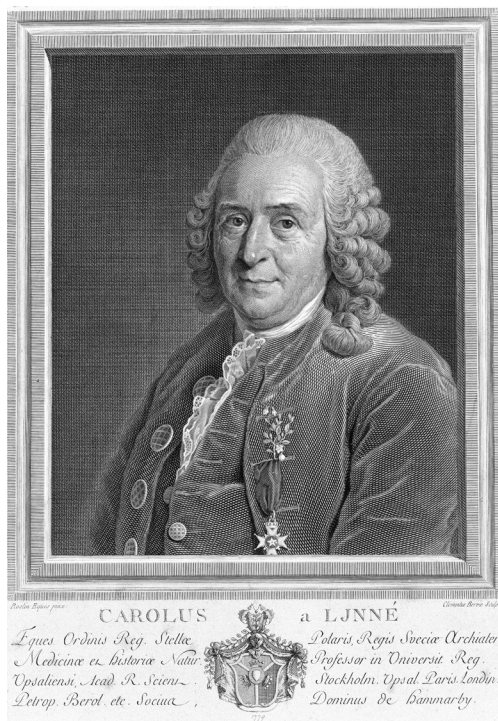

Historisk Tidskrift

FÖR FINLAND

3 • 2007

Linné som föreläsare
Finland i 19de seklet

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Docent Lars-Folke Landgrén

Redaktionssekreterare: Fil.mag. Jani Marjanen • Fil.dr Charlotta Wolff
Ekonom: Fil.mag. Michaela Bränn

REDAKTIONSRÅD

Max Engman (ordförande) • Tom Gullberg • Matti Klinge • Rainer Knapas
Henrik Knif • Lars-Folke Landgrén • Mikko Majander • Henrik Meinander
Eljas Orrman • Minna Sarantola-Weiss • John Strömberg
Henrika Tandefelt • Nils Erik Villstrand

HISTORISKA

FÖRENINGEN

Grundad 1914

Utger sedan 1916
*Historisk Tidskrift för
Finland*

www.historisktidskrift.fi

TILL VÅRA LÄSARE

Meddelanden om prenumerationer och
adressförändringar skall riktas till vår adress:

HTF / Michaela Bränn
Historiska institutionen
Pb 59 (Unionsgatan 38 A)
00014 Helsingfors universitet.

Telefon 040-563 1492
Epost: michaela.brann@kolumbus.fi.

Redaktionens kontaktuppgifter:
lars-folke.landgren@helsinki.fi
jani.marjanen@helsinki.fi
charlotta.wolff@helsinki.fi

Historisk Tidskrift för Finland
trycks med bidrag av
Finlands Akademi och
Svenska litteratursällskapet i Finland.

Ett nytt manuskript

Linné som föreläsare

CARINA NYNÄS

Vi vet så väl att man ser på Botaniken
som överväldigande i sin rikedom
hänförande i sina växlingar,
ofta förunderlig in i minsta enskildhet.
Men se bort från fablerna,
citat från dammiga auktoriteter
alla meningslösa kontroverser!
Glöm all filologi,
allt retoriskt språkspel,
och de lärdes nattligt tomma fraser,
långt från filosofisk vishet,
fjärran från den vetenskap
vi innerst söker.¹

I den omfattande utgivningen under Linnéjubileet år 2007 utkom även en handskrift som tidigare aldrig har publicerats. Den innehåller Linnés egna föreläsningar kring *Fundamenta Botanicas* 365 paragrafer. Titeln på boken är *Carl von Linné: Om botanikens grunder. Föreläsningar höstterminen 1748*. Anteckningarnas 298 sidor utgör en kommentar till *Fundamenta Botanicas* paragrafer och förtydligar och förklarar de mer invecklade kapitlen: "Plantae", "Fructificatio", "Characteres" och "Adumbrationes".² En viss del av texten är på latin, resten består av Linnés mycket personliga svenska, nedtecknad enligt en mildt sagt fri stavningsprincip.

¹ Bacon de Verulam. Dikten återfinns som inledande motto i Linnés *Fundamenta Botanica* 1736. Nyöversättning av Lars Bergquist och Carina Nynäs i Lars Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder. Föreläsninganteckningar hösten 1748* (Stockholm [1748] 2007).

² *Adumbrationes*: avritning med tillbörlig fördelning av skugga och ljus, en perspektivistisk teckning, "frontis et lateris abscedentium", d.v.s. växten i helfigur. Georges, *Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch*. Freer översätter ordet med "Sketches", Hoquet med "Signalements" och Quesné med "Adumbrations".

Originalmanuskriptet finns i privat ägo hos Lars Bergquist som har transkriberat och översatt texten. Jag själv har varit anställd assistent vad gäller akribi, notapparat och biografiska data rörande de botaniker och vetenskapsmän från 1500-talet och framåt vars vetenskapliga idéer Linné vidareutvecklade, justerade eller polemiserade emot.

Följande artikel vill försöka utkristallisera några av de bärande kunskapsdetaljerna i Linnés föreläsning och se hur dessa korresponderar med kärnfrågorna i den botaniska och naturvetenskapliga debatten samt att återreflektera det biografiska ljus som lyser upp gestalten Linné när vi får möta honom som föreläsande auktoritet.

Det nypublicerade manuskriptet är inte det enda i sitt slag. På universitetsbiblioteken i Uppsala, Lund, Helsingfors och London finns ytterligare likartade föreläsningsanteckningar kring Linnés utläggningar om sina *Fundamenta*.³ Dessa tre manuskript överensstämmer ord för ord med den text som nu utkommer för första gången i tryckt version och med väsentligen bibehållen stavning. En uppenbar skillnad bör ändå framhållas. Den aktuella handskriften färgas av en dialektal ”småländska” som vanligen har korrigerats till riksspråk i systerhandskrifterna.⁴ Möjligen kan detta indikera att det aktuella manuskriptet är äldre än de besläktade manuskripten.

Kalligrafiska detaljer visar att Linné själv inte hållit i pennan, även om jagformen återkommer i anteckningarna på ett sätt som utan tvivel antyder att föreläsningrösten bakom texten tillhör honom.⁵ Sättet att skriva vissa versaler utesluter ändå Linné som nedtecknare. Däremot är det uppenbart att skribenten är en person väl insatt i Linnés tankegångar och terminologi. Tanken går osökt till någon av hans många lärjungar.

³ Uppsala: Caroli Linnaei Praelectiones Publice in Philosophiam Botanicam, Upsaliae 1758 et 1759 (D 75); Lund: Caroli Linnaei Enskildte Föreläsningar öfver Fundamenta Botanica håldne höst-terminen 1748 (anteckningar av) Johan Schröder (nat. vet.); Helsingfors: Caroli Linnaei enskiltte föreläsningar öfver Fundamenta Botanica 1748, it(ererade) 1750 (AA 52); London, National History Museum: Caroli Linnaei ... Enskildte föreläsningar öfver Fundamenta Botanica, håldne höstterminen 1748 (anteckningar av) L. J. Montin, Soulsby 3540.

⁴ Lars Bergquist, 'Förord', Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*.

⁵ T.ex. "Fructificatio", §§ 86, 94, 130, "Characteres", § 157, "Adumbrationes", 325, 326, 327, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*.

Föreläsningssanteckningarnas ursprung

Titelbladet till föreläsningssanteckningarna lyder ”Caroli Linnaei, Arch. Reg. Med. Et Bot. Prof. Reg. Upps. Hort. Acad. Praefecti: *Enskildte Föreläsningar öfwer Fundamenta Botanica håldne höst-terminen år 1748*”. Också ägarhänvisningen uppges: ”Tillhör A. Ekeberg, Laholm d. 11 april år 1831”.

Linné lockade stora skaror till sina föreläsningar. Enligt Gunnar Eriksson präglades hans mer fördjupade studier på högre nivå ändå av ett esoteriskt drag. Eriksson noterar att Linné själv föreläste endast tre gånger över sin *Fundamenta Botanica*, nämligen åren 1747, 1750 och 1758. Tack vare ovan nämnda manuskript kan vi lägga till ytterligare en termin, nämligen hösten 1748.⁶

Föreläsningssanteckningarna, en renskrift, är anonyma. Flera indicier pekar ändå på en och samma skribent, Linnélärjungen, prästen och ostindiefararen Pehr Osbeck. Handskriftens likheter med Osbecks kalligrafi har för det första undersökts och bekräftats av handskriftsexperten Kristina Eriksson på Kungliga Biblioteket. För det andra fanns hos den familj som på 1990-talet avyttrade manuskriptet till antikvariatsbokhandlaren Åke Andersson – och som den nuvarande ägaren då inköpte – en traderad uppfattning enligt vilken anteckningarna härstammar från Osbeck. För det tredje finns den ovan nämnda ägaranteckningen på försättsbladet: ”Tillhör A. Ekeberg Laholm den 11 April år 1831.” Laholm kan yrkesmässigt knytas till Osbeck: under större delen av sin livstid tjänstgjorde han som kyrkoherde och kontraktsprost i Hasslöv nära Laholm.⁷

Ifall Pehr Osbeck står bakom de omsorgsfullt nedskrivna anteckningarna kan renskriften naturligtvis ha påbörjats före hans avresa 1750 och färdigställdt eller utförts efter hemkomsten från den långa resan till Ostindien år 1752. I flera textpartier finns referenser i marginalen till den först 1751 utkomna *Philosophia Botanica*, med angivande av aktuell paragraf. Detta verk är alltså redan bekant.

Detaljrikedomen och exaktheten, som vi möter i det här aktuella manuskriptet och i systerexemplaren i Lund, Uppsala, Helsingfors och London ställer flera frågor om deras inbördes relation. Kan eventuellt en annan, grundläggande text, ha existerat som förlaga? Som Lars Bergquist framhåller ”kan inte ens en mönsterelev, enbart på grundval av ett muntligt framföran-

⁶ Gunnar Eriksson, *Botanikens historia intill år 1800* (Uppsala 1969), s. 186.

⁷ Bergquist, ’Förord’.

de, anteckna alla detaljer och hänvisningar, ofta långa citat på latin, hämtade från äldre eller samtida skribenter”.⁸ Inte ens den som i vår tid behärskar stenografikonsten till fulländning skulle klara av den uppgiften. Bergquists hypotes är därför att det kan ha existerat ett av Linné skrivet manuskript, eller en av Linné godkänd handskrift, som grund för anteckningarna. Hypotesen bestyrks ytterligare av en anteckning i Uppsalamanuskriptet (D 75). I kapitlet om växternas karaktärer noterar den anonyme antecknaren efter § 189 följande:

Not(era) dessa tre caracterer expliceras widare till sin egenskap, och derwid förekommande ting att observera uti §§ 190–91, 92, 93, och kunna *derfore ses hos auctorn*.⁹

Linné själv ger oss en ledtråd i sitt företal till *Philosophia Botanica* från 1751. Kanske det fanns ett ”kompendium” som hans lärjungar fritt fick kopiera? Företalet till *Philosophia Botanica* från 1751 tycks ge skäl för ett sådant antagande:

Till den botaniskt kunnige läsaren

Jag har tidigt i *Fundamenta Botanica* i ett fåtal aforismer samlat Botanikens teori och dess praktiska tillämpningar. Förklaringar härav har givits genom exempel, observationer och demonstrationer – med tydligt och i vederbörlig ordning gjorda definitioner av växtens delar och terminologi. Detta senare arbete har jag kallat *Philosophia Botanica* eftersom vi här möter de grundläggande förutsättningarna för vår vetenskap.

Ur en sådan *Philosophia botanica* har jag redan publicerat skilda avsnitt, som kapitel I i *Bibliotheca Botanica*; kapitel II i *Classes Plantarum*, kapitel IV i *Växternas bröllop*; kapitlen VII, VIII, IX och X i *Critica Botanica*, liksom kapitel XII, *Växternas krafter*. Jag har länge tänkt att i ett enda arbete samla övriga kapitel, d.v.s. kapitlen IV, VI och XI till en helhet och låta trycka dem, utökade med nya exempel, iakttagelser och demonstrationer, och med detta mål i sikte har jag omsorgsfullt samlat ett digert material.

Men under tiden, förskräckt av det myckna som måste sägas, greps jag av motvilja inför ett så helt engagerande arbete, så starkt att jag fann det bäst att skjuta saken på framtiden. Då mina offentliga och privata åtaganden, de plikter som följer av min tjänst och de resor jag företog med naturhistoriskt syfte följde på varandra från år till år tedde sig projektet så avlägset, att jag själv började tvivla om möjligheten att infria detta åtagande.

Då emellertid *Fundamenta botanica* var utsåld pressade tryckeriet mig till att förbereda en ny upplaga; samtidigt bad enträget mina elever, att jag till *Fundamenta Botanica* borde tillägga (avsnitt om) växternas delar och de botaniska termer jag använt, lämpligt definierade enligt den metod jag redovisat i min undervisning. Till denna bön kom

⁸ Bergquist, 'Förord'.

⁹ Bergquist, 'Förord'.

uppmaningar från mina om botanikens bästa ivrande vänner om förklaringar av tekniska termer och definitioner av blommans delar. *För att tillgodose båda dessa önskemål började jag att sammanfatta och för tryckning förbereda det material jag samlat* [kursivering Lars Bergquist]. Men knappt hade jag börjat att samla mina anteckningar förrän den grymma gikten försvagade mig så till kropp och sinne, att jag nästan kvävdes av mängden botaniskt material. Nu, i viss mån med nyvunna krafter och styrka i handen, framlägger jag här i ett förkortat kompendium min Botaniska Filosofi i en lätt volym där man dock bara möter botanikens första spår och första element. Men de finns här, och skall i fortsättningen få en helt annan omfattning, om tiden och ödet tillåter mig.

I slutet av det lilla verket har jag tillagt några förhållningsregler rörande botaniken, mycket för att ej lämna några sidor tomma.

Då jag för närvarande är sysselsatt med redigering av min *Species plantarum*, ber jag uppriktigt de mest framstående botanikerna i Europa att till mig dela med sig av de planter av vilka de har dubletter; jag avser de mest sällsynta och ej av mig nämnda växterna; härigenom kunde arterna föras in under sina släkten med angivande av rätta särdrag. Jag avser att i mitt verk, ört för ört, namnge de kollegor som svarat på denna min begäran och betyga min tacksamhet.¹⁰

Botanikern Johann Friedrich Gronovius,¹¹ som tillsammans med Isaac Lawson hjälpte den unge Linné att få *Systema Naturae* tryckt i Leiden 1735 ger oss ytterligare indicier. Gronovius begärde år 1743 ett exemplar av Linnés *Tal om den beboeliga jordens tillväxt*. Linné skickar honom talet och skriver samtidigt följande rader:

Du finner däri [i talet] intet annat än en ur min *Philosophia Botanica* helt och hållet hämtad utläggning av en enda paragraf i mina *Fundamenta botanica*. Om jag kommer att utgiva sagda s.k. *Philosophia Botanica*, skall du däri överallt finna liknande paradoxer och Erisäpplen [stridsäpplen]. I varje brev fordrar du dock detsamma ivrigt av mig, och därför ”Skada, jag ber, ej med omilt tal det ömtåliga fostret”.¹²

Översättaren av anförandet, Thore M. Fries, konstaterar i en kommentar till det ovancerade brevet bl.a. följande:

Det framgår härav, att Linné redan då (1743) var betänkt på att utgiva en kommentar till sina koncist formulerade *Fundamenta botanica* – eller rättare dess kap. IV, VI och XI – och

¹⁰ Översättning: Lars Bergquist.

¹¹ ”Gronovius gav namnet *Linnea* till en svensk ört, liten, obetydlig, förbisedd, blommande endast för en kort tid, efter *Linneus* som har dessa egenskaper”, kan vi läsa i *Critica Botanica*. En omfattande korrespondens mellan Gronovius och Linné finns bevarad.

¹² *Skrifter af Carl von Linné utgifna af Kungl. Svenska Vetenskapsakademien* II (Uppsala 1906), s. 91.

att åtminstone en del därav redan var färdigskriven. Antagligen skulle denna *Philosophia Botanica* blivit utförligare än det klassiska arbete med denna titel, som han sedan (1751) utgav.¹³

Fries verkar utgå från att Linné, långt före *Philosophia Botanica*s tryckning, satt inne med en färdig *Philosophia*, och att denna kanske väsentligen omfattade just de ämnen som är de mest utförligt behandlade i det vi nu definierar som det Osbeckska manuskriptet. Att just kapitlen IV, VI och XI utförligt behandlas i föreläsningsanteckningarna är naturligt – alla andra avsnitt av *Fundamenta Botanica* hade redan kommenterats i särskilda verk. Beträffande tredje kapitlet, ”Plantae”, växterna, finns i Schröders manuskript¹⁴ – till skillnad från den text vi tillskrivit Osbeck – endast en hänvisning till ett kommande verk. Referensen, som styrker Fries hypotes, lyder som följer: ”Caput III Plantae i från § 78 till och jämte § 85 komma ut uti Auctors Fundamenta Bok, som nu utaf Auctor ökats och skola med första utgifwas, blifwa förklarade samt med definitioner äfwensom Termini Technici försedde.”

I botanikens fria republik?

När Carl Linné var endast 23–24 år gammal skrev han ett första utkast till ”mer än 100 allmänna regler”. Året var 1730 och han kunde redan då konstatera att hans första vetenskapliga synopsis var helt självständigt: kunskapen hade ”inte deducerats ur böcker eller auktorer utan hämtats direkt ur Naturens egna skatter”.¹⁵ Utkastet blev utgångspunkten för de 365 teserna i hans första storverk *Fundamenta Botanica*, som är det vetenskapliga förspelet till det mogna verket *Philosophia Botanica* 1751.

Fundamenta Botanica, Botanikens grundlagar, utgavs i Amsterdam 1736 men trycktes redan 1735, d.v.s. samma år men aningen före det epokgörande *Systema Naturae*.

Blomsterkonungen hade inlett sin vetenskapliga revolution: en inventerande uppgörelse med samtidens botanik som även innehöll ansatsen till en evolutionsteori redan ett sekel före Darwin, även om viktiga vetenskapsinsikter saknades för att fullfölja en sådan teoribildning. I Linnés 1700-talsvärld styrde dessutom självklart restriktiva och gudomliga utgångspunkter. I *Fun-*

¹³ *Skrifter af Carl von Linné*, s. 18.

¹⁴ Caroli Linnaei Enskildte Föreläsningar öfver Fundamenta Botanica håldne höst-terminen 1748 (anteckningar av) Johan Schröder (nat. vet.), Lunds universitet.

¹⁵ Ewald Ährling, *Carl von Linnés Ungdomsskrifter* 1 (Stockholm 1888), s. 93.

damenta Botanica utgår han därför från att det finns lika många arter som de olika former som Gud hade skapat i begynnelsen.¹⁶ I *Oratio de Telluris habitabilis incremento* fastslår han följande tes:

Därför är min föresats endast att i denna korta stund med Guds bistånd framlägga de skäl som tvingat mig till slutsatsen, att ett enda könspår i begynnelsen skapats bland var och en av de levandes arter.¹⁷

Trots att Linnés skapelsesyn var fast förankrad i Gamla testamentet kom han under sin forskande levnadsbana fram till två viktiga insikter. Den ena var att nya arter kunde uppstå i naturen även efter skapelsen. Den andra modifierade hans eget system. Hur förträffligt det än verkade vara utgjorde det endast en tillfällig metod tills det sanna naturliga systemet i växtvärlden hade upptäckts.

Uti andra classer åter, som äro *Artificielle*, är nästan ingen likhet emellan örterna; det är likväl intet twifwel, att ju Skaparen gjort Classes naturales, hwar till alla örter kunna föras, fast wi uti vår tid ej kunna finna dem, emedan ännu så många äro oupptäckte, som fattas oss. Och innan alla örter äro upptäckte är omögligt göra något naturellt System; ty så snart någon felas, som bör gå emellan, och är närmare slägt än den andra, som följer, så är det skämt. Den artificielle methoden, då den är compendieust (sammanfattande) inrättad är bättre att känna örterna efter och lättare. Men den naturella bör och måste en Botanicus weta, ty den wisar oss bättre vires plantarum. I den naturella måste wi taga principier utaf naturen, och göra efter alla Genera Ordines; men uti den artificiella sätter man principier för naturen, och sedan man fått Ordines, gör man Genera. Uti Methodo artificiali har ingen funnet några Ordines naturales, mer än Linnaeus, dem han gifwet wid handen uti Classibus plantarum.¹⁸

Linné var inte impregnerad av det vi i förstone tänker på när vi möter 1700-talets religiösa värld: den fromma pietismen. Han tänkte som en representant

¹⁶ "Vi räknar med lika många arter som i olika former har skapats i begynnelsen." *Fundamenta Botanica, quae Majorum Operum Prodrumi instar Theoriam Scientiae Botanices per breves Aphorismos tradunt* (Botanikens grundvalar, utgörande en förelöpare till ett större verk, och här framställda i form av korta aforismer) (Amsterdam 1736), § 155, 157.

¹⁷ *Oratio de Telluris habitabilis incremento* (Tal om den beboeliga jordens tillväxt) (Uppsala 1743), Leyden 1744, § 7. Här återges översättningen av Anders Piltz i *Carl von Linné. Om jämvikten i naturen*, med inledning och kommentar av Gunnar Broberg (Stockholm 1978). Orationen innehåller sammanlagt 100 punkter som förklarar jordens skapelse och den fortsatta utvecklingen av livet. Jfr *Fundamenta Botanica*, § 132.

¹⁸ Kap. 6, "Characteres", Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 160.

för den naturliga teologin där rätt vetenskap var vägen till rätt kunskap och tro.¹⁹ Enligt den naturliga teologins doktrin kunde man nå kunskap om Gud och insikt i hans vishet och godhet genom det rena naturstudiet. Naturen berättade om Gud, och då måste det finnas ändamålsenliga och perfekta mönster.

Linnés tankar om fortsatt artbildning var därmed inte teologiskt ofarliga. Bland annat Åbobiskopen Johan Browallius, som menade att alla försök att skapa släkten var artificiella, manade Linné att lägga locket på liknande tankar i sin forskning.²⁰ Linnés vetenskapliga linje ledde därför aldrig fram till en omvälvande evolutionsteori; hans fortsatta forskning om nyartsbildning begränsades till det ofarligare fenomenet hybrider.²¹

Trots att Linné ofta påpekade att forskarna levde i ”botanikens fria republik”, där forskningsrönen fritt fick framläggas för att dömas endast av eftervärlden, var vissa överideologiska restriktioner reella. Den gudstroende Linné såg heller inte tron som en vetenskaplig begränsning. Men den styrde vad människorna såg eller inte såg och den dikterade frågorna på ett annat sätt än under följande sekel.

¹⁹ Den naturliga teologin brukar ledas tillbaka till Johan Ray som upphovsman. Ray (eller Rajus) levde mellan 1628 och 1705 och var engelsk botaniker, filosof, präst och teolog i Cambridge samt professor i botanik vid detta universitet. Ray var en av de främsta naturforskarna i generationen före Linné.

²⁰ I föreläsninganteckningarna skriver Linné: ”Emellan Botanici har waret en stor disput, om Genera äro artificiella eller naturella. Doctor Browallius håller med den förra satsen, andre åter säja dem wara naturella, det de ock i själfwa werket äro.” Kap. 6, ”Characteres”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 159. Enligt Linné var växternas släktskap naturligt, givet av Gud, men han insåg att man tillsvidare endast förmådde fram till en fragmentarisk naturlig metod.

²¹ Blomman som hotade spräcka Linnés hela sexualsystematiska tänkande var växten *Peloria*, en muterad gulsporre som förekommer nyckfullt sporadiskt trots att den inte kan sätta frön. Linné trodde först att *Peloria* hade skapats av någon som ett skämt och ansåg den lika vidunderlig som om en ko hade fött en kalv med varghuvud. I Linnés system finns gulsporgen i klassen Didynamia eftersom den här fyra ståndare, två korta och två långa. *Peloria*, i övrigt identisk med gulsporen har fem ståndare, alla lika långa. Monstret *Peloria* förblev en gåta för Linné under hela hans liv. Förklaringen till fenomenet är av nytt datum. Eftersom det handlar om en mutation behövdes den genetiska kunskapen för att förstå växtens beteende. *Dissertatio Botanica de Peloria* (Om växten *Peloria*) [...] praeside [...] Carolo Linnaeo [...] subjicit Daniel Rudberg [...] (Upsaliae 1744).

Fundamenta Botanica

Fundamenta Botanica med sina 365 paragrafer var Linnés första systematiska försök att presentera sin botaniska teori och metod. Texten visar såväl en encyklopedisk ansats som en strävan att institutionalisera den egna vetenskapen. Samma aforistiska nummersystem bygger också upp det definitiva verket *Philosophia Botanica* från 1751. Under åren däremellan publicerade han en rad mer specialiserade skrifter, som förtydligade de primära vetenskapsteserna från 1735–1736: *Bibliotheca Botanica* 1736, *Critica Botanica* 1737, *Genera Plantarum* 1737, *Classes Plantarum* 1738, *Sponsalia Plantarum*, Blommornas bröllop, 1746, och *Vires Plantarum*, Blommornas krafter, år 1747. Paragrafindelningen från *Fundamenta Botanica* – med undantag för *Bibliotheca Botanica* – disponerar även dessa verk. Linné var ju benägen för talmystik: aforismerna är lika många som årets dagar.²²

Redan 1730, innan *Fundamenta Botancia* stod färdigt i sin helhet, skrev Linné ett aldrig som sådant publicerat företal, väl medveten om det revolutionerande värdet av sitt kommande opus:

Här gifwer jag, gunstige Läsare, dig mine första meditationes, huru och på hwad fötter vår förfalne Botaniqve bör ställas, som nu förmedelst (de) fläste botanicorum wårdslöshet är nästan ruinerad, åtminstone förträffeligen confunderad. Antalet på plantorna växer dageligen till, och med dem fördubblas dageligen fehlen, att jag intet wett, om Gudarne gifwit oss method, antingen då de woro gode älr onde. Jag tror wärkel. aldrig, att Botaniqven komet på sådant afbräck, om Botanici begynt tilforna att skrifwa institutiones (system, lära) och dem dagel. raffinerat; men är det icke oförsvarligt att icke en alt här til wågat dett gjöra, förrän wij. Har någon biudit till, så har han dett gjort äfter Botanicorum Auctoritet och eij äfter Naturen älr Autopsien (besiktning med egna ögon), ty han har gjort wärre och icke bättre. Hwad methodici artis speciales hafwa budet till, är gjort allenast för sin egen methods maintenerande och eij att utforska sanningen. Säg mig, L. B. [wälvillige läsare] hwad någonsin något omistligare är för en incipient (nybörjare), än att hafwa reglor, hwar äfter han sig ställa skall?²³

Linnés sexualsystem, som han själv klarsynt såg som ett artificiellt system, grundade sig som bekant på de manliga ståndarnas och de kvinnliga pistillernas antal och inbördes relation. Systemet var hierarkiskt konstruerat. Arter sammanfördes i släkten, olika släkten i ordningar och därefter upp till den

²² *Fundamentas* hela struktur utmärks av en talmystik som följer månadernas, veckornas och dagarnas rytm: Tolv kapitel, sju växtfamiljer, trehundra sextiofem aforismer.

²³ Handskriften finns bevarad hos *Linnean Society* i London. Texten är här citerad genom Bergquist, 'Förord'.

högsta nivån, klasserna. Ordningarna är således en subdivision under klasserna, som i artificiella metoder är oumbärliga. Klassen är mer arbiträr än genus och ordningen mer godtycklig än de båda andra.²⁴

Linné finslipade metoderna, systematiserade och bidrog med upptäckten av flera dittills obeaktade fruktifikationsdelar, vilka visade sig vara väsentliga vid klassificering av växterna. Teorier om växternas kön och fruktifikationen var däremot inte nya på hans tid. Flera föregångare fanns.

Andrea Cesalpino, italiensk botaniker, professor i Pisa och påvlig läkare, hade redan på 1500-talet klassificerat växterna på grundval av deras struktur och särskilt olika delar av blomman och frukten, frönas antal och position.²⁵ Här låg en användbar nyckel till örternas väsentliga, särskiljande ”karaktärer” och därmed till en objektiv klassificering. Växtfysiologiskt jämförde han djurens ägg med hjärtbladen, och berörde också den sexuella funktionen hos blomornas organ. Liksom Linné såg han i växternas ”märg” en kvinnlig skapande kraft för frukten; andra delar av blomman härrör från den ”manliga” barken.

För Linné var Cesalpino en av den moderna botanikens grundare vars ”allseende ögon” undersökte naturen, och ingen skulle kunna tävla med honom: ”Det tyckes mig som om inga vetenskapliga principer eller regler inom botaniken funnits före Cesalpinos framträdande (1583). Då presenterades för första gången en princip, och från denna tid har systematiker så gott som helt svarat för våra framsteg.”²⁶

På 1700-talet utlöste Robert Morisons (1620–1683) publikationer en långutdragen vetenskaplig polemik.²⁷ Kritiken mot honom handlade om att

²⁴ Kap. 6, ”Characteres”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 205.

²⁵ Cesalpino utgav *De Plantis libri* 1583. Jfr med Linnés *Prolepsis plantarum* (Om växternas förbestämda utveckling).

²⁶ *Incrementa Botanices proxime praeterlapsi semiseculi* (Botanikens framsteg under de senaste femtio åren) [...] sub praesidio [...] Caroli Linnaei [...] submittit Jacobus Bjuur (Stockholm 1753).

²⁷ Morison var engelsk botaniker, knuten till Gaston d’Orléans som prefekt för trädgården i Blois, och professor i botanik i Oxford. Bland hans verk återfinns *Hortus regis Blesensis* (1669), *Plantarum Umbifellarum distributio nova* (1672) och *Plantarum Historiae universalis Oxoniensis*, varav han själv bara utgav andra delen i Oxford 1678. Morison är känd för sin systematisering av umbellaterna, där han utgår från fruktens/fröets form och med honom sägs den vetenskapliga botaniken ha grundlagts i England. Han lyfts fram av Linné som skapare av ett klassificeringssystem med utgångspunkt från Cesalpino, vilket sedan utvecklades av Jussieu, Candolle, Benthon och Hooker. Morison är en av de tre ”descriptores” i *Bibliotheca Botanica*, vars verk är så goda att de förtjänar ägas av varje botaniker.

han hade plagierat Caesalpino.²⁸ Linné återkommer vid flera tillfällen till frågan: den princip som ”fruktisten” Caesalpino hade upptäckt tycktes bortglömd när Morison gjorde den till sin utan att omnämna upphovsmannen.²⁹

Prospero Alpini, italiensk botaniker och läkare samt professor i Padua från 1593, hade tillbringat tre år i Egypten och studerat exotiska växter.³⁰ Genom sin forskning om dadelpalmer drog han slutsatser om växternas fortplantning, som Linné senare utgick från i sitt sexualsystem:

Honliga plantor bär inte frukt såvida inte honliga och hanliga plantor blandas; eller som vanligen är fallet, att dammet från den manliga baljan eller manliga blomman strös över den honliga blomman.

Som ”sexualteorins upphovsman” brukar man nämna Rudolph Jacob Camerarius (1665–1721), tysk läkare, botaniker, professor i fysik och medicin i Tübingen. Han gjorde experiment med botanisk korsbefruktning och kunde för första gången bevisa växternas tvåkönighet. Sina forskningsresultat publicerade han 1721 i *Epistola de sexu plantarum*. Hederstiteln var däremot omstridd under Linnés tid. I sin polemik mot Linné lyfte Lorenz Heister fram Johann Heinrich Buchardt som grundare av sexualsystemet.³¹ ”I sin

²⁸ Sättet att redogöra för systematikerna hos Linné är inte endast en teknisk uppdelning: här möter en Linneansk historieskrivning med speciella, underförstådda betydelser. Särskilt kan nämnas hans placering av Morison under Caesalpino; här är ett ställningstagande i en långvarig polemik i frågan om Morisons förmodade plagiat från Caesalpino.

²⁹ Carl von Linné, *Classes Plantarum, seu systemata plantarum omnia a fructificatione desumpta* (Leyden 1738), s. 33–34: ”Altum quidem de Caesalpino silentium facit, sed neque hoc mirum videbitur illis, qui quantum recessit Morisonus a legibus Caesalpinianis datis examinant, certe magis inde recessit, quam reliqui deinceps a Morisono systematici, qui nec ipsi dignas laudes cecinerunt.” (Om Caesalpinus iakttaget han djup tystnad, något som ej skall förvåna dem som granskar i vilken hög grad Morison förtiger Caesalpinus regler, och döljer detta mer än andra systematiker som i tur och ordning inspirerats av Morison, och ej heller själva värda beröm som förblindat dem).

³⁰ Bland Alpinis verk kan nämnas *De Medicina Egyptiorum* (Venedig 1591) samt *De Plantis Aegypti liber* (Venedig 1592). Vid återkomsten från sin egyptiska forskningsresa tjänstgjorde han som läkare åt Andrea Doria i Genua.

³¹ Heister var tysk botaniker, professor i medicin och kirurgi i Altdorf. Han skrev år 1732, tillsammans med sonen Elias Friedrich *Dissertatio botanica de foliorum utilitate in constituendis plantarum generibus iisdem facile cognoscendis*. Som framgår av titeln försvarar han här en klassificering på grundval av bladen utan angivande av fruktens betydelse. I Helmstadt byggde Heister upp en egen trädgård, som ansågs som den största och vackraste i hela det dåtida Tyskland.

inledning härtill vill Heister visa att Burckhardt uppfunnit ett sexualsystem långt före Linné”, skriver Gunnar Eriksson.³² Buckhardt var bibliotekarie i Wolfenbüttel och hörde enligt Linné till lagstiftarna inom botaniken. Han var känd för sitt brev 1702 till filosofen Leibniz om växternas sexualitet: *Epistula de methodo, non ad unam partem instituendo* (Brev om metoden, ej grundad på en enda växtedel).

Vid öppnandet av Jardin Royal des Plantes i Paris 1717 höll direktören Sébastien Vaillant,³³ tidigare elev till den store botanikern Tournefort, föreläsningen ”De structura florum” (Om örternas struktur) för att försöka bevisa örternas sexuella befruktning. Här diskuterade han växternas kön. Valliants teser kom att bli en av utgångspunkterna för Linnés sexualsystem. Redan under skoltiden hade Linné genom sin utomordentligt botanikkunnige lärare Johan Rothman fått kunskap om Vaillants tankegångar. Den franske botanikern hade, enligt Linné, på bästa sätt skiljt örternas kön ”och genom många rön gjort denna naturens hemlighet aldeles otvivelaktig, som tillför-ene förekom alla så som orimlig”.³⁴

Med sina ”starka, kvicka ögon” var Linné alltså inte endast disponerad att se det viktigaste: blommans könsorgan, de maskulina ståndarna och de feminina pistillerna, utan dessutom också alla de delar som tillsammans medverkade i avelsprocessen, ”fruktifikationen”.

Linné i polemik med historien och samtiden

I § 4 i *Fundamenta Botanica* slår Linne fast följande: ”Botaniken är den naturvetenskap som ger kunskap om växterna” och tillägger i föreläsningsanteckningarna följande:

³² Eriksson, *Botanikens historia intill år 1800*, s. 239.

³³ Vaillants mest kända verk är *Etablissement des nouveaux caractères de trois familles des plantes à fleurs composées, savoir: les cynarocéphales, les corymbifères et les chiconacées*, vilket återfinns i *Mém. de l'Academie des sciences* 1718–22. Linné har av detta verk inspirerats vid etablerandet av ordningar i sexualsystemets 19 klass. Postumt utgavs med Boerhaaves hjälp Valliants *Botanicon Parisiense, ou Dénombrement par ordre alphabétique des Plantes qui se trouvent dans les environs de Paris* (Paris 1723, Leyden & Amsterdam 1727). ”Köp eller kopiera allt ni finner av Vaillant!”, uppmanar August Loo i sin dissertation *Auctores botanici propositi Auctores botanici* (Förteckning över botaniska författare intill 1759) [...] sub praesidio [...] Caroli Linnaei [...] defert Augustinus Loo [...] (Upsaliae 1759).

³⁴ Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*.

Grunden till denna Wettenskapen är äfwen att rätt *dela* och *namnge* örterna, utom hwilket är omöjligt, att få en rätt kundskap om dem. Utaf delningen och dispositionen får man ock en rätt grund att namnge örterna, så att desse 2ne äro oskiljaktige. Att rätt disponera och namnge dem skiljer en Botanicus från en olärd; och kan man, då man har en rätt disposition, aldrig glömma namnen, emedan man äfwen då slipper att öfwerlasta minnet med så många oändeliga namn, som de gamle gjorde; hos hwilka, innan man påfant methoden eller att disponera örterna.³⁵

Uttalandet kan först synas helt neutralt för en nutida läsare. I själva verket innehåller satsen en tydlig polemik. Här markerar Linné nämligen en skarp skillnad mellan botanik och medicin, som under hans tid ofta levde i en och samma symbiosvetenskap.³⁶ En av Linnés mest betydelsefulla föregångare, Joseph Pitton de Tournefort, hade visserligen tidigt klargjort vikten av botanikerns avståndstagande från kunskapen om växternas läkande kraft, men att i praktiken renodla botaniken till en egen systematiserande vetenskap var inte gjort i en handvändning. ”*Tournefort* war den första, som började *Systematice* att dela, näml. uti Classes och Ordines, men brukade dock ej sådana namn, utan kallade dem *membra*”, sammanfattar Linné i föreläsningssanteckningarna.³⁷

Tournefort, som levde mellan 1656 och 1708, var fransk botaniker. Vid 21 års ålder blev han professor i medicin vid Collège Royal i Paris. Tournefort företog omfattande botaniska forskningsresor till Spanien och Pyrenéerna, Portugal och Holland samt 1700–1702, på uppdrag av Ludvig XIV, till Levanten. Han uppställde ett nytt växtsystem på grundval av blomkronans form, fruktens beskaffenhet och förhållandet till blomfodret. Hans metod blev det dominerande synsättet inom botaniken innan Linnés sexualsystem fick sitt genombrott. Vid sidan av *Elément de Botanique* var Tourneforts viktigaste verk *Institutiones rei herbariae*, i tre band från 1700. I detta

³⁵ Kap. 6, ”Characteres”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 151.

³⁶ En viktig följdaspkt av att först särskilja medicinsk vetenskap från botanisk-vetenskaplig examinering är att efter fastställande av släkten kan man, enligt Linné, osett förutsäga en ny växts medicinska egenskaper om man vet vilket släkte den tillhör. ”Om alltså någon visar mig en liten blomma från Indien, som har fem kronblad, fem ståndare, två pistiller, en frukt under blomfästet och två nakna frön, så säger jag, även om jag aldrig sett den minsta del av växten i övrigt, att dess blad icke äro motsittande utan alternerande, att den aldrig uppväxer till ett stort träd samt att dess rot och frön ha stark lukt och smak.” Kap. 12, ”Vires”, *Fundamenta Botanica*, § 337.

³⁷ Kap. 6, ”Characteres”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 155.

verk skiljde Tournefort mellan art och släkte. Med hjälp av begreppet släkte kunde han inordna 6 000 växter under 600 släkten, och han banade därmed väg för Linnés klassificeringssystem. Tournefort utformade en växttaxonomi som föregrep Linnés tänkande och inspirerade honom till hans sexualteori. Tournefort blev tidigt en bekant botaniker för skoleleven Linné; också här var läraren Johan Rothman förmedlare. Tournefort förklarade redan 1694:

Botaniken, eller den vetenskap som behandlar växterna, har två fält som noga måste åtskiljas: kunskapen om växterna och kunskapen om deras krafter. Att känna växterna är att veta de namn de givits på grund av strukturen hos några av dess delar.³⁸

I *Fundamenta Botanica* ser Linné det som sin uppgift att vidareutveckla botaniken som vetenskap i Tourneforts anda. Frågan om krafterna har blivit sekundär; den kan inte längre förslås på annat sätt än med utgångspunkt i kunskapen om växternas struktur.³⁹

I föreläsninganteckningarna från 1748 kan vi följa Linnés strävan att, detalj för detalj, eliminera alla otillräckligt grundade teorier och ovidkommande utgångspunkter vid växtklassificeringen för en klagörande systematik, baserad på korrekta och välfungerande metoder. Inget steg i den vetenskapliga examinationen lämnas oförklarad. De dugliga botanikerna, som bidragit med ett systematiskt tänkande är, enligt föreläsninganteckningarna, få:

Primaria eller Theoretica, som lærer att disponera örterna i Classes, Ordines, och Genera, hwilken bör anläggas af Systematicis, men ej methodicis. Systematici, som gjort systemer, äro Caesalpinus, Tournefort, Morison, och Linnaeus; alle de andre hafwa ur dessa compilerat, hwad de skrefwet.⁴⁰

Systemet är A och O för Linne. Utan system kan han varken se eller förstå. Han betonar gång på gång

[...] nödvändigheten af Systemer uti denna wettenskapen å daga lagd; samt att de äro harstråen och endesta medlen, hwar med wi skole utreda oss utur de swårigheter och Labyrinther, som de andre wid botaniquens traderande hafwa blefwet inwecklade uti.⁴¹

³⁸ Joseph de Tournefort Pitton, *Eléments de botanique, ou Méthode pour connaître les plantes* (Paris 1694), s. 1.

³⁹ Jfr Thierry Hoquet (dir.), *Les Fondements de la Botanique. Linné et la classification des plantes* (Paris 2005), s. 155–175.

⁴⁰ Kap. 6, "Characteres", Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 153.

⁴¹ Kap. 6, "Characteres", Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 156.

Alla iakttagna skillnader har ändå inte klassifikatorisk betydelse. Systemet är en ariadnetråd, som skall följas endast när väl det är åtskilt som bör åtskiljas, *limitatis limitandis*, eller iakttaget det som bör iakttagas, *observatis observandis*, eller *ceteris paribus*, om allt övrigt är likartat.⁴²

Den kvalitetsmässiga skillnaden mellan olika metoder framställs som absolut avgörande:⁴³

Methoder hafwa Botanici lämnat oss på 2ne sätt, och är antingen *Synoptice*, då man delar örterna uti 2 och 2 delar hela vägen, som *Rajus*, *Boerhawe* och *Haller* gjort eller *Systematice* som *Tournefort*, *Rivinus*, *Linnaeus* och *Rojen*; hwilket nödwändigt så bör ske, ty om man ej hade *Systeme*, skulle man ej kunna ta rätt på en enda ört; på samma sätt som en Regent ej kunde få rätt på en enda människa, om han ej hade dem indelta i wiss ordning, om hwilket äfwanföre förmält är.⁴⁴

Avsaknaden av ett enhetligt och allmänt omfattat klassificeringssystem medförde flera problem. Ett av dem var att släkterna tenderade att växa till ett omfång som endast försvarade den botaniska iakttagelsen. ”För Linnaei tid, så ofta det kom upp något nytt *Systeme*, blefwo Botanici rädde, emedan de gjorde så många nya genera”, läser vi i föreläsningssanteckningarna.⁴⁵ Vidare får vi veta att ”innan Linnaeus började att skrifwa kommo alle Botanici där uti öfwerens, att charactererna borde tagas af ultimo fine plantarum, ergo a fructu et flore”.⁴⁶

Linnés eget omvälvande bidrag utvecklades efter den noggranna examinationen av växtens alla olika befruktningsdelar.

⁴² *Fundamenta Botanica*, §§ 156, 165, 176.

⁴³ Metoden, sättet att nalkas örternas värld, var för Linné det centrala. Ordet ”metod” kommer av grekiskans ”meta”, efter, och ”odós”, väg. Det likaledes från grekiskan hämtade ordet system (”systeme”, att sammanställa), används som synonym till metod.

⁴⁴ Kap. 6, ”Characteres”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 153. Den i citatet nämnda botanikprofessorn Herman Boerhaave (1668–1738) hade en framträdande ställning inom den botaniska världen. Han betonade vikten av att växternas klassifikation borde grundas på granskning av blommans alla delar. Hans uppskattning av Linné framgår inte minst av det brev från 1737 som denne 1741 införde i sin anonymt utgivna skrift med berömmande citat från utländska botaniker, *Orbis eruditi iudicium de Carolo Linnaeo*. Inför Linnés *Genera plantarum* (1737) hade Boerhaave ”häpnat inför författarens oändliga noggrannhet, verkets ojämförliga säkerhet, dess skönaste nytta vilken i århundraden kommer att lovordas, efterliknas av de bästa och ge insikt åt alla”.

⁴⁵ Kap. 6, ”Characteres”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 202.

⁴⁶ Av växternas yttersta, alltså från frukten och blomman. Kap. 6, ”Characteres”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 194.

Att göra Genera, samt gå från dem till Species, är Linnaeus den första”, (152, characteres). Att fröhusets struktur, som så ofta är af Systematicis examineradt, mindre kan utträta uti constituendo characterere, än de gamle trodt, kan med oändeliga exempel bewisas. För Linnæi tid togo de characterem Classicum endast af blomman; Ordinum af frukten; men Generum af Pericarpium struktur, antingen det då må wara univalve, bivalve eller trivalve, o.s.w. samt Species af själfwa frön. Men att det ej kan gå ann, har Linnaeus tillförne nämt om uti den 176 § Fund. Bot.⁴⁷

Ingen av de olika befintliga klassificeringssystemen tillfredsställde Linné. Den tyske botanikern August Quirinus Rivinus fördelade, liksom Tournefort, växterna enligt kronbladens respektive blomkronans form. I engelsmannen John Rays system baserades klassificeringssystemet på blommor, frön, frukter och rötter.⁴⁸ Rays klassificeringsmetod utgick från frukten, och delvis även från blomma och blad. Härigenom – och med hjälp av särskiljande mono- och dikotyledoner – försökte han få fram ett naturligt klassificeringssystem. Denna metod var den första att åtskilja blommande växter i monokotyledoner och dikotyledoner. Ray presenteras som den tredje av de stora ”beskrivarna” i *Bibliotheca Botanica* även om Linné var kritisk gentemot hans behandling av släkten. ”Här var han mindre än ingenting och vid examination av blommor är han ingenting. Han lånade allt från Tournefort [...] såväl Morison som Ray byggde sina botaniska system på örternas frukt,” enligt Linnés brev från år 1737 till Boerhaave-lärjungen och Göttingerprofessorn Albert von Haller.

Christian Gottfried Ludwig, en av Linnés kritiker, följde Rivinus.⁴⁹ Rivinus var läkare, botaniker och växtsystematiker samt professor i fysiologi, botanik, patologi och medicin i Leipzig. I hans viktigaste verk *Introductio generalis in rem herbariam* från 1690, föreslås blomkronans byggnad och regelmässighet samt kronbladens antal som indelningsgrund. Rivinus anslöt sig till morfologiska och terminologiska principer och beredde väg för den binära nomenklaturen.

Ludwig var själv också läkare men samtidigt botaniker, skald, forskningsresande och professor i medicin vid universitetet i Leipzig och deltog också i J. E. Hebenstreits forskningsresa till Afrika 1731–1733. Han accepterade

⁴⁷ Kap 6, ”Characteres”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 183.

⁴⁸ Ray är författare till bl. a. *Methodus Plantarum Nova* (1682), *Historia Plantarum*, 3 bd (1686–1704), samt *Synopsis methodica stirpium britannicarum*, 3 uppl. (1724). Rays klassificeringsmetod utgick från frukten, och delvis även från blomma och blad: härigenom försökte han få fram ett naturligt klassificeringssystem. Denna metod var den första att åtskilja blommande växter i monokotyledoner och dikotyledoner. Jfr Linné, *Classes Plantarum* (1738), s. 64 ff.

⁴⁹ Andra viktiga verk av Ludwig är *Definitiones generum plantarum in usum auditorium* (Leipzig 1737) samt *Observationes in methodum plantarum sexuales Linnæi* (Leipzig 1739).

helt Linnés teori om växternas sexualitet och redovisade redan 1737 i *De sexu plantarum* sina skäl för denna åsikt. Däremot kritiserade han den Linneanska klassifikationen för inkonsekvenser av skilda slag.

”Ludwigs kritik var skarpsinnig men som synes inte nedgörande, och i själva verket accepterade han mycket stora delar av Linnés reform. Själv arbetade han med en systematik som sökte förena Linnés och Rivinus principer”, sammanfattar Gunnar Eriksson.⁵⁰ Linnés kommentar om Ludwig lyder komprimerat: ”[...] så snart en bok utgifwets af mig, strax wredes honom litet, och så ånyo utgifwet det samma”. Beträffande *Fundamenta Botanica* har Ludwig, enligt Linné, ”endast omkokat Linnaei Fundamenta, så att ordena äro fuller annorlunda; men den som jämför meningarna finner dem wara ett och samma”.⁵¹

Den vetenskapliga kritiken och det obstinata motståndet mot Linné var som starkast i tyskspråkiga botanikerkretsar. Dels hade de gamla klassificeringssystemen rotat sig djupt här, dels var Linné inte lika känd i tyskspråkiga områden som i Nederländerna där han fick sin europeiska vetenskapsstart. Linné är väl medveten om de flitiga tyska botanikernas systematiseringsiver och konstaterar i föreläsninganteckningarna:

Således hafwa Tyskarne, som welat wara de allra adcurataste, gjort de mästa falska genera; emedan de intet sökt de essentiellaste noterna.⁵²

Med tanke på det idoga arbete tyskarna hade nedlagt, botaniken till fromma, förstår man att Linnés omkastande av deras vetenskapliga perspektiv knappast gjorde någon glad:

De noter, som kunna utgöra characteren uti ett Genus, kunna ej så säkert göra det uti ett annat. På denna reglen hafwa de Tyske Botanici, som *Haller* och *Hamberger* mycket blefwet stötte; emedan de ej betänkte, att när man antager principium uti Botaniquen att skilja örterna: då måste man taga den characteren, hwar med man skall skilja dem, utaf Genus och dem som komma allranärmast öfwerens; men ej Genus af Characteren. Ty det går ej ann, att stabiliera en character och säja: så skall ett ting se ut, som jag ej sett.⁵³

Föreläsaren Linné förtydligar längre fram i anteckningarna att karaktärsbestämning i botaniken blott är en släktdefinition. Den kan vara av tre slag:

⁵⁰ Eriksson, *Botanikens historia intill år 1800*, s. 238.

⁵¹ *Fundamenta Botanica*, §§ 3, 4, 5, 23.

⁵² Kap. 6, ”Characteres”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 162.

⁵³ Kap. 6, ”Characteres”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 169.

konstgjord, essentiell eller naturlig. Och för att göra en god karaktär på ett släkte fordras kännedom om alla de arter som tillhör detta släkte.⁵⁴

Förutom Ludwig hade Linné en häftig kombattant i den redan ovan nämnde Lorenz Heister. Heister lerade sig med Linnés ärkefiende Siegesbeck och hjälpte denne till föreståndartjänsten vid Vetenskapsakademiens botaniska trädgård i S:t Petersburg. Han uppmanade Siegesbeck att ”skrifwa mot Linnaeus”, en uppmaning som också efterföljdes med besked. Sedan Heister hade blivit professor i botanik i Helmstedt ”började (han) at öfverända kasta hwad Linnaeus i Fundamenta Botanica skrifwit, det som ingen annan gjort”, konstaterar Linné.⁵⁵ Linné såg därför Heister som en ”heterodox”. Heister svarade med skarp kritik 1741 mot det Linneanska systemet i *Meditationes et animadversiones in novum systema botanicum sexuale Linnaei*. Heisters kritik ansågs av Linné som ”absurd”.⁵⁶

Johann Georg Siegesbeck (1686–1755) var preussisk botaniker och läkare och som sagt direktör för Vetenskapsakademiens botaniska trädgård i S:t Petersburg. Han var känd för sina angrepp mot Linnés sexualsystem. Han förnekade helt tesen om växternas sexualitet. Siegesbecks polemiska skrift, *Scio-graphia botanosophiae verioris* (Struktur för en sannare botanisk vetenskap), var enligt Linné ”full med idel odugligheter”. Angreppet på Linné handlade inte enbart om vetenskapliga markeringar; dispyten utvecklades till en religiös debatt. I sin polemiska skrift från år 1737 försökte Siegesbeck vederlägga Linnés hela system. Orsaken var Linnés tankar om ”blommornas äktenskap”, där t.ex. en pistill kunde befruktas av tjugo ståndare. Detta stred mot en bibliskt monogam syn på befruktningsproceduren. Linné, som principiellt avstod från polemik med sina motståndare, försvarades i en motskrift av Johan Browallius, *Examen epicriseos* från 1739.⁵⁷ Hans egen indirekta hämnd

⁵⁴ Kap. 6, ”Characteres”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 186.

⁵⁵ *Fundamenta Botanica*, § 21.

⁵⁶ Enligt tillägnan i *Fundamenta Botanica* – som skrivits redan 1735 – betraktade Linné ändå Heister som en av världens tolv förnämsta botaniker.

⁵⁷ Biskop Johan Browallius försvarade visserligen Linné i striden med Siegesbeck men Linnés inställning till Browallius skiftade över åren. Browallius var tydligen, enligt Linné, före sin biskopsutnämning alltför karaktärlös varpå han kallade en växt *Browallia demissa* (krypande, beskedlig). Som biskop visade Browallius ett annat ansikte. Linné var snar att använda sig av förändringen och döpte en ny art till *Browallia elata* (hög, stolt). Som riksdagsman gjorde Browallius sig sedan känd som en opålitlig partigångare i sin egenskap av framstående hattanhängare i prästeståndet. Linné följde fortsättningsvis med den biskopliga personliga utvecklingen och uppkallade en tredje art till *Browallia alienata* (avfallen, vilsegången).

var däremot utstuderad. Till släktet *Sigesbeckia* förde han en rad otäcka växter: blomhuvudet faller av efter fruktmognaden, plantorna är försedda med glandelhår, obehagliga att beröra.⁵⁸ Linnés motvilja mot Siegesbeck tog sig också andra uttryck: fröpåsen med växten *Sigesbeckia* märktes med orden ”*cuculus ingratus*” (den otacksamme göken).⁵⁹

Linnés reaktioner på Siegesbecks kritik kan avläsas även i andra sammanhang. I *Vita* III finner vi en militäriskt inrättad rangrulla över världens förtjänstfulla botaniker.⁶⁰ Linné själv är general och Bernhard de Jussieu generalmajor. Jussieu anställdes 1722 som botanisk föreståndare vid Jardin Royal i Paris. År 1758 utnämndes han till direktör för trädgården vid Trianonparken i Versailles som under hans ledning och på kunglig order anordnade enligt ett av honom uppställt naturligt system nära det fragment som Linné infört under § 77 i sin *Philosophia Botanica* från 1751. Johann Gesner utses av Linné till en av arméns fyra överstar med en stor officerskår under sig.⁶¹ Gesner blev år 1737 professor i fysik i Zürich där han grundade en botanisk trädgård. Han var anhängare av den Linneanska systematiken och utgav uppsatser om fruktifikationens och växternas krafter, struktur och nytta, vilka väckte Linnés intresse. Men den intressantaste utnämningen finner vi längst ner på rangrullan. Där står Siegesbeck som enkel fältväbel i S:t Petersburg.

Också Albrecht von Haller, nämnd ovan, kom att förvandlas från vän till motståndare. Hallers förhållande till Linné, från början tämligen gott, för-

⁵⁸ *Sigesbeckia orientalis*, ”klibbgräs”, ett illaluktande ogräs.

⁵⁹ *Oratio de necessitate peregrinationum intra patriam [...]. Ejusque Elenchus animalium per Sueciam observatorum. Accedunt Johannis Browallii Examen epicriseos Siegesbeckianae in Systema plantarum sexuale. Et Johannis Gesneri [...]: Dissertationes de partium vegetationis et fructificationis structuram, differentia et usus, in quibus elementa botanica dilucide explicantur* (Tal om vikten av resor inom landet [...] Lista [över Linnés] i Sverige iakttagna djur. Härtill fogas Johannes Browallius granskning av Siegesbecks omdömen om sexualsystemet, samt Johannes Gesners avhandlingar om strukturen hos växternas delar och fruktifikation, särdrag och nytta, i vilka botanikens grundläggande element klart förklaras), (Leyden 1743).

⁶⁰ Elis Malmeström & Arvid Hj. Uggla, *Vitae Caroli Linnaei, Carl von Linnés självbiografier* III (Stockholm 1957), s. 153.

⁶¹ Linné utgav och kommenterade Gesners *Dissertationes physicae de vegetabilibus quarum prior partium fructificationis structuram, differentia et usus [...]. In quibus elementa botanica celeb. Linnaei dilucide explicantur* (Fysikaliska avhandlingar om växternas och fruktifikationsdelarnas struktur, särdrag och nytta. Här förklaras och tydliggöres den berömde Linnaeus grunddrag för botaniken). Skriften återfinns i *Caroli Linnaei [...]. Oratio de necessitate peregrinationum* (Leyden 1743).

sämrades i och med Linnés kritik av honom i *Flora Svecica* (1745). Detta ledde från Linnés sida till en brytning i början på 1750-talet. Haller hade då låtit sin son utge en rad mot Linné kritiska korta uppsatser. Haller själv motiverade sin kritik av Linnés sexualsystem med att detta inte var naturligt, vilket Linné själv faktiskt var medveten om.⁶²

I föreläsningssanteckningarna kan vi följa med det vetenskapliga ”kriget” mellan Linné och hans motståndare. Vi får även veta varför ”de gamles” klassificering var utvecklingsoduglig som metod:

Ordsaken hwarföre de förre Botanicorum genera äro galne, är, som många gånger tillförne sagt är, att de icke haft riktiga characterer; hwarföre deras genera icke blefwet sufficienta. Ty alla de genera, som Tournefort gjort, äro icke öfwer 500, sedan Linnaeus struket ut dem som ej dåga. Rajus råder äfwen att man icke skall wara så adtent till de allra minsta delar, då han säger: Nota sunt eligendae que obvie manifestae et cuilibet observabiles; nam cum methodorum praecipuus sit usus ut rudes et tirones in stirpium cognitionem perveniant absque impensis et per compendium, ejusmodi non oportet proponere notas, quae adtextu et sollicitum requirunt Spectatorem, neque ut microscopium secum circumgerat necesse est. Med denna reglen till hjälp argumenterade de emot Linnaeus, emedan han beskrefwet de allra minsta delarna, såsom stamina, körtlar, med mera; säjande: Det är ingen ting, som gagnar oss. Men Linnaeus har gifwet uti Gen. Plant. praef. § 21 dem där uppå swar och exempel. Ty som man wet, att Djuren, ock jämwäl de minsta insecter nödwändigt måste kännas af den nota eller struktur, som är dem påsatt; och om jag nu hade ett insect, som wore så litet, att jag knapt kunde se det med ögonen, så borde jag likwäl se dess delar och structur igenom, innan jag kunde weta, antingen det woro Monoculus, Axcarus eller annat; förden skull war då af nöden att wäpna ögonen med goda glas. På samma sätt har det sig ock uti Botaniquen, hwarest de minsta delar äro rätt så perfecte som de allra störste; får man altså betjåna sig af de medel, som kunna göra de delar synbara, så kårt enom wara månne att få fullkomliga och tillräckliga characterer.⁶³

Linnés betydelsefulla insats låg inte enbart i sexualteorin som sådan. Framför allt tillhandhöll han begrepp som möjliggjorde en exakt examinering. I föreläsningarna kring kapitel III (”Plantae”) och IV (”Fructificatio”) läggs tyngdpunkten vid vad Linné kallar ”terminus artis”, konstens termer. Här

⁶² Jfr O. E. A. Hjelt, *Carl von Linné i hans förhållande till A. von Haller* (Helsingfors 1878) samt J. E. Smith, *A selection of the Correspondence of Linnaeus and other naturalists* vol. 2 (London 1821), s. 228–437 samt Eriksson, *Botanikens historia intill år 1800*, s. 236.

⁶³ Kap. 6, ”Characteres”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 192. Övers.: ”Sådana särdrag bör utväljas som är uppenbara och synliga för envar; ty metodernas nytta är särskilt att de må kunna ge kunskap om plantor åt okunniga och nybörjare lätt och utan kostnader, varför man ej bör föreslå särdrag som gör betraktaren bunden till boken och ger svår ansträngning, och som ej heller förutsätter att han går runt med mikroskop (i naturen).”

finns stommen och alla de redskap som botanisterna behöver för den detaljprecisa beskrivningen av örterna.⁶⁴ I ”Plantae” presenteras en lista med de termer som är för nödvändiga för all beskrivning. ”Fructificatio” utgör en kort handledning i att särskilja örterna på grundval av befruktningens alla delar. Dessa kapitel inleds med en systematisk uppräknig av dessa delar och deras skilda former.

Men all sannfärdig beskrivning skall alltid, enligt Linné, återgå på fyra iakttagelser. I sina föreläsningssanteckningar upprepar han, som ett vetenskapligt mantra, denna grundprincip som en obligatorisk och utslagsgivande observation av växterna och deras olika delar:

När man will beskrifwa en ört, bör man igenomgå alla dess partier och på dem allenast observera 4 puncter näml. *Numerus*, *Figura*, *Situs* och *Proportio* [antal, gestaltfigur, position och proportion]. Man kan mycket wäl utesluta vissa omständigheter; ty aldrig observeras lukt och smak, ej heller storleken på samma sätt som *Teville* gjorde med måtstock, hwilken bedrog *Tournefort* äfwen at antaga det; utan det tages allenast i acct, då det enas proportion är owanligt stor til något annat partie uti blomman.⁶⁵

Fruktifikationens mest naturliga struktur är således relaterad till följande särskiljande kännetecken: a) antal, b) gestalt, c) proportion, d) position. Förenade bildade dessa fyra faktorer nyckeln till naturens kombinationslås. Örternas samtliga delar måste räknas, och deras utseende, positioner och deras inbördes förhållande till varandra anges. Som vetenskapligt ideal gäller följande:

En description bör föreställa delarna af en växt, efter Numerus, Figura, Proportio och Situs, i största korthet, dock fullkomligt, och det med termini artis, om de äro tillräckelige. När jag beskrifwer; bör jag för all ting wara så kort, som möjligt är; ingalunda bruka några Stilus oratorius, ty då kan jag under det långa omswepet snart glömma bort det förnämsta, som jag bör söka. [...] Man bör uti alla beskrifningar bruka termini artis; ty då kan man skrifwa så mycket på 3 rader, som en annan skall göra på 3 blad. Dock bör jag allenast bruka de allmännaste och mäst bekante termini; och ej strax wid någon ny del uti örten, göra en ny terminus. Det förnämsta jag bör i acct taga är: Numerus, Figura, Situs och Proportio. Dock bör jag ej utesluta lukt, smak, färg med mera; fast desse noter ej äro sufficiente, att göra nytt species.⁶⁶

⁶⁴ ”Den första handbok som gjorts i systematisk beskrivande botanik, avfattad på latin,” enligt William T. Stearn, *Botanical Latin*, 4 uppl. (Devon [1966] 1992).

⁶⁵ Kap. 4, ”Fructificatio”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 92.

⁶⁶ Kap. 11, ”Adumbrationes”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 327.

Linné som föreläsare: intuition kontra systematik

I flera avseenden är föreläsningsmanuskriptet betydligt utförligare i detaljer än vad Linnés huvudverk *Philosophia Botanica* är. Texten är så minutiöst beskrivande att man som läsare undrar om ens en endaste fiber eller ett knappt synligt fröfjun har undgått Linnés ”starka, kvicka ögon”. Kompendiet är den kompletta kompassen och den konkreta kartan varje växtforskare behöver för att studera naturen.

Ett manuskript av det slag som föreläsningssanteckningarna utgör har ändå inte bara ett vetenskapshistoriskt värde. Texten speglar naturligtvis Linné själv, hans sätt att fråga och forska, tänka och tala, förkasta tidigare hypoteser och gamla sanningar för att övertyga åhörarna om det korrekta och för-tjänstfulla i det egna systematiska tänkandet. Handskriften blir därför också en biografisk mosaikbit med många prismor.

Vissa karaktärsegenskaper lyser tydligt igenom och stärker den bild vi redan har av Linné: han är självsäker, för att inte säga rätt så dryg. I inledningen till föreläsningen om fruktifikationen ser vi att Linné är medveten om sin framträdande plats i den botaniska vetenskapen:

De som åstunda att få ljus i denna saken eller få någon kundskap här uti, böra noga distinguera botaniquen ifrån den tiden Linnaeus började att skrifu; och til desse blefwet faste i Systematicis, efter det nu antagna principium removera alt, som af de gamla är skrefwet, emedan dessas läsning endast tjänar i början till confusion.⁶⁷

Han är kvick i tanken, spirituellt, ironiskt humoristisk ibland och alltid passionerat lidelsefull i vetenskapliga frågor. Vi får visserligen räkna med ett visst mått av retorik i föreläsningarna, men ändå kvarstår bilden av en vetenskapsman som är mycket snabb att indela botanikerna i får och getter inför inträdet till botanikens eviga grönbete. Linné relaterar ständigt sina egna forskningsrön till hela den dåtida samlade botaniska kunskapen, allt från antikens växtforskare till 1700-talets nyaste teorier. Skärpan i hans epistemologiska engagemang är rakbladsvass. Den som tänker fel, d.v.s. inte i Linnéanska banor, avförs från dagordningen. Den vetenskapliga polemiken ligger ofta långt från den neutrala retorik vi i dag är vana vid. Men just detta gör föreläsningssanteckningarna stimulerande att läsa; Linné äger en författares must i språket och i synnerhet hans metaforiska förmåga vid växtbeskrivning är både belysande och språkligt kreativ.

⁶⁷ Kap. 4, ”Fructificatio”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 86.

Linné var alltså minst lika intresserad av – och insatt i – sitt ämnes teoretiska vetenskapshistoria som i botanikens systematiska utveckling. När han föreläser drar han in historiens och samtidens alla ”sanna botaniker” och ”botanofiler”. De senare nämns visserligen i pejorativa tonfall men han anser ändå att många av dem får bli bestående gestalter i botanikens stora vetenskapshistoriska bibliotek.

I botanikens historia har man ofta ställt den intuitivt arbetande Tournefort mot den systematiska Linné. Den franske vetenskapshistorikern Thierry Hoquet konstaterar att det visserligen är sant att Tournefort ger berättigande åt en viss pragmatism vid tillämpningen av kriterier som är bestämmande för beskrivning av släkten. Likväl är Linné ingalunda en trubbig systematiker; han bejakar intuitionens värde och hänvisar alltid till vad naturen lär oss. *Natura dicitat*, ”naturen säger och upprepar”. Det frekventativa verbet anger lektionens återkommande och enträgna karaktär.

”Med detta vill Linné säga oss, att naturen ihållande ger oss vissa budskap, och att hänsyn till blinda, teoretiska principer inte får hindra oss att se dessa meddelanden,” framhåller Hoquet. Systemet skapar alltså spänningar. Alltför strängt hållet, alltför strikt tillämpat, leder det till att det förlorar sig i ett oändligt antal skillnader, och särskilt till ett tätt knutet nät av varieteter. Å andra sidan, om det tillämpas alltför löst eller glöms, fastnar vi i okunskap, förlorade inför växternas överflöd. Det krävs en ledning som vi själva behärskar. Denna dubbeltydiga läxa belyser Linnés vanskliga position inför ställningstagandet till örternas synliga delar.⁶⁸

Det svårinfångade facies

Ett tydligt exempel på vacklan mellan strikt systematik och intuitionens helhetsbild visar Linnés hållning till utseendets betydelse. Begreppet *facies*, utseende (i *Philosophia Botanica* kallat *habitus*, hållning), tycks slinka undan från växtdelarnas kvartett, där antal, figur, proportion och position står i centrum. I varje fall gäller att man som systematiker aldrig helt kan förlita sig på *facies*.

Botanikern måste alltså hålla sig till fruktifikationens delar och de fyra principerna samtidigt som han inte får bortse från den helhetsbild, det utseende eller den hållning som *också* är karakteristisk för växten. Denna ofta intuitiva uppfattning av växtens egenart är av särskild betydelse då botani-

⁶⁸ Thierry Hoquet, ”Carl von Linné: Botanikens grunder”, *Les Fondements de la Botanique* (Paris 2005).

kern försöker urskilja en *naturlig*, organisk ordning. Redan i *Classes Plantarum* från 1738, till vilken Linné refererar i anteckningarna, berör han *facies* betydelse. Upprättandet av ett naturligt system är det yttersta, ständigt sökta målet för alla botaniker. Här gäller inga regler som grundas på aprioriska principer, inga bestämda delar i fruktifikationsorganen. Här är det i stället fråga om helhetsbilden, *facies*, alla delars inbördes förhållande. I C. M. Bloms föreläsningssanteckningar från Linnés *Praelectiones Publicae in Philosophiam Botanicam 1758 och 1759* (Uppsala Univ. bibl. D 75) preciseras detta i Linnés kommentar till § 77:

[...] att bland örterne gifwes slächt, derom behöfwer man ey det ringaste twifla, aldenstund naturen går i sådan ordning från det ena till det andra, att man knapt får Limites [gränser]. Af rön weta wij att de som äro lika till *facies*, ha ock lika kraft. Således äro alla af ärtslächtet ganska nära med hwarandra förknippade. Så är det ock sädes ock gräs sorterne emellan. De hafwa bägge en *caulis* [stjälk] som är ihol, bägge lika blommor, och således emellan dem aldeles en *ortdo naturalis*. Går man till deras qualiteter, så äro de ock lika. Gräsfrön äro ju en åker för sparfwar och foglar, äfwen som.säden för oss. *Methodus naturalis* kallas derföre den, som ställer örtrene i den ordning, i hwilken de naturligt wis komma intill hwarandra. Denna ordningen är swår att finna, hälst man icke har sig ännu alla växter bekante [...] och måste H. Arch. Linnaeus, såsom så stor botanicus, tillstå, att han härutinnan icke kunnat göra några stora decouverter.

Linné betonar visserligen metodens företräde eftersom den skapar ett sammanhang som räddar oss från att gå vilse; men likväl tycks han alltså vara beredd att tillåta icke-systematiska kriterier. Särskilt accepterar han att med vissa restriktioner räkna utseendet som en komponent i växtens karaktär. Först försöker han förbinda utseendet med örtens position (*situs*; t.ex. *situm floris, caulem, radicem* etc.). Sedan, framför allt i aforism 168, låter han utseendet fungera som ett slags säkerhetsräcke, en garanti mot risken för nya konstgjorda släkten. Man kan alltså bereda plats för *facies* och erkänna att detta i viss mening har betydelse: men han beaktar utseendet som en föga pålitlig rådgivare vars roll inte bör erkännas offentligt. Om den anlitas bör det alltid ske *occulte*, i hemlighet.

Linnés påpekande är viktigt. Redan Tournefort hade ju i sina *Eléments* skrivit följande: "Absint, maskulin åbrodd och malört skiljer sig från varandra endast genom en viss hållning som är lättare att urskilja än beskriva, och som dock är så påfallande att barn och kvinnor aldrig tar fel."⁶⁹

⁶⁹ Tournefort, *Eléments* (Paris 1694), s. 33.

Trots att det brukar framhållas att Linnés sexualsystem är så lätthanterligt att alla kan lära sig behärska klassificeringskonsten är föreläsningssanteckningarna inte alldeles enkla att ta till sig. Det handlar om en teknisk bevisföring in i minsta detalj. Redan att lära sig alla termer och begrepp på både latin och svenska fordrar en idog ansträngning. Anteckningarna kunde jämföras med en komplett teknisk broschyr över en komplicerad maskin. Ett smakprov:

Pericarpium est Germen adultum, semina fovens, tandemq. Dimittens. Dess Species äro många; och har Linnaeus införd de mästa på dem satta Termer; ty hos de gamle war Siliqua och Legumen Synonyma, som nu äro wida åtskilde. Pomum et bacca skildes då allenast efter hårdheten, som de woro löse eller faste till. Men nu har Linnaeus taget Pericarpium som Genus och dem andra såsom Species. *Herrmannus* har mäst brukat Capsula på alla sina Örter, och således icke wetat att distingvera dem.⁷⁰

Nivån på den terminologiska kunskapen gör att man gärna tror på Gunnar Eriksson (jfr ovan) när han påpekar det esoteriska draget i Linnés mer avancerade undervisning. Föreläsningssanteckningarna torde nog rikta sig till en mindre krets utvalda och mer begåvade elever eftersom lektionerna koncentreras på fruktifikationen och karaktärsbeskrivningarna.⁷¹ Inskolningen tycks inte handla enbart om att presentera sexualsystemet och förmedla konsten att

⁷⁰ Kap. 4, "Fructificatio", Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 86. Övers.: "Fröhuset är det färdiga fruktämnet, omslutande frön, vilka de omsider släpper ifrån sig."

⁷¹ Tanken stöds, tycker jag, av Linnés kommentarer i andra sammanhang. I *Critica Botanica* ger han nybörjaren många varningar, framför allt gällande fruktifikationen. Han skriver: "Nybörjarens första uppgift blir att lära sig ordentligt och noga skilja på bladens former, att se deras mångfald och förstå att kunskap härom är nödvändig mer än något annat, liksom att minnas deras rätta definitioner och examinera alla blad så noggrant som möjligt." Längre fram läser vi: "Likväl skulle jag önska, att ingen söker sig till fruktifikationen om det ej är absolut nödvändigt; detta därför att de flesta örter blomning och frukt är kortvariga, medan vårt mål är att alltid kunna identifiera dem." Konklusionen blir: "Nybörjaren som för första gången försöker examinera fruktifikationens delar kommer att finna så många anmärkningsvärda karaktäristika att han kanske tror att ingen före honom undersökt blommorna; följaktligen kan han då tänka, att det finns nästan lika många nya släkten som arter. Men när han under ett par år undersökt blommorna, låt honom då först upptäcka de essentiella särdrag som skiljer släktena åt, och lära sig känna igen dem; då går han lätt över i det motsatta tänkandet och börjar tvivla på alla dessa distinktioner. Om åter endast en art föreläggs honom, tvekar han och är oförmögen att avgöra i vilken riktning naturen pekar. Sedan han undersökt en större mängd blommor blir han säkrare om vägen. När han bara sett några få arter av ett släkte, låt honom då vara försiktig med att välja ett karaktäristikum från fruktifikationen, så att han ej blandar släktets karaktär med de enskilda örternas särdrag." *Critica Botanica in qua nomina plantarum generica, specifica & variantia examini subjiciuntur, selectiora confirmantur, indigna rejiciuntur*

klassificera. Lärjungarna skall förstå *varför* och inte endast *hur*. Det handlar minst lika mycket om vetenskapslogik som om botanisk-praktiska färdigheter. Någon genväg förbi det dryga empiriska arbetet tillåts eleverna inte:

Häraf ser man då, att den är i stånd till att göra de bästa characterer, som är den största Botanicus, eller som känner de mästa Species.⁷²

Anteckningarna visar att Linné rensade ordentligt i begreppsjungeln. ”Med denna saken har Linnaeus mycket arbetat; ty innan han började skrifwa, woro ganska många Synonyma, hwilka alle brukades promiscue”, läser vi.⁷³ Han missar aldrig ett tillfälle att lyfta fram sina egna bidrag till den botaniska konsten:

Arillus är en ny terme, hwar till Linnaeus är Auctor. Hos de gamle war Calyptra en särskild hinna, den somlige frön hafwa in under sig, hwilken ock, då hon drager sig ihop, kastar fröen långt bort. Men som detta namnet är odugeligt, secundum canon Botan. In Fund. Bot. § 200, 217 så har Linnaeus förkastat det, och i stället antaget Arillus, hwilken altså är den åfwan omtalte hinnan, som genom sin sammandragning kring ändan af fröet knäpper det ifrån sig. Sådan är på *Tithymalus*, *Evonymus*, *Phyllanthus* (GP 851). På *Impatiens* (LF 899, vildbalsamin, springkorn 792) och *Elaterium* (GP 885, sprutgurka) är ock ett specie af dylik hinna, ty då man kommer wid fruckten på *Impatiens*, flyger den bort, och då man rörer wid *Elaterium*, sprutar den en saft ur sig, som är helt stygg och obehagelig.⁷⁴

Språk, satir och sinnlighet

Linné är inte bara en stilmästare på det vetenskapliga språket. Här och var möter vi textavsnitt som visar ett språkdramatiskt sinne. Han kan konsten att åskådliggöra i liknelser trots att han själv uttryckligen i sina föreläsningar varnar för metaforiska jämförelser eftersom de alltid tenderar att förbli tids- och kontextbundna. Linné framhåller ofta för sina studenter komplexitetens faror och påminner om fördelen med entydig enkelhet:

Uti en character bör man ej assumera notam similitudinis, om den icke är sådan att hon kan wara allom bekant. De gamle brukte altid att taga liknelse utaf allehanda saker uti sina beskrifningar öfwer partes fructificationis. Men det skedde undertiden af sådana saker och med sådana ord, som få förstodo. *Tournefort* liknade stamina *Salviae* wid ossa hyoidea [y-format ben]; men sådant förstod ingen annan än Medici, och för Philosophi war det

(Critica Botanica i vilken plantornas släktnamn, artnamn och varianter undersöks, de säkra bekräftas, de osäkra förkastas) (Leyden 1737), §§ 277, 280, 281.

⁷² Kap. 6, ”Characteres”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 193.

⁷³ Kap. 6, ”Characteres”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 200.

⁷⁴ Kap. 4, ”Fructificatio”, Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 86.

mörkt; därför hade han bort definiera det straxt. *Mitella* har en capsula, hwilken *Tournefort* liknade wid en *Mitra Episcopalis* [biskopsmössa]; men huru den ser ut, bör wara större delen, som ej weta. Fördenskull otjänligt. *Aconiti* corolla liknade *Knautius* wid en *Mitra Polonica*; men huru många blifwa däraf kloka, eller weta huru den ser ut. *Urtica* [LF 935, brännässla 863] lik en volcella, hwilket är en liten tång, hwar med Fältskärare bruka taga ut tänder. *Buglossum* [GP 133, oxtunga] har en corolla, hwilken *Tournefort* liknade wid ett caput viperinum [ormlikt huvud]; men huru många äro icke som aldrig det sedt; följackteligen ej förstå huru det ser ut?⁷⁵

De evigt förståeliga bilderna däremot kan brukas som pedagogiska åskådningsexempel:

Och på samma sätt som uterus slutar sig till, sedan qwinnan kommit att concipera och öppnas ej förr änn hon skall föda; så sker ock här, att intet fröhus är, som icke täckes förr än det föder fram sina frön. [...]. Märkeligt är med *Parnassia* att hon står öppen med sitt germen, medan hon blommar; men så snart hon börjar gå utur blomma och hon skall maturera frön slutar hon till sin lascive hiantem vulvam.⁷⁶

Samma sinnlighet möter oss också i Linnés hållning till sin älskade botanik. Texten i "Sexus" i *Fundamenta Botanica* avslutas i kvardröjande skönhet:

Hvem skulle någonsin trott, at uti örterna så många sanningar legat fördolda? Fast ännu många flere derunder begripas. Tillåt nu, at jag til slut får anföra Plinii ord: *At hos örterna gifves ock en drift eller åhåga til älskog, så att männerna liksom med någon fin ånga eller frömjöl göra sina kvinnor fruktsamma.*⁷⁷

Linnés torra, ibland skarpa, humor är känd och märks även i föreläsningssanteckningarna, vilket många av ovanstående textcitat har visat. Siegesbeck och Browallius, och angreppen på dem som ofta anekdotiskt har återgivits i Linnélitteraturen, återkommer ändå inte som mål för hans satiriska skämtlynne i föreläsningssammanhangen. Den som däremot är road av dialekter finner stort nöje i föreläsningssanteckningarna. Kombinationen av personlig småländsk variant av 1700-talssvenskan i kombination med försvenskning av främmande språks ord och begrepp bildar ett charmfullt och oemotståndligt språk.

Vi står alltså inför ett hittills opublicerat Linnémanuskript om botanikens grundvalar. Det är en tekniskt komplicerad text där lösningen ändå underlättas av Linnés språkbehandling och humor. De 365 teserna kommer säkert att läsas långt efter Linnéjubiléets lika många dagar.

⁷⁵ Kap. 6, "Characteres", Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 198.

⁷⁶ Skamlöst gapande könsorgan. Kap. 4, "Fructificatio", Bergquist (utg.), *Carl von Linné: Om botanikens grunder*, § 113.

⁷⁷ Kap. 5, "Sexus", *Fundamenta Botanica*, § 150.

Finland i 19de seklet

Etablering av en nationsbild

ELISABETH STUBB

Finland i 19de seklet. Framställt i ord och bild af finska skrifställare och konstnärer var ett praktverk som utkom på svenska och finska år 1893. Under de följande åren publicerades upplagor även på ryska, tyska, franska och engelska.¹ Boken gav en presentation och sammanfattning av den samhälleliga och kulturella utvecklingen i Finland under 1800-talet, och den karakteriserades av utgivarna som ett illustrerat nationalverk. Texterna var skrivna av personer erkända inom sina områden, och den finländska konstnärseliten stod för illustrationerna i verket. Avsikten med denna uppsats är att analysera nationsbilden i *Finland i 19de seklet* mot bakgrunden av de rådande politiska och kulturella trenderna i landet, samt undersöka hur verket fungerade som medel för att sprida och forma denna bild.

Den finländska befolkningen hade i slutet på 1800-talet i anknytning till de för Finland nationella strävandena olika identifikationer att ta ställning till. Där förekom uppdelningen i svensk- och finskspråkiga, som politiskt tog sig uttryck i det svekomanska partiet och de fennomanska partierna. I takt med att arbetarrörelsen utvecklade mera organiserade former fästes också större uppmärksamhet vid de sociala skillnaderna i samhället. En annan aspekt var förhållandet till moderlandet Ryssland, som storfurstendömet Finland var en oskiljaktig – om än autonom – del av.² Kopplingen till det

¹ Zacharias Topelius, Leo Mechelin *et al.* (red.), *Finland i 19de seklet. Framställt i ord och bild af finska skrifställare och konstnärer* (Stockholm 1893); *Suomi 19:llä vuosisadalla. Suomalaisen kirjailijain ja taiteilijain esittämä sanoin ja kuvin* (Helsinki 1893); *Finljandija v XIX stoletii. Izobrazenaja v slovah i kartinah finljandskimi pisateljami i hudožnikami* (Gelsingfors 1894); *Finland im 19:ten Jahrhundert in Wort und Bild dargestellt von finländischen Schriftstellern und Künstlern* (Helsingfors 1894); *Finland in the nineteenth century. By Finnish authors, illustrated by Finnish artists* (Helsingfors 1894); *La Finlande au 19e siècle. Décrite et illustrée par une réunion d'écrivains et d'artistes Finlandais* (Helsingfors 1894).

² Osmo Jussila, 'Miksi Leo Mechelinistä ei tullut suurmiestä?', Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Leo Mechelin 1839–1814. Helsingin herra, valtiollinen vaikuttaja ja Suomi-kuvan luoja*, Memoria 4 (Helsinki 1989), s. 160.

ryska riket aktualiserade den vidare kontexten i frågan om Finland utgjorde en del av den västerländska ”civiliserade” kulturen eller om det var knutet till den österländska ”autokratiska” traditionen. Den tjeckiska historikern Miroslav Hroch, som har forskat i etniska gruppers nationella strävanden under 1800-talet, poängterar att människorna hade flera identifikationer. Det som var väsentligt för hur väl nationella rörelser nådde ökat självbestämmande var i vilken grad de lyckades få den egna befolkningen att prioritera, och omgivningen att acceptera, den nationella identifikationen framom den regionala och sociala, eller identifieringen med det moderland under vilket den etniska gruppen lydde.³

Beträffande tidigare forskning om *Finland i 19de seklet* placerar sig verket i flera avseenden i en mellanposition som gjort det svårt att behandla det ingående i samband med andra fenomen. Tidsmässigt utkom verket några år tidigare än den aktiva propaganda för Finland utomlands som tog vid i och med att Nikolaj II utfärdade februarimanifestet år 1899. En motsvarande företeelse i fråga om att etablera en nationsbild under andra hälften av 1800-talet har Kerstin Smeds undersökt ingående i sin doktorsavhandling om Finlands deltagande i världsutställningarna.⁴

Finland i 19de seklet var ett inlägg i debatten om Finlands statsrättsliga ställning, men det var inte ett konventionellt bidrag i den polemik som under 1880- och 1890-talet fördes mellan ryska och finska rättslärdar och som Osmo Jussila behandlat bl.a. i *Maakunnasta valtioksi. Suomen valtioon syntyy*.⁵ Verket innehöll inte någon ny argumentering i frågan, snarare låg dess styrka i att det för en större allmänhet förmedlade en enhetlig och auktoritativ bild av det aktuella läget i samhället, vetenskapen och kulturen.

Den politiska ansatsen i *Finland i 19de seklet* hämmar också en behandling enbart av verkets konstnärliga meriter. Där fanns samlat i avtryck gräddan av de dåtida konstverken med ”nationella” motiv, men i likhet med textinnehållet var det främst en sammanställning och bearbetning av ett redan existeran-

³ Miroslav Hroch, *In the National Interest. Demands and Goals of European National Movements of the Nineteenth Century: A Comparative Perspective* (Prague 2000), bl.a. s. 5–43. Hroch avser med etnisk grupp bl.a. A. Smiths term *ethnic community*, som karakteriserar en grupp med en betydande medvetenhet om ett gemensamt ursprung, ett kollektivt minne, en medvetenhet om en gemensam kultur och att gruppmedlemmarna är medvetna om sitt hemland och har en kollektiv term att använda då de hänvisar till sig själva (s. 16).

⁴ Kerstin Smeds, *Helsingfors–Paris. Finland på världsutställningarna 1851–1900* (Helsingfors 1996).

de material. Riitta Konttinen behandlar i *Sammon takojat. Nuoren Suomen taiteilijat ja suomalaisuuden kuvat* de finländska konstnärernas engagemang i Finlands nationella strävanden. Konttinen har valt att till skillnad från det tidsmässigt begränsade projektet *Finland i 19de seklet* behandla ämnet utgående från den krets av konstnärer som samlades kring ungfenomanernas tidning *Päivälehti* under 1890-talet.⁶

Initiativ

Initiativtagaren och *primus motor*n för *Finland i 19de seklet*, senatorn Leo Mechelin, presenterade första gången tanken på ett nationalverk för Zacharias Topelius i januari 1891.⁷ Den till åren komna Topelius var tack vare arbeten som läseboken för de lägre läroverken *Boken om vårt land* och bildverket *Finland framställt i teckningar* redan en etablerad skildrare av den finländska folksjälens och nationallandskapet.⁸ Leo Mechelin hade å sin sida tidigare publicerat texter om Finlands statsrättsliga ställning av vilka *Précis du droit public du grand-duché de Finlande* var den kändaste.⁹

Leo Mechelin reste år 1891 till Stockholm, Köpenhamn och Paris för att närmare bekanta sig med de aktuella trenderna och metoderna inom förlagsbranschen.¹⁰ Ett intresse för framställningar om olika nationers kultur och samhälle verkar ha legat i tiden, och *Finland i 19de seklet* följde till utformningen de stilar som förekom i liknande verk i början på 1890-talet. Bland Leo Mechelins papper finns ett reklamblad från Albert Bonniers förlag. Förlaget gjorde bl.a. reklam för ett verk om *Amerika, dess upptäckt, eröfring och fyrahundraåriga utveckling*, ”Med talrika porträtt och vyer samt flera kartor”. En annan skrift som till sin utformning nästan ordagrant förde fram samma deviser som *Finland i 19de seklet* senare skulle göra var *Världens hufvudstäder*.

⁵ Osmo Jussila, *Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty* (Porvoo 1987).

⁶ Riitta Konttinen, *Sammon takojat. Nuoren Suomen taiteilijat ja suomalaisuuden kuvat* (Helsinki 2001).

⁷ Zachris Topelius till Leo Mechelin 31.1.1891, Riksarkivet, Helsingfors, Leo Mechelins arkiv, brevsamlingen.

⁸ Zacharias Topelius, *Boken om vårt land* (Helsingfors, flera upplagor, den första 1875); Zacharias Topelius, *Finland framställt i teckningar* (Helsingfors 1845).

⁹ Leo Mechelin, *Précis du droit public du grand-duché de Finlande* (Helsingfors 1886).

¹⁰ Pirkko Leino-Kaukiainen, ’Suomi 19:llä vuosisadalla – kansallisteos’, Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Leo Mechelin 1839–1914. Helsingin herra, valtiollinen vaikuttaja ja Suomikuvan luoja*, s. 104.

Skildrade af framstående samtida författare och med flera hundra afbildningar af berömda konstnärer – ”Ett praktverk af högsta rang, tryckt på fint papper”.¹¹

Administreringen av *Finland i 19de seklet* skedde genom tre kommittéer. Förutom Topelius och Mechelin bestod den redaktionskommitté som ansvarade för texten i *Finland i 19de seklet* av litteraturprofessorn Carl Gustaf Estlander, överdirektören vid skolstyrelsen Leonard Lindelöf och universitetsrektorn Thiodolf Rein. Kommittén som ansvarade för illustrationerna bestod av konstnärerna Albert Edelfelt, Eero Järnefelt och Gunnar Berndtson. Projektets tredje huvudkomponent var en kommitté som övervakade finansieringen. Mechelin, som stod som ansvarig utgivare av *Finland i 19de seklet*, hade tagit initiativet att bilda ett forskottsbolag för att finansiera utgivningen. Ett fyrtiotal bekanta och släktingar till honom köpte lotter à 1 000 mark styck så att man fick ihop ett grundkapital på 90 000 mark. De största bidragsgivarna var kommerseråden Fredrik Rettig och Wilhelm Hackman, assessor Herman Hallonblad, affärsmannen Julius af Lindfors och fabrikören Wilhelm Rosenlew.¹²

Ambitionen med *Finland i 19de seklet* var att framställa ett storslaget nationalverk. Den storslagna praktfullheten behövde emellertid balanseras mot förutsättningarna för en stor spridning, då ett alltför dyrt verk inverkade negativt på försäljningen. För att öka spridningen och förbättra det ekonomiska resultatet beslöt direktionen för verkets finansiering att delvis sälja de olika kapitlen av den svenska och finska versionen som enskilda häften, som senare kunde sammanställas till en bok. Det var ett förfarande som t.ex. Bonnierförlaget använde för det tidigare nämnda praktverket *Världens hufvudstäder*. Speciellt för Mechelin var det här en eftergift, då han hade velat lägga fram *Finland i 19de seklet* i dess färdiga fulländning.¹³

Den troligen utförligaste redovisningen för den politiska bakgrunden till och avsikten med *Finland i 19de seklet* finns i det brev Leo Mechelin i augusti

¹¹ ”Albert Bonniers Nya Böcker våren 1892, till salu i P. H. Beijers bokhandel i Helsingfors”, 4. ”Finland i XIX seklet”, b) Planer, utkast, m.m. I, Riksarkivet, Helsingfors, Leo Mechelins arkiv, dokumentsamlingen, kartong 103.

¹² 4. ”Finland i XIX seklet”, b) Planer, utkast, m.m. I, Riksarkivet, Helsingfors, Leo Mechelins arkiv, dokumentsamlingen, kartong 103.

¹³ § 5 i Protokoll förddt vid Direktionens för Forskottsbolaget för utgifvande af ”Finland i 19de seklet” sammanträde hos Senator L. Mechelin den 7 mars 1892, 5. ”Finland i XIX seklet a) Bestyrelsens protokoll, Riksarkivet, Helsingfors, Leo Mechelins arkiv, dokumentsamlingen, kartong 103.

1895 sände till den franska utrikesministern Gabriel Hanotaux, för att förmä honom vidarebefordra ett exemplar till president Félix Faure. Mechelin skrev, i svensk översättning:

[...] Jag hade fått idén därtill i början av år 1891, då Finland befann sig i en farlig ställning. Det reaktionära panslavistiska partiet i Ryssland fordrade under starkt hot avskaffandet av Finlands konstitution och en mer eller mindre fullständig sammansmältning av Storfurstendömet med Ryssland. Kejsar Alexander III hade vid otaliga tillfällen visat sin välvilja mot Finland, men det oaktat i juni 1890 undertecknat ett dekret, varigenom postverket i Finland, i strid med landets grundlagar, underordnades ryska inrikesministeriet. Skulle han fortgå på denna väg för amalgameri, eller skulle han motstå de fordringar fienderna till vårt oberoende påyrkade och som blivit energiskt tillbakavisade ej blott i finländska publikationer utan även av vår lantdag. Det är denna fråga som uppställer sig för oss i detta nu.

Jag har tänkt, att en framställning, fullständig ehuru sammanträngd, absolut neutral och objektiv, av mitt lands utveckling under dess förening med Ryssland borde nödvändigt vara till någon nytta i den kris vi genomleva. Ty jag visste att den propaganda, som bedrivs mot oss, betjänar sig i vidsträckt mått av den ryska allmänhetens ytterliga okunnighet om Finlands rätt och om hela mitt folks liv. Skriven i möjligast populära stil, försedd med lämpliga avbildningar borde ifrågavarande bok, samtidigt som den erbjuder ett visst stöd för finländarnes patriotism, vara ägnad att väcka något mera sympati bland vår härskares ryska undersåter. Och slutligen, skulle Finlands öde fördyrstras och krisen sluta illa, så vore det värdefullt att ha förenat i ett dylikt arbete ojäviga bevis på de framsteg landet gjort under en rättvis regim.

Jag erkänner sålunda öppet att min plan innebär en politisk avsikt, men själva arten av denna avsikt borde avlägsna varje tendensiös uppfattning av bokens innehåll.¹⁴

Av brevet framgår att tecknen på förryskningsåtgärder hade gett upphov till idén om ett nationalverk. Förutom som ett stöd för finländarnas patriotism var *Finland i 19de seklet* också avsedd att upplysa ryska undersåtar. Brevet till Hanotaux är i sig självt ett uttryck för ännu en tredje målgrupp, den bildade utländska – i första hand västerländska – publiken.

Skribenter och illustratörer

Gemensamt för de skribenter och illustratörer som medverkade i *Finland i 19de seklet* var att de framhölls som framstående på sitt område. Bankdirektörer behandlade ekonomiska aspekter, professorer och akademiker skrev

¹⁴ Leo Mechelin till G. Hanotaux (brevkoncept) 16.8.1895, Riksarkivet, Helsingfors, Leo Mechelins arkiv, brevsamlingen, kartong 53; svensk översättning i Adolf Törngren, *På utländsk botten. Från Finlands författningskamp åren 1899–1914* (Helsingfors 1930), s. 15–16.

om vetenskapliga och konstnärliga ämnen. Olika litterära och vetenskapliga samfund presenterades av egna representanter. Konstnärerna som ansvarade för illustrationerna hörde till eliten i Finland och var också de personer som var mest kända utomlands. Enligt Miroslav Hrochs modell för utvecklingen av nationella strävanden i Europa under 1800-talet placerar sig projektet *Finland i 19de seklet* på det stadium där kulturella uttryck hade övergått i politiska ambitioner. Nationella strävanden engagerade till en början en begränsad grupp av människor som oftast befattade sig med kulturella aspekter av den etniska traditionen. I de fall då anspråken på större nationellt självstyre växte, övergick rörelsen ofrånkomligt till att bli politisk, och i det skedet var det viktigt att man fick större folkmassor bakom sig.¹⁵ *Finland i 19de seklet* kan i det avseendet betraktas som den begränsade gruppens försök att samla ett bredare understöd för sin sak. Den syn som medarbetarna i *Finland i 19de seklet* hade på nationen hade i sin tur betydelse för den nationsbild som framställdes i verket.

En huvuddel av skribenterna, med Mechelin i spetsen, hade sitt ursprung i det liberala partiet. De hade anammat en ”västlig” typ av nationalism, som betraktade ”nationen” som en territoriell och politisk enhet. Detta som en distinktion till den tyska traditionen där man betonade språk, ursprung och folkloristiska komponenter som de enande faktorerna.¹⁶ Bland skribenterna återfanns också svensksinnade som Axel Lille och C. G. Estlander, samt liberalt sinnade fennomaner, bl.a. E. G. Palmén och E. N. Setälä.¹⁷ Dessa grupperingar kom tillsammans med liberalerna att bilda kärnan i den konstitutionella riktningen. De konstitutionella var således en sammanslutning som i språkfrågan hade skilda preferenser men som valde att samarbeta för att bilda en gemensam front i frågan om Finlands ställning i förhållande till Ryssland.

De politiska fraktioner som inte deltog i projektet med *Finland i 19de seklet* var de mest hängivna fennomanerna som främst skulle komma att samlas kring det gammalfennomanska partiet och som i förhållandet till Ryssland kom att förespråka s.k. undfallenhetspolitik.¹⁸ Bland skribenterna fanns vis-

¹⁵ Hroch, *In the National Interest*.

¹⁶ Framställning av begreppet nationalism i Smeds, *Helsingfors–Paris*, s. 42–44.

¹⁷ Leino-Kaukiainen, ’Suomi 19:llä vuosisadalla’, s. 107. Axel Lille skrev om Svenska litteratursällskapet i Finland, C. G. Estlander om Finlands svenska litteratur, E. G. Palmén om Finska litteratursällskapet och E. N. Setälä om den finska filologin.

¹⁸ Leino-Kaukiainen, ’Suomi 19:llä vuosisadalla’, s. 107.

serligen fennomaner som med tiden åtminstone periodvis bättre identifierade sig med undfallenhetspolitiken, däribland Johan Richard Danielson (fr.o.m. 1906 Danielson-Kalmari).¹⁹ En annan politisk riktning som inte var representerad var arbetarrörelsen, som i början av 1890-talet ännu inte utarbetat fasta organiserade former.

Beträffande ideologin bakom illustrationerna i *Finland i 19de seklet* så hade bildkonst fram till 1880-talet varit de svenskspråkiga liberalas område. Både artister, kritiker och publiken var till majoriteten svenskspråkiga. Gamalfennomanerna prioriterade snarare litteratur och teater som konstform. Enligt Riitta Konttinen var det emellertid först ungfennomanerna som fullt ut verkade förstå vilken uttrycks kraft det fanns i bilden och medvetet anknöt den till sin ideologiska arsenal. Gräddan av den finländska målareliten samlades kring ungfennomanernas tidning *Päivälehti* som grundades 1889, och det var till stor del samma personer som ansvarade för illustrationerna i *Finland i 19de seklet*.²⁰

Illustrerat nationalverk

Även om redaktörerna för *Finland i 19de seklet* hade tagit intryck av samtida produktioner fanns det ingen nation som tidigare gjort ett verk som till omfattningen och kvaliteten motsvarade finländarnas projekt. Verket räknade nära 400 sidor och där förekom över 300 illustrationer, bilder och kartor. På skilda bilagor inne i boken fanns därtill kopior i heliogravyr av de kändaste finländska konstverken.²¹

Illustrationerna hade en viktig uppgift i att skapa ett intryck av praktfullhet samtidigt som de visuellt förmedlade ”nationalandan”. Denna anda fångades förmodligen främst i de olika vyerna av det finländska landskapet. Stadsvyer och bilder på byggnader i allmänhet tenderade att avbildas med mera detaljtrogenhet. Historiska bildmotiv förekom endast i ett fåtal fall som i Albert Edelfelts *Hertig Karl vid Clas Flemings lik* och Erik Löfgrens *Erik XIV och Karin Månsdotter*. Symboliskt mest betydande av de historiska konstverken var Robert Wilhelm Ekmans målningar *Alexander I och Finlands ständer* och *Landtdagens öppnande den 18 September 1863* som båda fanns tryckta som helbilder på bilagor inne i boken. En ansenlig del av bildgalleriet utgjordes av

¹⁹ J. R. Danielson skrev om Finska Historiska samfundet och Finska Fornminnesföreningen.

²⁰ Konttinen, *Sammon takojat*, s. 21.

²¹ *Finland i 19de seklet*.

porträtt, främst av olika bemärkta personer, men också teckningar av människor som representerade befolkningen. Alla illustrationer i *Finland i 19de seklet* avbildade finländska motiv, med undantag för några bilder i ett kapitel om konsten. Där förekom också några av konstnärernas utländska motiv, t.ex. Albert Edelfelts porträtt av Louis Pasteur, Helen Scherfbeckes *En konvalescent* och *Konstkännare i Louvren* av Gunnar Berndtson.²²

De grundläggande riktlinjerna för nationsbildningen i texten fastställdes i de inledande kapitlen. De två första kapitlen var skrivna av Zacharias Topelius och behandlade landet och folket. Framställningen var en sammanfattning av den bild av Finland som han målat upp i läseboken *Boken om vårt land*.²³ Tillsammans med Mechelins politiska översikt i följande kapitel sammanfattade de den geografiska, etniska, samhällliga och politiska kontexten. Kapitlen som följde var närmast en framställning och kanonisering av faktorer, resultat och personer som haft inverkan på olika samhällliga och kulturella områden. Mechelin fortsatte tillsammans med bankdirektörerna Emil Schybergson och Felix Heikel att i var sitt delkapitel presentera nationalhushållningen. Därefter följde en översikt av det allmänna undervisningsväsendet, där Helsingfors universitets rektor Thiodolf Rein skrev om universitetet, rektorn för Nya Svenska Läroverket August Ramsay skrev om elementarläroverken och folkskoleväsendet behandlades av G. Lönnbäck, tidigare inspektör vid skolöverstyrelsen. Den vetenskapliga verksamheten fick fortsatt uppmärksamhet genom att vetenskapliga och litterära samfund fick presentera sin verksamhet, följt av en genomgång av vad den vetenskapliga litteraturen i Finland hade presterat inom olika ämnesområden. Kapitlet om skönlitteratur var uppdelat i svensk och finsk litteratur. De två sista kapitlen handlade om den periodiska litteraturen och konsten. Strukturen enligt vilken innehållet var ordnat framhöll i sammanfattning moderna samhällsfenomen, bildning och kultur.²⁴

Den våg av nationalism som spred sig i Europa under 1800-talet betraktas av forskare som ett medel för att bemöta de samhällliga förändringar som sammanfattas i moderniteten i form av industrialisering och demokratisering. Franska revolutionen 1789 och händelserna kring den har fått symbolisera brytpunkten mellan det feodala och det moderna samhället.²⁵

²² *Finland i 19de seklet*.

²³ Matti Klinge, *Finlands historia* 3 (Helsingfors 1996), s. 319.

²⁴ *Finland i 19de seklet*.

²⁵ Hroch, *In the national interest*; se även Sverker Sörlin (red.), *Nationens röst. Texter om nationalismens teori och praktik* (Stockholm 2001).

Kronologiskt sett sammanfaller *Finland i 19de seklets* begränsning till 1800-talet med utvecklingen av det allmäneuropeiska ”moderna” samhället. Även i andra avseenden var tidsbegränsningen lämplig. Leo Mechelin förklarade i det tidigare citerade brevet till den franska utrikesministern att *Finland i 19de seklet* var avsedd som en dokumentation över landets utveckling under dess tid som autonomt storfurstendöme i det ryska riket. Som det framgår i brevet var Finlands förhållande till Ryssland den aspekt som gett upphov till idén.²⁶ Samtidigt förefaller det också ha varit förenligt med den politiska sammanhållningen bland skribenterna att lämna bort den svenska tiden. Ur konstitutionell synvinkel gick det först genom lösgörandet från Sverige att skapa en nationsbild byggd på en autonom samhällelig organisering av Finland. Ur fennomansk synpunkt var 1800-talet den period som var viktigast för uppkomsten av en finsk och finskspråkig nationsidentitet. De svensksinnade fick förlita sig på den svenska traditionen genom den tro, den styrelse och de lagar som det finländska samhället var uppbyggt kring.

Till utformningen följde *Finland i 19de seklet* två linjer. Innehållet var avsett att vara både lättillgängligt och imponerande. Prioriteringarna går att belysas genom en jämförelse med det motsvarande verket *Norge i det nittende aarhundrede* som utkom några år senare.²⁷ Norrmännen följde samma koncept som *Finland i 19de seklet* men utgick från andra principer beträffande utformning. Förmodligen var nya stilideal redan rådande. Den norska versionen översteg flerfalt textmängden i *Finland i 19de seklet*. I den norska versionen var textmängden det imponerande och den var kompakt skriven i två spalter per sida, medan finländarna hade utgått från lättillgängligheten och valt att skriva texten i en spalt med ett luftigt och lättläst intryck. Illustrationerna i *Norge i det nittende aarhundrede* bestod främst av korniga fotografier medan *Finland i 19de seklet* illustrerades med teckningar och skisser samt med konstverk och fotografier, bearbetade för att ta sig bra ut i tryck.

Nationsbilden

Finland i 19de seklet var avsedd att fungera som ett stöd för finländarnas patriotism, upplysa ryska undersåtar och bereda en plats inom den västerländska

²⁶ Leo Mechelin till G. Hanotaux (brevkoncept) 16.8.1895, Riksarkivet, Helsingfors, Leo Mechelins arkiv, brevsamlingen, kartong 53.

²⁷ *Norge i det nittende aarhundrede* (Kristiania 1900).

civilisationen. I det följande analyseras hur verket framhöll den nationella identifikationen i förhållande till andra aktuella samhörighetsyttringar, såsom indelningen i svensk- och finskspråkighet, sociala skillnader, förhållandet till Ryssland och den västerländska kulturen.

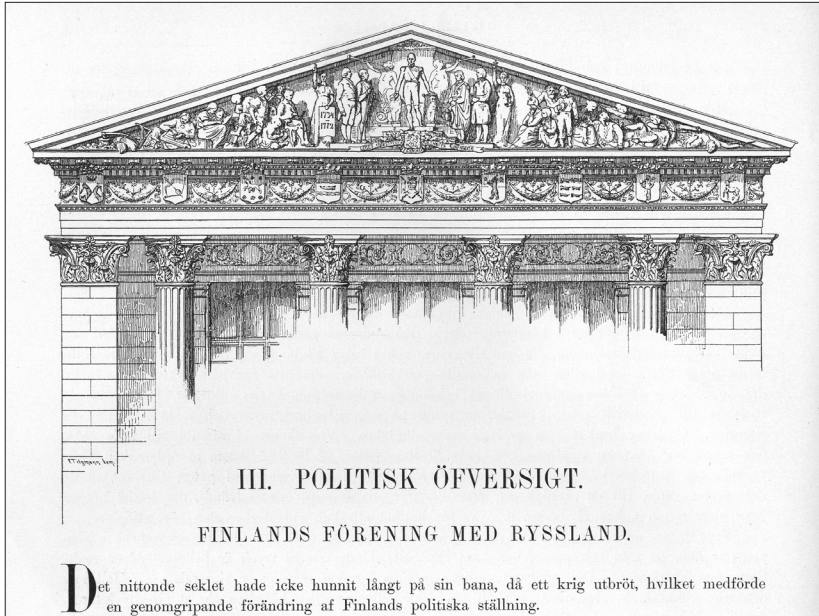
Splittringen i finskt och svenskt lyckades Topelius undvika i kapitlet om folket genom att dela det som nu kallades det finska folket i fyra folkelement. Det bestod av lappar, tavaster, karelare och svenskar. Tavaster och karelare motsvarade bröder, och lapparna deras kusiner inom den finsk-ugriska släktstammen. Det var en släktstam på utdöende men som i Finland fanns kvar och utvecklade ett nytt rotskott. Finland hade därför en kulturell och nationell egenart som med Topelius ord inte ”kan begravas i snön”, och ett folk som inte kan ”utplånas från nationernas antal, utan att en öde fläck uppstår i Europas nord och ett tomrum i reflexerna af dess kultur”. Det svenska folkelementet representerade å sin sida civilisation och samhällsbygge. Innan svenskarna kom hade familjen representerat den högsta nivån av samhällsorganisation. Den samhällsordning svenskarna förde med sig trängde således inte ut ett konkurrerande system utan snarare införde och utvecklade något nytt. Topelius konkluderade att det som nu kallades finska folket inte var en produkt av språk och härkomst, utan av den historiska traditionen. Gemensam tro, styrelse, lagar och samhälle, i förening med den första politiska gränsen från år 1323, hade gett de ”åtskildssträvande” folkelementen sammanhållning och solidaritet.²⁸

De sociala skillnaderna bland befolkningen togs inte upp i *Finland i 19de seklet*. Matti Klinge skriver att den Finlandsbild som Topelius och Mechelin förde fram var statisk och präglad av ett socialt lugn. Att undvika den sociala frågan var ett ställningstagande för att hålla samman befolkningen gentemot eventuella förryskningsförsök.²⁹ Samma försiktighet eller prioritering går att märka i Mechelins politiska översikt, som helt är fokuserad på förhållandet till Ryssland. Professorn i romersk litteratur Fridolf Gustafsson påpekade i sin recension i *Finsk Tidskrift* 1894 att Mechelin gärna hade fått ge en utförligare sammanfattning av de senaste årens bestående finländska partibildning, ”dess tvistepunkter och dess åtminstone ideella enighetspunkt”.³⁰

²⁸ *Finland i 19de seklet*, s. 5, 50, 52.

²⁹ Klinge, *Finlands historia* 3, s. 319.

³⁰ F. Gustafsson, Jaq. Ahrenberg, 'Finland i 19de seklet', *Finsk Tidskrift* 36 (Helsingfors 1894), s. 227.

Leo Mechelins kapitel 'Politisk öfversikt' illustrerades med Emil Wikströms vinnande bidrag till skulpturfris för Ständerhusets gavelfält. Wikström hade döpt sitt förslag till "Finska folkets utveckling genom krig och arbete till sin första lantdag 1809".

Mechelins politiska översikt var en systematisk historisk genomgång och tog sin början år 1809 då Alexander I och Finlands ständer enligt Mechelin slöt ett ömsesidigt avtal, där ständerna accepterade den nya monarken och Alexander I lovade att bevara landets dåvarande lagar och i sitt tal upphöjde Finland till nationernas antal. Därefter gick Mechelin i kronologisk ordning igenom vad som hänt det senaste seklet i de organisationer som bildade landets statsorganisation. De instanser han behandlade var regeringskanseljen som senare blev kejsarliga senaten, ministerstatssekretariatet i S:t Petersburg, generalguvernörsämbetet och lantdagen, allt uppdelat enligt de ryska kejsarnas regeringsperioder.

Slutsatsen blev att Finland var oskiljaktigt förenat med Ryssland men att föreningen hade tillkommit och upprätthölls med starkare band än tvångets, nämligen med tillgivenhetens. Finland lydde under samma monark som kejsardömet Ryssland och utgjorde i utrikespolitiken en integrerad del av det ryska riket. Men i sina inre angelägenheter var Finland självständigt och

åtnjöt ett eget, lagbundet statsskick. Framställningen förde fram de punkter som var gemensamma i Mechelins, J. R. Danielsons och Robert Hermansons uppfattning om Finlands förhållande till Ryssland. Mechelin gick inte in på hur föreningen mellan storfurstendömet och kejsardömet skulle definieras i stats- och folkrättsliga termer. I den frågan förekom – förutom i förhållandet till rysk opinion – även skillnader i uppfattningen bland finländarna. Beträffande ryska påståenden om finländsk separatism anmärkte Mechelin att ”den opposition, som endast fordrar respekt för gällande lag, är en bundsförvandt, ej en fiende till en på sunda principer bygd regeringsmakt”.³¹

Slutligen var det också regeringsmaktens sunda principer som var avgörande för Finlands förhållande till Ryssland. Eftersom Rysslands kejsare hade autokratiska befogenheter fanns framför allt bland vissa ryska grupperingar ingen förståelse för varför kejsaren skulle vara bunden att styra Finland i egenskap av konstitutionell monark. Finländarna kunde inte med juridiska medel tvinga fram ett eget statsskick. Det närmaste Mechelin kom var att påvisa en historiskt förpliktande norm med hjälp av den kronologiska genomgången av hur de ryska kejsarna i sina trontal lovat att iaktta de lagar som fanns i storfurstendömet, och sedan hållit sina löften.

Den historiska traditionen användes som medel både för att förklara finska folkets enhet och för att belysa det som man från Finlands håll betraktade som grunden för förhållandet mellan Finland och Ryssland. Den här grunden var också kärnan i den nationsbild *Finland i 19de seklet* ville förmedla. Topelius ger en illustration av kärnan enligt följande:

Men i den finska magin ligger en upphöjd grundtanke, som mer än någon annan naturreligion närmar sig kristendomen, nämligen det, att ”ordet” har skapat världen. Ordet är allting öfvermägtigt. Styrkan är endast ett utflöde af visheten, och vis är blott den, som äger det skapande ordet, ursprungsordet, förutan hvilket ingen besvärjelse äger kraft. Häri ligger grundskildnaden mellan de finska och ariska folkens lifsåskådning. De ariska folken hafva alltid lagt hjältekraften främst i svärdragd. Skandinavernes Odin var den visaste hjälte, ”emedan” han var härskarornas fader och förebild; finnarnes Väinämöinen var den mäktigaste hjälte ”emedan” han var den visaste.³²

³¹ *Finland i 19de seklet*, s. 82–105; se Leo Mechelin, *Om statsförbund och statsunioner* (Helsingfors 1873); Leo Mechelin, *Précis du droit public du grand-duché de Finlande* (Helsingfors 1886); Joh. Rich. Danielson, *Finlands förening med ryska riket* (Borgå 1890); Joh. Rich. Danielson, *Finlands invre själfständighet* (Helsingfors 1892); Robert Hermanson, *Finlands statsrättsliga ställning* (Helsingfors 1892); Robert Hermanson, *Bemötande i frågan om Finlands statsrättsliga ställning* (Helsingfors 1894).

³² *Finland i 19de seklet*, s. 51.

Med Topelius beskrivning är det begreppet ”ordet” som får beteckna kärnan i nationsbilden, vilket kan leda till bibliska associationer.³³ Men om vi håller oss till världsliga förhållanden står ”ordet” för en styrka som inte hämtar sin kraft ur makt. Topelius skriver om ”vishet”; Mechelin å sin sida sammanfattar innebörden i begreppet ”rätt”.³⁴ ”Ordet” skulle i så fall stå för en lagens bokstav, i juridisk mening och i fråga om andra samhälleliga normer, men också som ett uttryck för en moralisk uppfattning om vad som är rätt.³⁵ Således skulle rätt vara utgångspunkten för handlandet i kontrast till ett handlingsmönster som utgick från maktkalkyleringar. Även om rättstanken enligt Topelius beskrivning fanns naturligt hos de finska folkelementen tog sig den rättsbaserade nationsbilden uttryck i de samhälleliga strukturer som föreskrevs och garanterades i lagarna från svenska tiden. Statsorganisationen som Mechelin talade om var det som i huvudsak höll ihop och band samman nationen.

Samhällskonstruktionens betydelse för nationsbilden i *Finland i 19de seklet* uteslöt inte att det kulturella kom till uttryck. Kulturen passade in i det övergripande mönstret genom att folket först föreföll behöva visa prov på en viss grad av civilisation kombinerad med nationell egenart för att ha rätt att göra anspråk på en egen statsorganisation. Mechelin skriver:

Finlands eröfrare beaktade den djupa principiella betydelsen af en egen statsorganisation för ett folk, som uppnått en erforderlig grad af kultur och nationel individualitet. Samma princip gjorde sig gällande, då icke heller Norge såsom ett krigsbyte, utan såsom en själfständig stat, år 1814 förenades med Sverige. Historiens vittnesbörd besannar här, att bygandet på rättens grundval är villkoret för politiska skapelsers varaktighet. Snart sagdt otaliga voro de politiska kombinationer, som sågo dagen under det Napoleonska tidevarvet med Wienerkongressen såsom slutpunkt: förskjutningar af statsgränser, styckningar och hopfogningar af länder och folk, nedbrytningar och uppresningar af troner och dynastier. Men oförändrade kvarstå af sagda tids politiska skapelser endast dessa två, vid hvilkas ordnande och upprätthållande folkens rätt har aktats: Finlands förening med Ryssland och Norges med Sverige.³⁶

³³ Se närmare om Topelius tanke om finnarna som Guds utvalda folk i Nils Erik Forsgård, *I det femte inseglets tecken. En studie i den åldrande Zacharias Topelius livs- och historiefilosofi* (Helsingfors 1998).

³⁴ Se hur Mechelin använder rättsprincipen i sin ”politiska öfersikt”, *Finland i 19de seklet*, s. 82–129.

³⁵ Se Steven Duncan Huxley, *Constitutionalist Insurgency in Finland. Finnish ”Passive Resistance” against Russification as a Case of Nonmilitary Struggle in the European Resistance Tradition* (Helsinki 1990), s. 157, 160.

³⁶ *Finland i 19de seklet*, s. 92.

Finland i 19de seklet framträder i detta avseende som en auktoritativ bevisföring för att Finland hade ”uppnått en erforderlig grad av kultur och nationell individualitet” och således var berättigad till en egen statsorganisation. Nationen framstår också som den balanserande syntesen av spänningen mellan det svenska respektive det finska samt det västerländska respektive det ryska. Den svenska traditionen representerade den civiliserade, västerländska kulturen, medan det finska stod för den lika viktiga nationella individualiteten. *Finland i 19de seklet* markerade ett kulturellt avståndstagande till Ryssland, samtidigt som lojaliteten till den politiska kopplingen i enlighet med definerade gränser kom fram.

Även konstnärerna ställdes inför liknande avväganden, då majoriteten av illustrationerna förstärkte anspråken på nationell individualitet. Nationalromantiken förde flera konstnärer till det östra, det kareliska, där de ansåg att rötterna till det finska fanns bäst bevarat. I *Finland i 19de seklet* var visserligen den geografiska spridningen på illustrationerna fördelad så att de täckte alla landsdelar. Karelismen representerades främst av Axel Galléns Kalevalainspirerade *Sampos smide* och *Ainomyten*, samt landskapsvyer av t.ex. forsen i Imatra. Den abstrakta tanken om det östra och det nationellt finska riskerade samtidigt att associeras med en konkret östlighet, det ryska, vilket inte var eftersträvanvärt. Den politiska situationen med tecken på en ökad förryskning var en av orsakerna till att de finländska konstnärerna sökte sig tillbaka från utlandet till Finland. Samtidigt utgjorde ansatsen att måla eller på annat vis skapa konstverk i en unik nationell anda en del av en allmän europeisk våg av nationalromantik. Den ”finska stil” som konstnärerna arbetade fram i början på 1890-talet var målartekniskt en stil som egentligen grundade sig på fransk naturalistisk konst.³⁷

Läsekretsen

Den svenska upplagan av *Finland i 19de seklet* uppgick till 6 600 exemplar, av vilka ca 2 500 var avsedda för marknaden i Sverige. I samband med den svenska upplagan publicerades också en finsk översättning i 2 000 exemplar. Åtgången var till den grad stor att en andra, något reviderad upplaga på både svenska och finska trycktes år 1898, en tidpunkt då det hade blivit ännu mer aktuellt med en nationell mobilisering.³⁸ Den ryska upplagan uppgick

³⁷ Konttinen, *Sammon takojat*, s. 293, 297; *Finland i 19de seklet*.

³⁸ Leino-Kaukiainen, ’Suomi 19:llä vuosisadalla’, s.112; Ilmari Havu, *Snellmaniana* (Helsinki 1970), s. 278.

till 530 exemplar, den tyska till 400, och både den engelska och den franska versionen trycktes i 300 exemplar.³⁹

En uppfattning om verkets spridning ger Sigurd Nordenstreng en glimt av i sin biografi om Leo Mechelin från år 1936. Nordenstreng avhandlar *Finland i 19de seklet* med kommentaren ”så allmänt spritt i vårt lands bildade hem som detta standardverk på sin tid blev, torde, fastän 40 år sedan dess förflutit, en närmare redogörelse vara alldeles överflödigt”.⁴⁰ Citatet låter förstå den etablerade ställning verket hade i det finländska samhället, även om det inte tillhörde var mans egendom. Nordenstreng begränsar i texten den självklara spridningen till det som han kallar ”vårt lands bildade hem”. Spridningen och funktionen var inte den samma som för t.ex. läroböcker som hade förutsättning att nå en stor del av landets årskullar. *Finland i 19de seklet* var snarare ett stort referens- och standardverk än en obligatorisk var mans lärobok, vilket invercade på förekomsten.

Europeiska rättslärda hade redan före *Finland i 19de seklet* haft möjlighet att bekanta sig med Finland och frågan om landets statsrättsliga ställning, bl.a. genom Leo Mechelins *Précis du droit public du grand-duché de Finlande*. Eftersom *Finland i 19de seklet* var skriven i en mera populariserande form hade den förutsättningar att sprida sig utanför rättslärda kretsar. Storleken på upplagorna till utlandet tyder ändå på blygsamma förhoppningar om en stor spridning.⁴¹ I en franskspråkig recension framkommer tanken på att *Finland i 19de seklet* ingick i en tradition av brödraskap mellan folken som skapades av intellektuella till förmån för andra intellektuella.⁴² Den primära målgruppen utomlands och även i Ryssland förefaller ha utgjorts av personer med en politisk position och den grupp i samhället som kan kategoriseras som intelligenta.

Den ryska kejsarfamiljen återfanns bland dem som fick motta exemplar av verket, likaså medlemmar av åtminstone det svenska och det engelska kunga-

³⁹ 5. ”Finland i XIX seklet” b) Planer, utkast m.m. V; c) Brevväxling, Riksarkivet, Helsingfors, Leo Mechelins arkiv, dokumentsamlingen, kartong 103; Leino-Kaukiainen, ’Suomi 19:llä vuosisadalla’, s. 112–113.

⁴⁰ Sigurd Nordenstreng, *L. Mechelin. Hans statsmannagärning och politiska personlighet I* (Helsingfors 1936), s. 499.

⁴¹ I likhet med den svenska och finska versionen utkom år 1899 respektive 1900 en andra reviderad upplaga på tyska och franska.

⁴² *La Revue des Revues* (Paris 15 décembre 1895).

huset.⁴³ På grund av den kort därinnan upprättade fransk-ryska alliansen uppstod de största diplomatiska komplikationerna då Albert Edelfelt skulle vidarebefordra ett exemplar till Frankrikes president Félix Faure.⁴⁴ Mechelin skrev därför det tidigare citerade brevet till den franska utrikesministern Gabriel Hanotaux, i vilket han påpekade att både kejsar Alexander III och Nikolaj II tagit emot boken och uttryckt sitt tack för den.⁴⁵

Mottagandet av *Finland i 19de seklet* i Ryssland var tudelat. De som redan var negativt inställda till Finlands autonoma anspråk förhöll sig avvisande. I huvudsak hörde de till nationalistiska och panslavistiska kretsar som i pressen bl.a. kom till tals i *Novoje Vremja*. Albert Edelfelt rapporterade år 1896 från S:t Petersburg att verket väckte beundran bland ”våra vänner”, som i allmänhet hade en liberalare politisk hållning. Åtminstone i ryska konstnärskretsar skall kännedomen om Finland ha ökat, och Finland betraktades i högre grad som en del av den västerländska civilisationen.⁴⁶ De tidningar och tidskrifter i Europa som kommenterade *Finland i 19de seklet* förhöll sig också beundrande till den civilisation som åstadkommit ett så balanserat verk, som ödmjukt men samtidigt med eftertryck presenterade vad landet

⁴³ 5. ”Finland i XIX seklet” c) Brevväxling, Riksarkivet, Helsingfors, Leo Mechelins arkiv, dokumentsamlingen, kartong 103; Hugo Geber till Leo Mechelin 22.11.1893, 25.12.1893, Helsingfors, Riksarkivet, Leo Mechelins arkiv, brevsamlingen.

⁴⁴ Albert Edelfelt till Leo Mechelin 18.6.1895, 30.7.1895, Riksarkivet, Helsingfors, Leo Mechelins arkiv, brevsamlingen.

⁴⁵ Leo Mechelin till G. Hanotaux (brevkoncept) 16.8.1895, Riksarkivet, Helsingfors, Leo Mechelins arkiv, brevsamlingen, kartong 53. I flera böcker där *Finland i 19de seklet* behandlas, brukar författarna citera eller hänvisa till Mechelins brev till Hanotaux (t.ex. Törngren, *På utländskt botten*, s. 14–16; Nordenstreng, *L. Mechelin*, s. 500; Havu, *Snellmaniana*, s. 271). De konstaterar också att verket troligen aldrig nådde den franska presidenten (Nordenstreng, *L. Mechelin*, s. 500; Havu, *Snellmaniana*, s. 276; Leino-Kaukiainen, ’Suomi 19:llä vuosisadalla’, s. 112–113; Törngren nämner inget om huruvida verket kom fram till Félix Faure eller inte). Bland pappren i Mechelins arkiv som berör arbetet med *Finland i 19de seklet* finns ett brev från G. Hanotaux, i vilket han för presidentens räkning meddelar att presidenten mottagit verket och uttrycker sitt tack. Brevet är visserligen daterat 9.8.1895, d.v.s. sju dagar innan Mechelin sände det ovan citerade brevet till Hanotaux. Presidentens tackbrev är emellertid adresserat till de Giers, Rysslands *chargé d'affaires* i Paris, vilket kan ha orsakat att det dröjde mer än en vecka innan Mechelin fick ta del av meddelandet. G. Hanotaux till de Giers, 9.8.1895, 5. ”Finland i XIX seklet” c) Brevväxling, Riksarkivet, Helsingfors, Leo Mechelins arkiv, dokumentsamlingen, kartong 103.

⁴⁶ Albert Edelfelt till C. G. Estlander, 6.3.1896, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, SLSA 252, C. G. Estlanders brev.

har åstadkommit. Däremot uppmärksammade recensenterna sällan den politiska spänningen mellan Finland och Ryssland.⁴⁷

I *Hufvudstadsbladet* framförde initialerna E. S. (Emil Schybergson) reflexioner med anledning av *Finland i 19de seklet*. Han konstaterade att kärleken till hemlandet ofta var en instinktiv känsla, baserad på gamla minnen av finnarnas andel i Karl XII:s bragder och Fänrik Ståls sägner. I och med *Finland i 19de seklet* fick finländarna en helhetsbild byggd på kunskap om närhistorien.⁴⁸ Finsksinnade *Valvoja* var beredd att definiera *Finland i 19de seklet* som ett nationalverk. På grund av att det var avsett att samla befolkningen kring Finland som nation fäste recensenten Kustavi Grotenfelt uppmärksamhet vid om det rådde jämlikhet mellan det finska och det svenska. Det som han hade att anmärka på i det avseendet, efter att de fem första kapitlen hade utkommit i häften, var främst organisatoriska faktorer. Texterna var med ett undantag ursprungligen skrivna på svenska, och den finska versionen nådde därför aldrig – hur bra översättningen än var – samma prestige som originaltexten. I samband med att häften blev färdiga för utgivning var därtill de som beställt den finska upplagan i vissa fall tvungna att vänta några dagar längre än de som beställt den svenska.⁴⁹

Grotenfelt kommenterade i likhet med *Finsk Tidskrifts* bildrecensent Jac. Ahrenberg att illustrationerna i *Finland i 19de seklet* var mycket ojämna till kvaliteten. Både konstnärligt och trycktekniskt högklassiga konstverk blandades med mindre lyckade och mindre lämpliga bilder. Ahrenberg konstaterade att illustratörerna i stor utsträckning kunnat förmedla personliga tolkningar av sina motiv, vilket inte behövde uppfattas som en negativ aspekt. Han hade emellertid gärna sett en strängare och mera förständig kontroll av illustrationerna. Om bildmaterialet var spretigt och gjort med stor konstnärlig frihet, ansåg Fridolf Gustafsson, som för *Finsk Tidskrift* recenserade textinnehållet i *Finland i 19de seklet*, att texterna var skrivna med nästan för sträng och förständig kontroll. Endast Topelius kapitel kombinerade fullt ut det litterära, tilltalande språket och framställningen av informationsuppgifterna.⁵⁰

⁴⁷ Se Utländska anmälningar av Finland i 19de seklet, Riksarkivet, Helsingfors, Leo Mechelins arkiv, dokumentsamlingen, kartong 103.

⁴⁸ E. S. 'Några reflexioner med anledningen af publikationen "Finland under 19de seklet"', Öfvertryck ur *Hufvudstadsbladet* (Helsingfors 1893) i Riksarkivet, Helsingfors, Leo Mechelins arkiv, dokumentsamlingen, kartong 103.

⁴⁹ K. Grotenfelt, 'Kotimaan kirjallisuutta', *Valvoja* (Helsinki 1893), s. 487–489.

⁵⁰ Ahrenberg, Gustafsson, 'Finland i 19:de seklet', s. 221–229.

Förlaga för andra små nationer som vill presentera sammanfattningen av sin civilisation

I enlighet med reflexionerna i *Hufvudstadsbladet* bidrog *Finland i 19de seklet* för finländarnas del troligen mest till att sätta konkreta ord på en instinktiv känsla. På detta sätt fick befolkningen hanterbar och gemensam kunskap om de aktuella trenderna i samhället och om hur man kunde definiera sin nationalitet. Bland den utländska och även den ryska publiken tjänade *Finland i 19de seklet* som presentation och som opinionsbildare. Det fanns från början bland den europeiska publiken inte så mycket opinion att påverka, eftersom kunskapen om Finland var begränsad – därav behovet av en presentation. Den ryska publiken hade å sin sida med större sannolikhet kommit i kontakt med en opinion – om än ofördelaktig för Finlands intressen – men saknade kunskap att göra en egen bedömning. Balansen mellan presentation och opinionsbildning var ett av de avväganden som redaktörerna måste ta i beaktande. Den lösning som går att utläsa i Mechelins brev till den franska utrikesministern Hanotaux var att det inte förekom någon motsättning mellan en objektiv presentation av den finländska civilisationen och propagering för Finlands intressen i förhållande till Ryssland. Hänvisningarna till och anspråken på rätt i *Finland i 19de seklet* gick lätt att medvetet eller omedvetet kopplas ihop med *sanning*.

Liksom det framkommer i Riitta Konttinen's arbete om 1890-talets konstnärer och deras framställning av finskheten verkar det som om en nation vid sidan av territoriella, etniska och språkliga grunder även definieras av en fiktiv föreställning. Gruppen kring *Päivälehti* betraktade nationalitet som ett eget kapital som man medvetet kunde få att växa genom återanvändning – konstnärer och författare fick sina motiv från folket, formade, finfördelade och förädlade dem och återlämnade sedan resultatet till folket, som antogs uppleva och beundra det som sitt eget och på samma gång få bildning och bli mera kultiverat.⁵¹ *Finland i 19de seklet* gav i det avseendet en avsevärd tillväxt på nationalitetskapitalet. Osmo Jussila konstaterar i samband med de statsrättsliga teorikonstruktioner om Finlands statsidentitet som kulminerade i slutet av 1800-talet att de ganska snabbt dekonstruerades på olika håll. Det som blev kvar var ändå *uppfattningen* att Finland var en enskild stat.⁵² *Fin-*

⁵¹ Konttinen, *Sammon takojat*, s. 289–290.

⁵² Jussila, *Maakunnasta valtioksi*, s. 144, 166, 169.

land i 19de seklet befattade sig i hög grad just med uppfattningen. Mechelin markerade t.ex. med sin historiska genomgång utsträckningen av Finlands autonomi samtidigt som han undvek att närmare definiera förhållandet till Ryssland i stats- och folkrättsliga termer.

I *Finland i 19de seklet* kombinerades en politisk och kulturell bild av Finland, där nationens existens utgjordes av två skilda men sammanknutna sidor – en statlig/politisk och en fosterländsk/kulturell.⁵³ En likadan kombination har också Kerstin Smeds funnit i hur Finland representerades på världsutställningarna speciellt under slutet av 1800-talet. På dem fanns en klar tendens till att de svenskspråkiga liberalerna främst befattade sig med det statliga och fennomanerna med det fosterländska.⁵⁴ Prioriteringen av det liberala och konstitutionella i *Finland i 19de seklet* framkommer i framhållandet av statsorganisationen som nationens sammanbindande element.

Med tanke på världsutställningar sammanställde Ryssland i samband med expositionen i Paris 1900 ett verk med titeln *La Russie*, men det var i alla bemärkelser mer anspråkslöst än den finländska förlagan. Som det tidigare kom fram var å sin sida *Norge i nittende aarhunderede* ett mycket ambitiöst projekt, och det utkom samma år som den ryska versionen.⁵⁵ Konceptet med dylika ”nationalverk” framträder också som ett medel främst för mindre nationaliteter, eller som recensenten i tidskriften *La Revue des Revues* storebrorsaktigt uttryckte saken med anledning av *Finland i 19de seklet*: ”*Constatons seulement que l'excellent volume des finlandais servira sans doute d'exemple et de prototype pour les autres petites nations qui désireront présenter la synthèse de leur civilisation à leurs frères aînés.*”⁵⁶

Finland i 19de seklet aktualiserar frågan om vilka medel som stod till buds för nationella rörelser som inte kunde göra sig gällande i relation till andra med hjälp av maktpolitiska och militära medel. De faktorer som framkommer i det här fallet var att väcka opinion bland strategiska målgrupper (främst bildade och inflytelserika personer i Finland, Ryssland och utomlands), med

⁵³ Se också ungfennomanernas uppfattning om behovet av en statlig och fosterländsk aspekt i en nations existens i Kontinen, *Sammon takojat*, s. 290.

⁵⁴ Smeds, *Helsingfors–Paris*, främst kap. V, VI och sammanfattning.

⁵⁵ Leino-Kaukiainen, ’Suomi 19:llä vuosisadalla’, s. 113.

⁵⁶ ”Vi konstaterar endast att finnarnas utmärkta volym kommer utan tvivel att tjäna som exempel och förlaga för de andra små nationer som önskar presentera sammanfattningen av sin civilisation för sina äldre bröder.” *La Revue des Revues*, 15 décembre 1895.

kulturella medel (ett praktverk gjort av meriterade skribenter och konstnärer), och placera relationerna i en moralisk kontext (göra *rätt* till utgångspunkt för förhållandet mellan Finland och Ryssland). Därtill går det redan av titeln *Finland i 19de seklet* att dra slutsatsen att den nationella identifikationen placerades framom alla övriga samhörighetsyttringar, helt i enlighet med Miroslav Hrochs teorier.

GRANSKNINGAR

Den långa vägen ” mot et urbanisert land”

Knut Helle, Finn-Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre & Ola Svein Stugu, *Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*, 585 s., ill., Pax, Oslo 2006.

I Norge har det under decennier skrivits högklassig lokalhistora, kanske eftersom Norge liksom Finland inte varit entydigt självständigt i mer än omkring ett sekel. Emedan Norge sedan medeltiden haft en betydande stadsbebyggelse har också städernas utveckling beskrivits i ett flertal historiska verk med vetenskapliga ambitioner. År 1999 hölls ett seminarium kallat ”Norsk byhistorie – tid for syntese?” som i sin förlängning gett upphov till bokverket *Norsk Byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*.

Boken är en syntes baserad på den omfattande stadshistoriska litteratur som utgivits i Norge. Den är skriven av erkända stadshistoriker som känner det rika materialet, som omfattar källhandlingar från medeltiden till i dag, en analys av namn och benämningar samt en rätt omfattande stadsarkeologisk forskning. Samarbetet med svenska och danska stadshistoriker har varit gott, och det breda upplägget, jämförelserna och de principiella frågorna gör boken nyttig för människor med urbana intressen också utanför Norge.

Knut Helle skriver om de medeltida städerna i Norge och tvingas då ta ställning till frågan om vad en stad är. Han ställer upp fyra karakteristika: fysisk struktur som innebär tät fast bebyggelse, ekonomisk struktur som innebär specialisering och centralisering, en differentierad social struktur som Helle egentligen ser som en följd av den ekonomiska specialiseringen samt en administrativ nivå där staden har ett eget styrelsesätt och egna organ.

Utgående från sin definition diskuterar Helle stadbildning i Norge från 700-talet. Handelsplatser och centralorter växte fram och fick allt fler stadslika karakteristika. De politiska skeendena blev i varje fall avgörande för städernas utveckling i Norge. Städernas funktioner som administrativa och militära centra växte då kungarna konsoliderade sin makt på 1000-talet. Intressant är hur urbaniseringen i Oslofjorden kan ses som ett uttryck för hur den danska kungen befäste sin maktställning medan Bergen kan ses som bas för uppkomsten av ett norskt kungadöme, något som understryks av Bergenhistorikern Helle.

Andra faktorer som bidrog till den medeltida urbaniseringen var kyrkan, där biskopssäten och kloster uppbar skatt och konsumerade varor vilket bidrog till centralisering och en ökande specialiserad handel där också hansaköpmän

påverkade utvecklingen. Den växande fjärrhandeln från sent 1200-tal skapade ett behov och en möjlighet att reglera och beskatta handeln som därför genom lagstiftning koncentrerades till städerna. Motsvarande byråkratisering hade redan tidigare skett i de sydligare handelsstäderna. I bevarade tullängder från östengelska handelsstäder från 1300-talets början och Lybecks pundtullböcker från seklets mitt kan Helle utläsa antydningar om handelns omfattning och visa att det där förekom många norskägda skepp. För 1300-talets första decennier har han hittat ett femtiotal norska skepp i de engelska tullböckerna. Handeln dominerades trots detta av tyska hansaköpmän, främst på grund av deras effektiva organisation, som omfattade handelskontor och kreditmöjligheter. Konkurrens mellan infödda och hansaköpmän resulterade i hansaprivilegierna som 1294 gav norrmännen ensamrätt på handeln på Nordnorge. Helle diskuterar kort hansaköpmännens betydelse för Bergen: dels bidrog de till att göra staden till en centralort för norsk utrikeshandel och detta gav Bergen en stark tillväxt; dels, anser Helle, förhindrade de att ett starkt inhemskt borgerskap uppstod i staden.

Senmedeltiden innebar en kris för de norska städerna, en kris som var djupare än krisen i Danmark. De norska städernas besvär fortsatte under tidigt 1500-tal. Reformationen, krig och ett antal förödande stadsbränder omformade städernas grundförutsättningar, och de norska städerna började egentligen hämta sig efter krisen först vid seklets slut. Finn-Einar Eliassen beskriver stadsutvecklingen under tidigmodern tid under den träffande rubriken "Småbyenes storhetstid". De medeltida köpstäderna förde en långvarig kamp för att i praktiken befästa sina privilegier och gärna utöka dem. I stor utsträckning handlade det om handelsrättigheter och handelsmonopol. Bergen och Trondheim kämpade t.ex. om handelsprivilegier i Nordnorge, men det gällde också att arbeta för att en så stor del av handeln som möjligt verkligen koncentrerades till städerna; m.a.o. strävade man efter att minska på lanthandeln. En del konflikter löstes då Fredrik III år 1662 utfärdade en förordning som både innefattade gemensamma bestämmelser för de åtta norska köpstäderna och särskilda privilegier för varje stad.

Ett problem utgjordes av de s.k. ladestäderna, ofta gamla handelsplatser där städernas borgare mötte lokala handelsmän. I förordningen 1662 upphävdes delvis det tidigare förbudet mot stadslösa borgare och handel med dessa ladestäder tilläts. Drivkraften bakom ladestädernas framväxt och slutliga godkännande ser Eliassen i den ökande trälashandeln, särskilt den kraftigt växande nederländska flottan behövde allt virke den kunde få. Då kusternas skogar började ta slut högg man i stället längs älvarna och flottade sedan ut virket till kusten. Härvid växte handelsplatserna vid älvmyningarna kraftigt och fast bosatta köpmän, "strandsittare", tog över handeln. I en följande fas flyttade hantverkare till orten, handelsmän och skeppare behövde yrkesmän för underhåll och lyxvaror och de hade pengar att konsumera för. Dessa framväxande ladestäder bröt mot köpstädernas privilegier och gav upphov

till en del rättsprocesser, men inte heller bönderna som levererade virket var alltid nöjda. Processerna kunde gälla markanvändning men handlade också om lokala maktförhållanden.

Intressant är hur kraftigt den norska urbaniseringen var koncentrerad till området kring Skagerrak. På 1500-talet var Bohuslän ett av Norges mest urbaniserade områden medan 1600-talet medförde en urbanisering av kusten mellan Oslo och Christiansand. Man anar en viss skadeglädje då Eliassen konstaterar att städerna i Bohuslän varit centrala i Norge men blev rätt perifer i Sverige – invånarantalet in Marstrand och Kungälv sjönk och stagnerade efter 1658 medan Uddevalla klarade sig något bättre.

De politiska turerna under 1500- och 1600-talen ledde till att kungamakten lärer sig med det inhemska borgerskapet för att minska hansaköpmännens makt och inflytande. Borgare flyttade mellan städer, gifte sig och försökte etablera kontaktnät genom släktskap. Detta innebar att en stor del av borgerskapet i Norge var inflyttare från andra håll. Knappt 20 % av borgerskapet i Bergen var födda i andra delar av Oldenburgmonarkin, i Danmark eller hertigdömena. En stor del av borgarna var utlänningar. Enligt Bergens stadsprivilegier från år 1528 skulle borgare som inte var den danska kungens undersåtar endast få burskap om de gifte sig med en norska, men denna bestämmelse urvattnades under 1500-talets lopp. Borgare kom från det tyska området, England, Skottland, Nederländerna, Sverige och andra håll. I Bergen var drygt 20 % av borgarna av tysk härkomst medan skottarna utgjorde uppskattningsvis 10 % i början på 1600-talet. De svenskfödda borgarna fanns främst i Oslo och Trondheim, men framför allt vandrade det in svenskar som hörde till städernas lägre sociala skikt.

Under 1600-talet byggde de danska kungarna ut både försvarsverk och städer. Detta är de stora stadsplanernas tid i Norge. Som exempel kan nämnas planerna för Christiania (1624) och Christiansand (1641). Idealet var en renässansstad med rutmönstrad bas, raka gator och symmetri. De raka och relativt breda gatorna var estetiskt tilltalande, fungerande transportleder och mindre brandfarliga än medeltidens trånga gränder. Förutom effektiviteten betonades också försvaret. Christiania, Kungälv och Varberg i Halland flyttades alla så att en befintlig befästning kunde skydda städerna mot de svenska angreppen.

Eliassen ger en bild av mycket dynamiska städer där omsättningen på folk var stor, uppenbarligen i samverkan med det omgivande jordbrukslandet. Städernas kvinnor beskrivs kort som visserligen omyndiga men i praktiken agerande då de som småhandlare eller änkor bedrev egen näring eller skötte familjens löpande ärenden.

Industrialiseringens tid behandlas av Jan Eivind Myhre. Han beskriver en epok då förvaltning och ekonomi centraliserades, kommunikationerna byggdes ut, industrialiseringen tog vid och en ny förvaltning, ny lagstiftning och demokratisering medförde en ny offentlighet i städerna. Slutligen beskriver han olika uppfattningar om städer som utopi och hotbild.

Perioden från 1830 till 1860 kännetecknas av intensivt stadsgrundande i Norge. Stortinget ville ge befolkningen tillgång till marknader genom att grunda dessa centra för omsättning och produktion runt om i landet. Exempelvis Lillehammer grundades nästan från noll 1827 som en köpstadsanläggning. Tanken var närmast att prova om staden kunde bli livskraftig. År 1842 blev den en fullständig köpstad; då hade invånartalet stigit till över 600. Å andra sidan bekräftade stortinget också vissa handelsplatser, som bedrivit olaglig handel, genom att bevilja stadsprivilegier. Naturligt nog motsatte sig många etablerade köpstäder detta. Sammanlagt grundades det under perioden 1836–1860 19 nya städer i Norge.

Efter 1860 minskade intresset för nya städer i landet. Dels berodde detta på att stadsnätet hade blivit betydligt tätare, dels på en liberalisering av handeln. Förbudet mot lanthandel var därmed på utgående. Härvid behövdes inte städer på samma sätt som tidigare för att främja landets näringsliv.

Myhre diskuterar också stadsuppfattningar som en drivkraft för stadsplanering. Idéer om naturnära boende baserade sig inte endast på en romantisk naturuppfattning utan också på vetenskapliga rön om hälsa och hygien. I Norge kom parkstäderna att byggas ut som förstäder till de befintliga städerna. Ett exempel är bosättningen längs Holmenkollenbanan där befolkningen tack vare järnvägen kunde bo i närheten av naturen och ändå tillgodogöra sig stadens positiva sidor. Myhre nämner också rent antiurbana kulturella stämningar under tidigt 1900-tal, en rörelse som han kopplar till arbetet för nynorska, väckelserörelser, nykterhetsrörelsen och allmän nationalism.

Under perioden 1920–2000 ökade andelen normmän som bodde i tätorter från omkring 45 % till över 75 %. De största urbaniseringsperioderna under 1900-talet var seklets första decennier samt 1950- och 1960-talen, skriver Ola Svein Stugu i sin artikel om 1900-talet. Dessa relativa siffror måste ställas mot den allmänna befolkningstillväxten. Under t.ex. mellankrigstiden växte befolkningen både på landsbygden och i städerna. Forsättningsvis var Bergen en av landets viktigaste handelsstäder. Dominansen på utlandshandeln hade ersatts av en stark spannmålsimport, och det kapitalstarka borgerskapet var betydelsefullt för områdets industrialisering. I norr växte Trondheim tack vare ångfartyg och förbättrade järnvägskommunikationer och tog därför över en stor del av fiskhandeln. Trondheim blev också en centralort för traktens landsbygdsnärings i och med att näringslivet liberaliserades.

I mitten på 1970-talet slutade städerna i Norge växa; industrier lades ner och en grön våg fick människor att bosätta sig utanför städerna. Stugu ser orsakerna till avindustrialiseringen dels i den avvecklade metallindustrin där skeppsvarven utgjorde en stor andel, dels i en allmän rationaliseringstendens där föråldrade industrier lades ned eller effektiviserades. Många industrianläggningar flyttades med hjälp av statligt regionstöd ut i bygderna och de förbättrade kommunikationerna frigjorde industrin från kravet på marknadsnärhet och regionala resurser.

Avslutningsvis reflekterar Stugu över de senaste decenniernas utveckling. Han pekar på tendensen att de gamla stadskärnorna vitaliseras och att städerna vill kalla sig kunskaps samhällen för att uppmuntra en ökning av näringslivet. Invandringen ser han som en utmaning som ger upphov till både problem och den dynamik som en fortlevande stadskultur kräver.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att boken *Norsk byhistorie* ger en modern översikt över urbaniseringens utveckling. Perspektivet är ofta brett och de norska städerna placeras in i sitt internationella sammanhang. Texten kompletteras med ett större antal kartor – både historiska och rekonstruerade – samt ett intressant bildmaterial.

Joachim Mickwitz

Olaus Petri som historieskrivare

Olle Ferm, *Olaus Petri och Heliga Birgitta. Synpunkter på ett nytt sätt att skriva historia i 1500-talets Sverige*. *Runica et Mediævalia Scripta minora* 15, 215 s., ill., Sällskapet Runica et mediævalia, Stockholm 2007.

I sitt senaste verk har professor Olle Ferm vid Stockholms universitet givit sig i kast med Olaus Petri (1493?–1552) som historieskrivare – och närmare granskat hans syn på Heliga Birgitta (ca 1303–1373) och kung Magnus Eriksson (ca 1316–1374).¹ Studien har publicerats i en serie skrifter redigerade av Olle Ferm, Staffan Nyström och Mia Åkestam i serien *Runica et Mediævalia Scripta minora*, som redan utkommit i femton volymer. Intresset för Olaus Petri har delvis sin bakgrund i Fermes intresse för Birgitta. Han uppger att han har hållit föredrag i ämnet under olika Birgittakonferenser på 2000-talet, t.ex. då Birgitta var aktuell under jubileet 2003.

Frågorna är synnerligen aktuella för tillfället, eftersom man hösten 2007 återigen samlas till stor Birgittakonferens, denna gång i Stockholm, traditionellt i oktober vid tiden för Birgittadagen. Stora konferenser i anknytning till Birgittajubileerna har under 1900-talet varit mycket viktiga tillfällen för forskarna att ventilera sina idéer och sedan publicera sina alster i olika skrifter. Ett tema som återkommande behandlats av forskarna är Heliga Birgitta som politiker. I Birgittaforskningens 150 år långa tradition har synen på Heliga Birgittas politiskt laddade uppenbarelser, riktade till kungar och makthavare, varit aktuell under så gott som hela perioden. Samtida eller senare kritik av Birgitta och hennes texter, så som den politiska användningen av Birgit-

¹ Verket har även recenserats av Jesse Keskiäho i *Glossae* (2007:3) och av Jaakko Tahkokallio i *Mirator* (2007:1), <http://www.glossa.fi/mirator/pdf/i-2007/olauspetri.pdf> (nerladdad 15.10.2007).

tas texter under senmedeltid och renässans samt kritiken av Birgittas uppenbarelser, har även tagits upp från och med 1990-talet, t.ex. i anslutning till intresset för Birgittas spiritualitet. Temat har alltså varit allmänt behandlat på just olika kongresser och sammankomster. Forskare har konstaterat att en negativ bild av Birgitta härrör sig från Olaus Petri.²

Olle Ferm har redan för ett drygt decennium sedan skrivit om Birgittas politiska roll och hennes ställningstagande till Magnus Erikssons person och politik.³ Han återkommer således till temat, nu med en historiografisk granskning av just Olaus Petris syn på förhållandet mellan helgonet och kungen. Ferm känner därmed väl till bakgrunden i Birgittas syn på kungen, som han sedan noggrannare granskar historiografiskt i förhållande till hävdatecknaren Olaus Petris synvinkel.

Birgittas roll för historieskrivningen har onekligen varit stor, men även Olaus Petri kan ses som en s.k. nationell gestalt i svensk historia. Av ärkebiskop Nathan Söderblom har han till och med räknats som ett i skaran av ”lutherska kyrkans helgon”⁴ – en person av stor betydelse såväl för den nationella historieskrivningen som för kyrkans historia i Sverige.

I föreliggande verk kan man sålunda stifta bekantskap med Olaus Petri som en 1500-talsgestalt – dels som en länk i en kontinuitet från ”medeltiden”, men även som en representant för en förändrad världsbild, nämligen reformationens. Den första delen av forskningen behandlar Olaus Petris historiesyn och fallet Birgitta och Magnus i *En svensk krönika* (ca 1540). I den andra och tredje delen, där närmast krönikans inledning är under lupp behandlar Ferm mer ingående Olaus Petris källor, världsbild och historiesyn. En fjärde och avslutande del av verket ägnas sedan Olaus Petris historiografi i sin kontext – hur vi kan närma oss frågan historieteoretiskt, ur ett diskursperspektiv. För att ytterligare argumentera kring förebilderna till Olaus Petris historiesyn finns en bilaga, där man kan bekanta sig med Fermes ingående studie av Polybios *Historier* i parallell med Olaus Petris verk. Polybios verk trycktes i Italien på 1520-talet, alltså kunde Olaus Petri väl ha haft tillgång till det.

² Se bl.a. Emilia Fogelklou, *Helgon och häxor* (Stockholm 1952), s. 10–16. För översikter av Birgittaforskningen se t.ex. Carina Nynäs, *Jag ser klart? Synen på den heliga Birgitta i svenska 1900-talsbiografier* (Åbo 2006); Ingemar Lindaräng, *Synen på Birgitta. En undersökning av några Birgittabiografier* (Vadstena 2002). Angående forskningen på 1990-talet se t.ex. Eva Ahl, *Den heliga Birgitta – profet eller politiker? Trender och tendenser inom den nordiska Birgittaforskningen*, Opublicerad avhandling *pro gradu* i historia, Helsingfors universitet 2002, s. 130.

³ Olle Ferm, 'Birgittas uppror mot Magnus Eriksson', Alf Hårdelin & Mereth Lindgren (red.), *Heliga Birgitta – budskapet och förebilden. Föredrag vid jubileumssymposiet i Vadstena 3–7 oktober 1991* (Stockholm 1993).

⁴ Nathan Söderblom skriver om detta i *Birgitta och reformationen* (Vadstena 1916), även utgiven i Andreas Lindblom (red.), *Birgittaboken* (Stockholm 1954), s. 34.

Ferm argumenterar för att Olaus Petri gör upp med den medeltida kröniketraditionen. Som en icke-katolsk historiker i egentlig mening kommenterade denne även Birgittagestalten i förhållande till Magnus Eriksson. Till skillnad från sina föregångare var Olaus Petri kritisk mot helgonets uppenbarelser (och därmed den katolska helgonkulten) och således också hennes åsikter om kungen: Birgitta saknade auktoritet för att vara en källa till kungens liv. Men Ferm's studie visar att Olaus Petri's brott mot den tidigare traditionen av krönikörer även skiljer sig i historisk metod. Ingen djupare analys har nämligen tidigare gjorts av Olaus Petri som historiker, hävdar Ferm. Ferm's studie kan ses som ett viktigt tillägg i den svenska historiografiska forskningen, trots att forskaren krasst konstaterar att Olaus Petri's verk i dag inte är någon "klassiker" utanför den akademiska världen.

Renässansen odlade ett stort intresse för historia. Olaus Petri läggs av Ferm in i den tidigare och samtida historiografiska kontexten. Han var empiriskt noggrannare än sina föregångare och ansåg bland annat att muntlig tradition inte var tillförlitlig. I likhet med Tacitus ansåg Olaus Petri att sökandet efter sanningen var grunden för historieskrivningen, vilket innebar att man även måste ställa sig tvivlande till makthavare. Denna och många andra åsikter som skriftställaren anammade sågs inte alltid med blida ögon av den dåvarande regenten, Gustav Eriksson. Sanningen gick före "nationell självhävdelse" trots att Olaus Petri skrev sitt verk uttryckligen på svenska, anser Ferm. Till exempel Olaus Petri's samtida, Johannes Magnus, var i renässansanda mer poetisk, skrev på latin och kan anses ha varit mer "patriotisk" i fråga om sin syn på Sveriges historia. Olaus Petri representerar den grupp som sysslade med att kritiskt värdera källorna. Ändå kallade sig Olaus Petri predikare, inte historiker. Ferm konstaterar: "Lite tillspetsat kunde man hävda att Olaus Petri gör något nytt med något gammalt" (s. 109). Det samma kunde man kanske även konstatera gällande föreliggande forskning: en ny synvinkel på både bilden av Olaus Petri och 1500-talets historieskrivning och ett tillägg till forskningen kring bilden av Heliga Birgitta och kung Magnus.

Eva Ahl

Göingebönder i det danska riket

Stefan Persson, *Kungamakt och bonderätt. Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640*, 474 s., ill., Makadam & Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet, Göteborg & Stockholm 2005.

Lundahistorikern Stefan Persson kombinerar makro- med mikronivå i sin doktorsavhandling. Tyngdpunkten ligger på Göinge härad i norra Skåne, ett perifert gränsområde i Östdanmark. Han vill visa hur stora händelser som krig, unionsupplösning och maktcentralisering påverkade böndernas vardag. Persson studerar därmed interaktionen mellan centralmakt och lokalsamhälle, vilket har blivit ett klassiskt forskningsämne. Perssons teoretiska utgångspunkter tillsammans med ett i allmänhet övergripande grepp gör dock att boken känns som en fräsch undersökning. Hans ambition är ”att påvisa böndernas roll som något mera än bara passiva objekt i ett ensidigt herre–tjänare-förhållande”. Speciellt inom äldre dansk forskning har böndernas förhållanden under adelsväldet i regel beskrivits genom ett slags fortgående försämring. Persson vill inte kullkasta denna bild, men enligt honom borde bönderna ha hittat fram till en fungerande samlevnadsmodell med överheten trots en stigande försämringskurva.

Avhandlingens omfattande frågekomplex motiverar Persson med att ämnet är svåröverskådligt och alltomfattande. För det första vill han undersöka den vardagliga kampen om resurser. Hur och varför försökte bönderna (främst kronobönderna) påverka sin egen situation och i vilken utsträckning hade försöken effekt? Som kontrast till detta granskas även överhetens kommunikation med bönderna, som i själva verket är bättre bevarad än böndernas klagomål. För det andra vill Persson implicit jämföra den interaktiva processen mellan olika delar av det danska riket. Av intresse på denna punkt är om det fanns några mönster med tanke på naturgeografiska förhållanden eller centrum–periferi-förhållandet. För det tredje studerar Persson nedmonteringen av Göinge privilegier från 1500-talet. Militära behov och den sociala disciplineringen lade enligt Persson grunden till en centralisering och effektivare kontroll av gränshäradet. I övrigt betonar han en kultur- och naturgeografisk infallsvinkel för att få en så bred helhetsbild av undersökningsområdet som möjligt.

Avhandlingens teoretiska grund är bred. Den vilar främst på sociologen Georg Simmel och hans samförståndsmodell, men även på Gerhard Oesterich och hans begrepp ”Sozialdisziplinierung”, samt på Peter Sahlins förklaringsmodell om förnationella identiteter. Enligt Simmel leder kampen mellan två motpoler till en positiv socialisering. Kampen har en integrerande funktion och fiendtligheten mellan grupper är en garanti för den rådande ordningen. Persson använder Oesterichs begrepp för att förklara förändringarna under tidigmodern tid, huvudsakligen centraliserandet och disciplinerandet

av samhället. Identitetsbegreppet används däremot för att undersöka lokalbefolkningens uppträdande i Göinge, främst under det nordiska sjuårskriget 1563–1570. Persson söker främst ett slags kombination av riksidentitet och lokal identitet. Det hela kan sammanfattas med att Persson använder alla dessa teoretiska modeller för att förklara interaktionen mellan kungamakten och bönderna.

Stefan Perssons avhandling består av två delundersökningar, en för Danmark och en för Göinge härad. Källmaterialet för Danmarksdelen består främst av tryckta källpublikationer, särskilt brevböcker från det danska kansliet. Den andra delen baserar sig mer på otryckt material som länsräkenskaper, jordeböcker och avkortningslängder. Det bör påpekas att det från Göinge danska tid inte existerar några häradstingsprotokoll, som vanligen utgör grunden för den här typen av forskning.

Avhandlingens första kapitel koncentrerar sig på skatter. Persson behandlar noggrant det så kallade landgillet, som i teorin var ett slags fast arrendeavgift. Kronan var dock ofta tvungen att reglera landgillet, främst på grund av fattigdom, men också exempelvis i samband med krig, eldsvådor eller naturkatastrofer, d.v.s. då bönderna riskerade att råka i armod och gården kunde bli öde. Interaktionen mellan bönderna och kungen kännetecknades i stället för processerande på häradstinget av en ”direktförbindelse”, då bönderna ansökte om lättnader. Därmed hävdar Persson i simmelska termer att landgillet var ”en viktig reglerande faktor inom interdependens och intressegemenskap”.

Förutom landgillet belastades bönderna i Danmark av offentliga arbeten och en mängd olika skatter. Enligt Persson ledde skattetvånget till att en riksidentitet applicerades. Skattekraven påminde helt enkelt om att en riksenhet förekom. Det gällde för kronan att övertyga bönderna om att skatterna var för rikets bästa, därmed var retoriken i kommunikationen mellan överhet och bönder mycket viktig. Persson menar att landgillet, skatterna och de offentliga arbetena var grundpelare inom interaktionen och formades beroende av varandra. Exempelvis kunde bönder erhålla skattelättnader för utökat arbete. Det svåraste för kronan var att ”balansera mellan verkställanden av hoten och en överseende inställning, som riskerade att höja böndernas lydnadströskel ännu mer”. Kronan måste med andra ord samtidigt hålla bönderna ”ved magt” och få tillräckligt med inkomster. Persson anser att Simmels modell varit fruktbar i sambandet och att givna mekanismer styrde interaktionen. Samtidigt betonar han att främst ekonomiska faktorer utifrån människans materiella tänkande formade interaktionen och nedtonar de fria aktörernas roll. Persson visar att kronan kunde bevilja sänkningar både beträffande skatter och arbetsplikt för kollektiva grupper, men att landgillet främst reglerades på individuell basis. Med tanke på landgilleregleringarna är det måhända aningen överdrivet att tona ned den individuella aspekten så starkt. Trots allt bör individuella, ofta säkert kortsiktiga, beslut både från lokalsamhällets och centralmaktens sida antagligen ha påverkat interaktionen.

I avhandlingens andra del ger Stefan Persson till en början en omfattande bakgrundsinformation om Göinge härad under tidigmodern tid. Det geografiska perspektivet är mycket lyckat. Han konstaterar att naturförhållandena medverkade till att forma en annorlunda näringsstruktur, som inte enbart baserade sig på åkerbruk och boskapsskötsel. Kronan var speciellt intresserad av skogen, som karakteriserar de norra delarna av Skåne än i dag. Jämfört med hela riket fanns det ovanligt många jordegna bönder i Göinge, samtidigt som adeln inte var särdeles rikligt representerad.

Persson behandlar därefter avkortningspolitiken i Göinge. Därmed flyttar han över Danmarksdelens avsnitt om skatter på mikronivå. En viktig påpekan i kapitlet är att en starkare institutionalisering tog fart från och med början av 1600-talet. Därefter var det främst kronans tjänstemän och soldater som fick skattelättnader, vilket ledde till att stat och lokalsamhälle närmade sig varandra. Viktigast för kronan angående avkortningspolitiken även i Göinge var dock att sörja om de bönder som inte kunde betala sina skatter. Enligt Persson bottnade omsorgen ”i kronans självändamålsprincip med den simmelska påtvingade intressegemenskapen som ledstjärna”, vilket onekligen kan låta litet anakronistiskt.

I det mest intressanta avsnittet i Göingedelen undersöker Persson Göinge som gränsland. Gränsen mellan Sverige och Danmark var inte obetydlig. Det framkommer genom att både konflikter och samlevnad förekom. Göingebönderna innehade dessutom vissa privilegier för att de under 1500-talet till en betydande del svarade för gränsförsvaret. Det gemensamma gränsförsvaret utgjorde ytterligare en dimension av gemenskapsinteraktionen mellan krona och bönder: båda hade ett intresse av att stoppa fienden. Samtidigt var det visserligen ett tecken på en låg militariseringsnivå. Persson undersöker identitetsbegreppet främst i samband med det nordiska sjuårskriget 1563–1570. Precis som i den av Peter Sahlins undersökta Cerdanyadalen mellan Spanien och Frankrike, verkar det som om bönderna i Göinge angående nationell tillhörighet identifierade sig enligt det man inte var, d.v.s. svensk. Emellanåt fanns det förvånansvärt starka reaktioner mot svenskhet bland göingarna, vilket Persson medger är svårtolkat. Möjligen kan de till och med tolkas som ett slags ”danskpatriotism”. Å andra sidan slöt bönderna separatfreder och idkade handel över gränsen. Det skulle ha varit intressant om Persson hade jämfört Göingeböndernas ”danskpatriotism” med det som Peter Reinholdsson i sin avhandling benämner ”protonationalism”.¹ Den danska kungamakten retorik var knappast lika propagandistisk som den agitation riksrådet i Sverige bedrev under mitten av 1400-talet, men likväl torde det finnas likheter, bland annat beträffande negativa bilder av fienden. I de båda fallen anser jag att retoriken eller propagandan hade samma målsättning, nämligen att vinna lojalitet gentemot statsmakten, inte att bygga upp en identitet. Hur

¹ Peter Reinholdsson, *Uppror eller resningar. Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige* (Uppsala 1998).

som helst menar Persson att en överlagrad riksidentitet existerade ovanpå den lokala. Han påpekar dock säkert riktigt att identiteternas betydelse inte bör överbetonas. Separatfred, handel och dåligt försvar i slutet av kriget speglar de materiella behovens betydelse.

Efter den intressanta identitetsdelen övergår Persson i de två följande kapitlen till behandlingen av Göinge privilegier och deras upphävande. Kronan hade vissa intressen i häradet, främst militära och ekonomiska, som möjliggjorde att bönderna i Göinge åtnjöt privilegier och en större politisk status än bönder i Danmark i allmänhet. Persson menar att vissa områden fick privilegier främst beroende av naturgeografiska skäl. Över huvud taget hävdar han i en av hela avhandlingens mest centrala meningar att "Politiska gränser, sociala förhållanden, topografiska och naturbetingade omständigheter och inte minst näringsalternativ är just de företeelser som förklarar hur ett områdes interaktion med en centralmakt gestaltade sig oavsett konstitutioner, institutioner och författningar". I samband med ett intressant avsnitt om att gå till kungs framkommer det att en förhandlingsbaserad interaktion existerade. Det fanns en direkt dialog mellan kungen och bondefullmäktige utan läns herrar eller rättsliga instanser som mellanled. En annan ovanlighet åtminstone ur dansk synvinkel var att göingeborna förhandlade med kungamakten som en häradsenhet, inte som by eller socken. Detta tyder enligt Persson också på en lokal identitet där häradet som en avgränsad helhet utgjorde stommen. Enligt min mening har Persson alldeles rätt då han kritiserar tidigare forskning för en alltför stark fokusering på en institutionaliserad bonderepresentation på riksnivå. Supplikväsendet undervärderas för ofta.

I början av 1600-talet fråntogs Göinge sina privilegier. Konstigt nog skedde detta utan våldsamma protester, även om passivt motstånd förekom. Göingeböndernas gränsvärn ersattes av en stående här med utskrivna soldater samt med fasta garnisoner. Böndernas direktförbindelse med kungen försvann också. I övrigt disciplinerades samhället genom att rättspraxis skärptes, bland annat beträffande lägersmål. Enligt Persson var just lagarnas efterlevande avgörande för disciplineringsprocessen.

Persson sammanfattar avhandlingen med att konstatera att "en basal interdependens mellan kungamakt och kronobönder kan ses som en given företeelse i det tidigmoderna Danmark". Därmed karakteriserades förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle trots polariseringen av "intressegemenskap och intersubjektiva lösningar på konflikter". Avhandlingen innehåller gott om bevis som bestyrker Perssons konstaterande.

En del kritik kan riktas mot avhandlingen. Den enligt min mening största svagheten med arbetet är kartorna. De två kartor som arbetet innehåller (en över Göinge socknar och en över häradsindelningen i det gamla Östdanmark) tillför avhandlingen egentligen ingenting och underlättar inte heller läsarens förståelse av boken. Särskilt med tanke på avhandlingens övergripande geografiska infallsvinkel borde kartorna vara av betydligt högre klass. Eftersom Persson hävdar att naturgeografiska orsaker i hög grad förklarar ett

områdes interaktion med en centralmakt, borde åtminstone en naturgeografisk karta över Göinge varit en absolut nödvändighet. Dessvärre är det inget ovanligt med undermåliga kartor inom historisk forskning. I övrigt kan avhandlingen kritiseras för att språkbruket är aningen tungt och ibland onödigt komplicerat. Delvis beror detta antagligen på att avhandlingen är så teoretisk. Emellanåt blir även den teoretiska betoningen och användningen av teoretiska begrepp lite väl överdriven, även om den som nämnt tillför nya infallsvinklar. Jag håller med opponenter Hans Henrik Appel att särskilt Simmels teorier för starkt har påverkat Perssons analys av källmaterialet. Då och då kan det verka som om den danske kungen själv talade i simmelska termer till sina undersåtar.

Stefan Perssons avhandling bidrar med nya infallsvinklar till forskningen om interaktionen mellan centralmakt och lokasamhälle. Ämnet är onekligen omfattande, men välvalt och intressant. Avhandlingen innehåller mängder av information om det tidigmoderna Danmark. Avhandlingen är lyckad till strukturen och i den har Persson på ett mångsidigt sätt använt sig av otryckta och tryckta källor samt av forskningslitteratur. Den geografiska infallsvinkeln, som bland annat framkommer i inledningen till Göingeundersökningen, är enligt min mening en av arbetets mest lyckade. Likaså är resonemangen kring förnationella identiteter givande. Perssons huvudhandledare Harald Gustafsson har säkerligen varit en viktig tillgång i det sammanhanget. Jag kan tänka mig att just avsnittet om Göinge som gränsland kan ge intressanta teoretiska och komparativa infallsvinklar för finsk och svensk forskning av gränsregioner, inte minst för den svensk-ryska gränsen under tidigmodern tid.

Kasper Kepsu

Våld: kulturellt legitimt

Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg (red.), *Våldets mening. Makt, minne, myt*, 371 s., ill., Nordic Academic Press, Lund 2004.

Våld i alla dess former verkar bli allt vanligare för var dag som går. Medierna är fyllda av våldshandlingar utförda av terrorister och självmordsbombare, unga och gamla, föräldrar och barn, var som helst och när som helst. Det är våld i hemmet, på gatan, vid arbetet eller på restaurangen. Det är nästan oundvikligt att inte höra eller läsa om våld. Presenterat i medierna ter sig våldet dessutom meningslöst och opersonligt, men är våld meningslöst? Har det någonsin varit det, eller har det ett syfte?

I antologin *Våldets Mening. Makt, minne, myt* redigerad av Eva Österberg och Marie Lindstedt Cronberg har redaktörerna samlat ett antal texter vars

författare menar att våld inte skall uppfattas som meningslöst. I stället anser de att våld har innehåll och avsikter som avspeglar den samtida kulturen. I dag får våld en meningslös bild i medierna därför att det återges som en osammanhängande ström av händelser på olika platser. Därför blir också dess mening dold för mottagarna.

Antologin innehåller texter av sammanlagt 13 olika författare som representerar allt från kyrko- och religionshistoriker till filosofer och etnologer. Texterna visar också på floran av vetenskapsgrenar. Det handlar om allt från kvinnomisshandel till våld i isländska sagor till att tolka det underliggande budskapet på utställningen vid Armémuseum i Stockholm. Tidsperspektivet täcker allt från 1600-talet till dags dato. Med den här på alla nivåer genomgående spridningen av ämnen hoppas redaktörerna att mångfalden skall ge läsaren nya tankar inför ett välkänt fenomen.

Texterna är indelade i fem olika teman: våldets ord och betydelser, kvinnor och våld, manlighet och våld, våldets iscensättning samt krig och våld.

Jag har valt att recensera tre olika texter från ur tre olika teman för att ge en fingervisning om vad texterna kring våld återspeglar.

Först ut är Malin Lennartssons text 'Att föregå med gott exempel'. Hon har skrivit om våld och misshandel i tidigmoderna prästfamiljer. Lennartsson visar genom olika exempel att även präster som misshandlat sina fruar ställdes inför rätta. När prästerna i de olika fallen kallades inför domkapitlet ställdes de olika rollerna som prästen hade, i egenskap av make och kyrkans representant, mot varandra. För utfärdandet av domen följde man den så kallade Hustavlans föreskrifter. Genom skriften lyfte man fram den mildhet och godhet som prästen förväntades återspegla, men också kvinnans underdåniga roll. Mannen hade till exempel rätt att näpsa sin hustru.

Det var före reformationen inte helt ovanligt att prästerna hade familjer, men det var först efter reformationen som prästfrun och barnen blev legitima. I samband med detta kom de också att representera ett slags idealfamilj. Prästen och prästfrun tilldelades rollerna som fostrare av samhällsmedborgare. Detta till trots dyker det enligt Lennartsson upp flera fall där präster åtalades för att ha misshandlat sin hustru. Men under den tidigmoderna tiden skall inte misshandeln tolkas ur ett köns- och maktperspektiv utan ur ett kulturellt perspektiv. Mannen hade rätt att dominera över kvinnan, även genom våld. Det är genom den här vinklingen som Lennartsson försöker förstå våldets plats i dåtidens samhälle.

Ett exempel på detta är prästen Olaus Åberg som efter bara två års äktenskap ställdes till svars för att han hade slagit sin hustru. När parterna för första gången hördes kring midsommar 1720 framställde sig Åberg som en föredömlig man som aldrig agat eller sagt ett ont ord om sin hustru. Hustrun framförde han i stället som en otrevlig och lat ragata. Hustrun Rebecka sade till sitt försvar att hon fick slita hårt med arbetet på gården. Hon tvingades arbeta då hon var med barn, men å andra sidan fick hon inte göra de sysslor som hörde husmodern till.

Domkapitlet skred inte till några direkta åtgärder efter att det hört parterna men hotade med att Olaus skulle förlora sin tjänst om flera klagomål mot honom inkom. Det dröjde dock bara till september innan paret Åberg åter stod inför domkapitlet.

Det andra åtalet ledde till att Åberg suspenderades i tre månader. Han återfick därefter sin tjänst, men domkapitlet förhöll sig i högsta grad skeptiskt till Åberg. Denne försökte bevisa att Rebecka var den som skulle klandras, men eftersom domkapitlet ansåg att det hörde mannen till att få äktenskapet att fungera, ifrågasatte man i stället Åberg.

Lennartsson har undersökt tre dylika fall och konstaterar att männen ofta hänvisade till kvinnans uppträdande för att motivera sin våldsamhet. Hon tror att prästerna gjorde detta för att de var medvetna om att de fick straffa en kvinna som gjort sig skyldig till en förseelse. Domkapitlet diskuterade dock aldrig kvinnans roll eller var gränsen för tillåtet våld gick.

Under temat 'Våldets iscensättning' har Irene Andersson tagit steget ut från våldet i hemmet och i stället studerat Armémuseums permanenta utställning om krig. Utställningen skall, som det står på en skylt i museet, handla om "att skada och döda eller hota att göra det".

Redan i första rummet ställs Andersson inför att reflektera över krig och fred samt över huruvida våld är en del av den mänskliga naturen. I en monter anfaller tre schimpanser en fjärde med rivande fingrar och huggtänderna blottade. Andersson tolkar det som att man vill visa hur våldet är en del av människans natur, och hon frågar sig om utställningen på detta sätt ges en röd tråd. Hon diskuterar sig därefter genom tanken om våld som en biologisk drift och funderar varför museet till synes väljer en dylik standpunkt. Hon problematiserar som en vetenskapsman, men ställer frågorna genom besökarens och betraktarens ögon. Man kan säga att hon problematiserar betraktarens frågor på ett sätt som får läsaren att fundera över museets roll som informationsförmedlare. Om våldet presenteras som en oförklarlig drift, betyder det då att en våldförare egentligen inte behöver bära ansvar för sina handlingar?

Andersson ger Armémuseums utställning ett gott betyg. Hon anser den vara imponerande och framhåller att den innehåller många intresseväckande och spännande scener. Besökaren får ta del av bland annat krigsmaktens organisation, militära straff, djur i krig och hur civila påverkats av krig.

Slutligen reflekterar Andersson över hur man kan legitimera våld genom en dylik utställning, över hur det är möjligt att genom schimpanserna, som besökaren möter redan i första rummet, legitimera våldet. Det blir "en underliggande tolkning av krig som något naturligt [...]", skriver hon i sammanfattningen.

I sin undersökning påminner Irene Andersson om det svåra i att göra en dylik utställning. Intressant nog nämner hon begreppet "krigsvåld". Är inte krig våld i sig? Är det inte våld att döda någon på befallning, men nog krigsvåld då en soldat går hän på en civil person? Vilket svar läsaren än kommer

fram till ger Anderssons artikel upphov till en mängd frågor. Kanske gör den att nästa museibesökare, oberoende av vilket museum han eller hon besöker, ser på utställningen med andra ögon.

I den sista text som här recenserats har islamologen Jan Hjärpe funderat över vad religionsvetenskapliga discipliner kan bidra med vid konfliktlösning och analyser av konflikter.

Hjärpe börjar med att diskutera religionstillhörigheten som en markör för "vi" och "dem" i konflikter. För att möjliggöra denna identifiering använder sig många av riter eller ritualiserar den gemensamma historien för att skapa tillhörighet. Detta för att en individ skall kunna identifiera sig med den sociala gruppens *mythos*.

Hjärpe håller sig till islam när han ger exempel på hur religionens legitimering av våldet egentligen tolkas fel. Han visar hur religionen kan användas som ett medel för legitimering av ett ärende. Han tar upp utbildningen av självmordsbombare som ett exempel. Självmordsbombare i Mellanöstern leds in i en värld där de kan uppleva sig som utvalda och de genomgår en mental träning om hur det är att vara nära Gud. Det Hjärpe vill lyfta fram är hur de olika identiteter vi som människor har kan användas. Han understryker att det gäller att betona den gemensamma mänskliga identiteten och inte godta den dualism som ledare kan måla upp, den dualistiska indelning där det bara finns vänner och fiender, inga oskyldiga civila.

Till sist lyfter Hjärpe fram tre föreställningar om religion som ofta förekommer i samband med konflikter. Han kallar dem "de tre misstagen" och diskuterar där hur religioner felaktigt återspeglas som determinerande, statiska och precis sådana som deras ledare beskriver dem.

Våldets mening är en tankeväckande bok. Den ger inte svar på alla frågor, men den ger någonting som känns som mera betydelsefull, d.v.s. den ger upphov till frågor. Våldet känns betydligt mer påtagligt efter att man läst boken. Den ger våldet ett väsen och visar att det kanske finns en avsikt bakom våldet. Dessutom ger antologin en bild av att våld *de facto* är kulturellt betingat. Samtidigt uppstår frågan om huruvida våld är en naturlig drift. Bli inte då också största delen av det mänskliga beteendet en drift, eller som Irene Andersson frågade sig: "Min undran är ändå om inte människor också är benägna till samarbete?"

Stefan Norrgård

Talet kring det som hade hänt

Cristopher Collstedt, *Duellanten och rättvisan. Duellbrott och synen på manlighet i stormaktsväldets slutskede*, 341 s., ill., Sekel, Lund 2007.

Strax före middagstid på nyårsdagen 1722 stod ett antal människor på en fästningsvall i Skåne och skådade ut över ett fruset vinterlandskap. Från fästningsvallen fick samlingen bevittna hur en officer i den svenska krigsmakten, överstelöjtnant Christoffer Bure, sköts ihjäl utanför den fästning där han tidigare fört befälet. Bure hade avlossat två skott, varav det andra träffade antagonisten, överstelöjtnant Tuve Johan Schulman, i foten. Schulman lyckades dock hålla sig stående och sköt ett skott som träffade Bure i närheten av hjärtat. Bure avled strax därefter. Enligt lagen, gällande duellanter, begrovs han utan präst och kyrkliga ceremonier. Schulman dömdes till döden genom halshuggning.

Med denna dramatiska skildring inleder Christopher Collstedt sin doktorsavhandling *Duellanten och rättvisan. Duellbrott och synen på manlighet i stormaktsväldets slutskede*.

Avsikten med avhandlingen är att behandla duellen och problematiken kring den med en frågeställning som tidigare inte studerats ingående. Collstedt har valt att fokusera på vilken betydelse religionen, rättsläran och medicinvetenskapen hade för synen på våld, ära och manlighet i samband med den rättsliga hanteringen av duellbrott. Det här betyder, som Collstedt själv säger, att han fokuserar på ”talet kring det som hade hänt”. Närmare bestämt studerar han alltså hur duellbrotten bedömdes i samband med de argument som framfördes under rättsprocessen. Han är i princip inte intresserad av vad som verkligen skett utan bara av pratet kring hur det gått till. Duellen ses således mera i en kulturell kontext än i en entydigt rättshistorisk.

Det är inte en lätt uppgift som Collstedt valt att ta sig an. Duellen i sig själv var ett fenomen som i efterhand romantiserats mycket, vilket kanske avhandlingens inledning, där läsaren kan se sig själv stå på fästningsvallen och se de två duellanterna framför sig i ett frostbitet landskap, också blir ett bevis på. Den tillspetsade känsla för ära som fanns under 1700-talet gör det inte heller alltför lätt att tolka vare sig själva händelsen eller den språkliga kontexten i källorna. Schulman i exemplet ovan lyckades till exempel fly till Helsingör där han blev sängliggande till följd av skottskadan. Där förde han sedan en ivrig korrespondens med domstolen i ett försök att hävda att det inte handlade om en duell, utan bara om att han brukat nödvärn.

Det här för oss in på kärnan i problemet gällande dueller. Dueller handlade först och främst om ärekränkningar, men att duellera var enligt duellplakatet från 1682 förbjudet. Så vad sade egentligen de inblandade parterna till sitt försvar? De fick enligt lagen inte duellera, så vad var det som hade hänt? Det var inte heller lätt att döma ett duellbrott eftersom även sociala aspekter,

hänsyn till stånd och ställning, skulle vägas in i definitionen av brottet och domen.

I Schulmans fall gick det som det så ofta gick i dylika fall i Sverige och ute i Europa: kungen benådade Schulman och således kunde han återvända till sitt hemland.

Hederskulturer är (än i dag) svårtolkade fenomen som kan inbegripa outtalade normer och begrepp som kanske enbart den som lever i den ifrågasvarande kulturen kan förstå på rätt sätt. Det samma gäller duellen. Det är viktigt att komma ihåg att det enbart var adliga män som fick duellera. Att duellera var ett prerogativ och påbud som följde med status. Somliga kanske upplevde plikten att duellera som en börda eftersom följden av att inte duellera var ett liv i vanära eller ärelöshet, men detta är tyvärr den osynliga, andra sidan av slanten. Vi vet inte hur många som vägrade duellera. Samtidigt levde duellen som fenomen sin glansperiod under en tid då stater och regenter började göra monopol av rätten att utöva våld.

För att komma åt diskussionen kring duellen använder sig Collstedt av ett brett sortiment källmaterial. Han har studerat rådsprotokoll, riksdagsprotokoll, lagtexter, teologiska texter och olika typer av rättsligt material samt bl.a. anklagelseskrifter och rättsmedicinska rapporter.

Studien fokuserar på tidsperioden 1700–1740, och under den tiden skedde 77 duellbrott. Av dessa behandlades elva incidenter som dråp enligt duellplakatet.

I de tre första kapitlen ger Collstedt en god inblick i hur både våld och ära tidigare har diskuterats inom forskningen. Han berör även den religiösa världsbilden, rättsläran och den svenska stormaktstidens moralfilosofiska traditioner. Dessa oundvikliga kapitel visar hur både forskare och tidigare samhällen förhållit sig till äran, men också hur normgivande och svårförståelig den varit för båda grupperna.

Enligt min mening för Collstedt en lyckad diskussion kring begreppet ära. Han kommer åt begreppet på flera olika plan och tar upp flera diskussioner som ger både en teoretisk och praktisk inblick i den personliga äran beroende av rang. Han visar också på hur äran berörde adelsmannen i hans olika samhällsroller. En adelsman kunde vara aktiv inom det militära eller besitta ett statligt ämbete, men han representerade också en familj och en samhällsgrupp med en viss status gentemot övriga samhällsmedlemmar. Collstedt ger en utförlig bakgrund till sitt ämne.

I kapitel fyra ger Collstedt en djupare bild av hur relationen till ära styrde adeln, men han går också igenom regentens förhållande till adeln. Kapitlet om ”dogmer, idéer och normer i kungamaktens straffpolitik” knyter egentligen mest an till en diskussion kring duellplakatet från 1682. Detta följs av kapitel fem, som talar om kyrkans och religionens betydelse och förhållande till duellen. Här diskuterar Collstedt den religiösa kritiken baserat på två skrifter tryckta 1674 respektive 1714. Han går på djupet med de kristna tankegångarna i kritiken mot duellfenomenet. Han visar hur duellens motstån-

dare och förespråkare använde sig av Bibeln i sin retorik. De senare genom att likna duellen vid Davids kamp mot Goliat och de förra genom att hänvisa till Guds ord om att inte döda. Collstedt visar också hur man i kritiken mot duellen lyfte fram att religion kunde rättfärdiga krig men att duellen inte kunde rättfärdigas i och med att adelsmannen stred mot sin "kristliga broder". I det här kapitlet ger Collstedt en vidare inblick i en aspekt av duellfrågan som inte alltid fått så mycket utrymme eller djup i tidigare publikationer.

Analyskapiteln som följer ställer äntligen allt prat mot väggen. Här för Collstedt en diskursanalys där han vänder och vrider på retoriken hos de åtalade och åtalarna. Läsaren får ta del av citat från texter där anklagade duellister likt ormar försöker ringla sig ur åklagarens formuleringar och bojor. Att svartmåla antagonisten och glorifiera den egna personen var en självklar taktik för att undgå straff. Det var vanligt att den åtalade framförde sig själv som "fredlig bevarare av det sociala lugnet" medan motståndaren kunde beskrivas som otålig och ovänskaplig eller "benägen till Craquel och slagsmål". Collstedt menar att hänvisningarna till "det sociala lugnet" visar på hur den svenska rättsläran i tidigmodern tid vilade på den kristna diskursen. Det vill säga, bruket av "fredlighet" hämtades ur lagen, som i sin tur vilade på det kristna värdesystemet. Målet för den åtalade var att försöka åta sig den roll av godhet som borde präglade den mänskliga karaktären. Domstolen och de rättslärdade såg dock allvarligt på denna typ av argumentföring; att gärningsmannen anspelade på kärleken till nästan var särskilt graverande.

I efterhand kan man konstatera att retorikens betydelse inte kunde förbigås. De flesta av de åtalade behöll ju någon typ av ära trots åtalet. Mängden material per fall visar att det inte var en självklarhet att undgå ett straff. Rättsprocessen kring ett fall, med protokoll och brev, uppgick ofta till över 100 sidor handskriven text, men i vissa fall även 300–400 sidor eller rentav fler. Resultatet av de grundliga rättsliga undersökningarna, med därtill hörande korrespondens, var att straff utdelades, men också att en större del av de åtalade klarade sig med livet i behåll.

De korta underkapitlen och Collstedts behagliga sätt att skriva gör boken lätt att läsa och ta till sig. Han skriver om duellen på ett sätt som gör det lätt att förstå hur den kunde fångsla samtiden samt dagens forskare. Bredvid de redan utgivna böckerna av författare som Ute Frevert, François Billacois och Markku Peltonen blir Collstedts bok *Duellanten och rättvisan* en utmärkt kompanjon till förståelsen av duellens liv och leverne. Collstedt visar båda sidorna av myntet, både förespråkare och motståndare bland världsliga och mindre världsliga representanter för stormaktstidens Sverige presenteras.

Stefan Norrgård

Kvinnliga 1700-talsbrev i blickfånget

Marie Löwendahl, *Min allrabästa och ömmaste vän! Kvinnors brevskrivning under svenskt 1700-tal*, 368 s., ill., Makadam, Stockholm & Göteborg 2007.

Att studera ”faktiska kvinnor som skriver faktiska brev” är det primära syftet i Marie Löwendahls nyutkomna doktorsavhandling i litteraturvetenskap *Min allrabästa och ömmaste vän! Kvinnors brevskrivning under svenskt 1700-tal*. Avhandlingen, som är utgiven i en tilltalande och lättillgänglig form på Makadam förlag, har kommit till inom projektet ”Kvinnors brev”.¹ Inom detta projekt, liksom i föreliggande avhandling, prövar man empiriskt hypotesen om en kvinnospecifik kultur och ett därtill knutet kvinnligt språk. Frågeställningen om brevskrivande som en kvinnlig genre är inte ny i sig, men inom nordisk språk- och litteraturforskning är detta perspektiv inte tillämpat på ett autentiskt material i någon större utsträckning.² I fokus för avhandlingen står autentiska brev från sent 1700-tal. Breven är skrivna av Hedda De la Gardie till hennes make Gustaf Mauritz Armfelt, av Julie Ekerman till hennes älskare och välgörare Carl Sparre och slutligen av Brita Eleonora, Brite Louise och Gustafva Gjörwell till främst familjemedlemmar. De Gjörwellska kvinnorna är mor och döttrar, och deras brev är, till skillnad från Ekermans och De la Gardies, ofta skrivna till flera än en mottagare. Julie Ekermans och Hedda De la Gardies brev behandlas i separata kapitel och brevskriverskorna Gjörwell undersöks i ett eget kapitel.

Löwendahl beskriver utförligt undersökningsmaterialet i de enskilda kapitlen, men hon ger ingen uppställning över hur många brev som skrivits av respektive skribent, vilket hade gjort materialet överskådligt och jämförbart. Jämförelserna mellan brevskriverskorna och breven är även i övrigt förhållandevis få, vilket torde bero på att skribenterna behandlas var för sig. Det komparativa greppet ökar visserligen mot slutet av avhandlingen, men undersökningen hade eventuellt vunnit på ett mer elaborerande upplägg. Något annat som saknas är en översikt över karakteristika för de olika brevmaterialen. Löwendahl påpekar att projektet ”Kvinnors brev” använder en kvantitativ språkvetenskaplig stilanlys med tre nivåer: lexikon, syntax och hänvändelse.

¹ ”Kvinnors brev” leds av professor Eva Hättner Aurelius och finansieras av Riksbankens Jubileumsfond. Projektet förenar litteratur- och språkvetenskapliga metoder och analyserar brev skrivna av kvinnor och män under olika perioder. Se <http://kvinnorsbrev.litt.lu.se/>.

² Marianne Alenius, ’Brevet – en genre för kvinnor. Traditioner och förebilder för kvinnors brev’, Eva Hättner Aurelius & Anne-Marie Mai (red.), *Nordisk kvinnolitteraturhistoria 1. I Guds namn 1000–1800* (Höganäs 1993), kretsar kring detta tema. Frågeställningen berörs flyktigt i Kristina Perssons doktorsavhandling i nordiska språk, *Svensk brevkultur på 1800-talet. Språklig och kommunikationsetnografisk analys av en familjebrevväxling* (Uppsala 2005).

Inom varje nivå ingår olika analyskategorier (bl.a. ordklasser och ordlängd på lexikal nivå, t.ex. förhållandet mellan huvudsatser och underordnade satser på syntaktisk nivå och direkt tilltal i olika sammanhang vad gäller hänvändelse). Dessa karakteristika kunde enkelt ställas upp t.ex. i tabellform och på så sätt framställas i en mer åskådlig form för läsaren. Nu utnyttjas denna information i ringa utsträckning i samband med analyskapiteln och främst i noter. Om man anser att tabeller och andra uppställningar stör läsningen, kunde man överväga att lägga till dem som bilagor.

De frågeställningar som Löwendahl utgår ifrån i sin undersökning av brevskriverskorna och deras texter handlar om genremässiga perspektiv, om innehållsliga och strukturella aspekter och om subjekspositioner och roller i anknytning till brevmottagarna. De sistnämnda kan kallas brevjag respektive brevdu, i likhet med de textanalytiska begreppen textjag och textdu. Löwendahl talar om brevjag, men inte om brevdu.

Löwendahl konstaterar att hon prövar en textnära läsning av breven i sina analyser, men hennes analysmetod eller tillvägagångssätt beskrivs inte i detalj. I viss mån använder hon sig av de analysmetoder som projektet "Kvinnors brev" utgår ifrån (och som återgavs ovan), men under läsningens gång märker vi att det främst är som hjälpmedel för att t.ex. underbygga ett resonemang eller stöda en hypotes. I denna avhandling råder en viss ambivalens vad gäller explicititet och noggrannhet å ena sidan och en strävan efter ett mer läsarvänligt grepp å den andra. Det beror antagligen delvis på det problematiska i att skriva en litteraturvetenskaplig avhandling som utgår från en språkvetenskaplig kvantitativ stilanalys. Den läsare som har sina akademiska rötter inom litteraturforskningen vill troligtvis besparas från detaljerade redovisningar för t.ex. makrosyntagmens längd, medan det är just den typen av information den språkvetenskapligt orienterade läsaren efterlyser.

Löwendahls avhandling är brett upplagd. I det inledande kapitlet ges förutom en forskningsöversikt samt en redogörelse för brevskrivandets historia från antiken till 1700-talet även en diskussion om det privata brevet som genre och om genus och genre. I blickfånget för detta kapitel, liksom för analyskapiteln, står brevet som kvinnlig genre och som samtal. En annan aspekt som Löwendahl genomgående behandlar är något hon kallar brevs materialitet. Det handlar om markörer som aktualiserar de yttre förutsättningarna för brevskrivningen, såsom t.ex. hänvisningar till postväsende och kurirer, men också om olika metanivåer i breven. Att texterna innehåller referenser till sig själva, d.v.s. till den text som håller på att skrivas och till skrivsituationen, är ett för brevgenren typiskt drag. Det handlar alltså om metakommentarer av olika typ. Löwendahl väljer dock att inte använda begreppet meta, vilket hon motiverar med att de markörer som ingår i breven inte skapar distans, utan tvärtom närvaro, till det skrivna. Motiveringen till detta resonemang är i min mening inte tillfredsställande. Min uppfattning är, liksom Löwendahls, förvisso att hänvisningar till brevskrivningen och brevväxlingen snarare syftar till att skapa en illusion av närvaro än av distans, men

mig veterligen förknippar man inte metakommentarer med distans inom forskningen av autentiskt språkbruk. Det vore intressant att se vilken forskning Löwendahl stöder sig på.

I och med sin breda vinkling vänder sig avhandlingen inte bara till en litteraturvetenskapligt eller genusteoretiskt orienterad publik, utan här finns något för alla och envar. Avhandlingen innehåller många utdrag ur breven, vilket läsaren har stor behållning av. Det är t.ex. spännande att få ta del av hur Julie Ekerman försvarar sig mot Carl Sparres misstankar om otrohet och hur hon besvarar hans anklagelser om att hon skulle bli "En usel nunna" (s. 184). Tyvärr får vi inte reda på hur Sparres anklagelser sett ut eller hur denne i sin tur reagerar på Ekermans försvar eftersom Sparres brev till Ekerman gått förlorade för eftervärlden.

Boken ger också en rik och generös presentation av de tider, miljöer och kontexter som omger breven och skribenterna. För läsaren är det givande att få stifta bekantskap med olika kvinnoöden. Även om de personer vars brev Löwendahl undersöker alla hör hemma i samhällets övre skikt handlar det om människor med olika levnadsvillkor och roller – och därigenom olika brevidentiteter. Infallsvinkeln att studera dels de brev jag, dels de brevd du som finns inskrivna i texterna är intressant, i synnerhet med tanke på frågeställningen om brevgenren som en kvinnlig genre. För en nutida läsare är det roligt att läsa att Hedda De la Gardie i sina brev kan kalla sig själv för "ta fidèle Pumpa" och sin make greve Armfelt för bl.a. "mon tiocka pojke" (s. 91). Hur brevskrivarna berättar om sig själva och reflekterat kring det egna jaget och hur detta jag förhåller sig till mottagaren eller duet i breven är en fruktbar utgångspunkt för att studera texterna som "kvinnlige". För att verkligen komma på djupet med frågeställningen undrar jag dock om man inte samtidigt borde studera hur *mottagarna* förhåller sig till de roller och positioner som brevskrivarna tillskriver både dem och sig själva: accepterar mottagarna dessa roller eller opponerar de sig mot dem? En annan närliggande fråga som väcks hos mig är huruvida brevidentiteterna är de samma i brev till andra mottagare än dem som Löwendahl valt att studera. Detta är knappast fallet eftersom relationerna mellan brevskrivarna och mottagarna är unika, men det vore intressant att veta om t.ex. Julie Ekerman skriver från sin position som hushållerska också till sin mor eller syster. Jag förhåller mig dessutom lite tveksam till att Löwendahl så gott som uteslutande undersöker brev skrivna till manliga mottagare. Löwendahl påpekar visserligen att hennes avsikt inte är att ge en heltäckande bild av kvinnors brevskrivning på 1700-talet, eftersom materialurvalet är för litet och inte tillräckligt representativt i socialt hänseende, men som läsare saknar jag en förklaring till att nästan enbart brev till manliga mottagare valts ut, och en utredning av vad detta kan tänkas ha för konsekvenser för syftet att undersöka brevet som ett kvinnligt medium.

Ovan framfördes kritik mot bristen på överskådlighet vad gäller material och analysmetod. Denna brist existerar på flera nivåer i avhandlingen. Jag

efterlyser ordning och reda vad gäller disposition och upplägg, tydligare motiveringar för vissa resonemang och en större exakthet vad gäller enstaka begrepp. Min invändning angående dispositionen hänger i viss mån samman med att tillvägagångssättet inte är tillräckligt utförligt beskrivet. För mig som läsare blir det oklart vilka analysnivåer och analysparametrar Löwendahl avser undersöka och i vilken ordning. Hon skriver i och för sig att alla analyser är uppbyggda ”på ett liknande sätt”, men ur innehållsförteckningen framgår inte klart vad som behandlas i vilken ordning, och somliga kapitel spretar åt olika håll. Det är t.ex. fallet i ”En så ny Hushållerska såm jag är” – breven 1879–81” där olika aspekter såsom kontexter och topiker blandas med faktorer som har med t.ex. stil och brevrroller att göra.

Det finns, som det tidigare påpekats, en del perspektiv och resonemang som inte utvecklas tillräckligt i denna avhandling. Dels handlar det om principiella avväganden (som t.ex. beslutet att utesluta mottagarnas bidrag till brevväxlingarna, vilket jag återkommer till), dels om otillräckliga motiveringar, förklaringar eller begreppsdefinitioner. Det förblir t.ex. oklart varför utrop, frågor och uppmaningar är tecken på en sentimental stil (s. 262) och varför metaforer är tecken på språklig begåvning medan ordspråk och talesätt hör till ”det vardagliga uttrycksättet” (s. 200–201).

Löwendahls beslut att inte inbegripa de mottagande parternas brev i undersökningen går stick i stäv med hennes betoning av brevs dialogicitet. Hennes motivering till att utesluta den mottagande partens brev är att hon koncentrerar sig på ”hur skribenten i sina brev förhåller sig till det mottagande duet, men inte på mottagaren per se” (s. 25). Denna motivering är inte övertygande eftersom det ju inte är frågan om att inbegripa mottagaren som person, utan de brev som denne skriver. De brev som ingår i en brevväxling är en del av en dialog, och som t.ex. Susan M. Fitzmaurice uttrycker det är ett brev en text som svarar på tidigare texter och samtidigt förväntar sig nya texter.³ Vad den andra parten skriver och hur den förhåller sig till ens brev är avgörande för de kommande breven. Att studera bara den ena partens bidrag är som att bara undersöka vad en samtalsdeltagare bidrar med i ett muntligt samtal. Bristen blir särskilt påtaglig i de fall där Löwendahl studerar vilka roller brevskrivarna tillskriver sig själva och mottagarna, vilket konstaterades ovan.

Den sista punkt som jag vill lyfta fram gäller värderingar eller s.k. laddade uttryck. Löwendahl skriver (s. 265) om de Gjørwellska breven: ”Påfrestande kan man också kalla bruket av barnspråk i breven”. Lite senare (s. 267) konstaterar hon sedan att somligt av det som brevskriverskorna Gjørwell skriver om knappast framstår ”som höjden av esprit” för en modern läsare. Jag ställer mig tveksamt till den typen av formuleringar. Dessutom finner

³ Susan M. Fitzmaurice, *The Familiar Letter in Early Modern English: A Pragmatic Approach* (Amsterdam & Philadelphia 2002).

jag det lite förvånande att Löwendahl nog utreder varifrån detta bruk att använda ”barnspråk” stammar, nämligen familjen Gjörwells beundran för den schweiziske idylldiktaren Salomon Gessner, men däremot redogör hon inte för t.ex. förekomst eller funktion i materialet, vilket kunde intressera mången läsare.

Löwendahl visar i sin avhandling att de brevskriverskor hon studerat alla ansluter sig till det franska brevideal som uppkommit på 1600-talet. Hennes slutsats är att dessa brevskriverskor fyller förväntningarna visavi det kvinnliga sättet att skriva brev och därtill uppfattar sig själva som skrivande i en kvinnlig genre med bl.a. Madame de Sévigné som förebild. Dessutom påpekar Löwendahl att det brevmaterial hon studerat visar att brevet betraktats som ersättning för (muntliga) samtal och att det därmed finns en förväntning på spontanitet och associativ stil. Löwendahls avhandling är – trots de brister jag här pekat på – en synnerligen angelägen och intressant bok med fascinerande kvinnor och brev i huvudrollen. Att några brev återges i sin helhet i en bilaga, liksom det behagliga och lättflytande språket samt den vackra utgåvan gör boken än mer tilltalande.

Sara Nordlund-Laurent

Kulturell exklusivitet som ett stånds överlevnadsstrategi

Jessica Parland-von Essen, *Behagets betydelse. Dötrarnas utbildning i det sena 1700-talets adelskultur*, 251 s., ill., Gidlunds förlag, Hedemora 2005.

I det vackra porträtt som har valts att dekorera omslaget till Jessica Parland-von Essens fina undersökning om de aristokratiska flickornas socialisering under den sengustavianska tiden betraktar Augusta Piper, född Armfelt, läsaren betänksamt. Boken behandlar förutom svenska adelsflickors utbildning – enligt det dåtida begreppet i de högre kretsarna – även i viss mån ryska och tyska adelsflickors socialiseringsprocess. Det som dessa nordeuropeiska adelsflickor hade gemensamt utöver den allmäneuropeiska adelskulturen var att franskan i deras hemland var ett främmande språk som tjänade till att sammanfoga eliten och samtidigt distansera den från utomstående och lägrstående.

Bokens framställningssätt är okonstlat och logiskt, vilket gör läsningen mycket angenäm. Först presenteras adelns ställning i 1700-talets Europa och det hot som adeln upplevde från flera håll. Det franska hovet med dess prakt var förebilden för den aristokratiska livsstilen i hela Europa, medan den franska revolutionen i allt högre grad tvingade adeln till en försvarsposition. Allt detta ses i boken som en bakgrund till att adelskulturen blev

allt mera exklusiv, sluten och strikt reglerad av outtalade normer. För utomstående tedde den sig som en ritualiserad och teatralisk kultur. Adeln själv såg sig representera dygden och moralen. I adelskulturen blev det estetiska lika med det etiska: "Den goda smaken alstrade det dygdiga livet" (s. 229). Det som var betecknande för adeln i dess egna ögon formulerades på franska som *grâce, goût* och *modestie*, d.v.s. behagfullhet, smak och blygsamhet. (Det sistnämnda syftade till måttfullhet, *temperantia*, och var alltså inte lika med blyghet, som ansågs vara en önskad egenskap i sociala sammanhang.) I sin konservativa och traditionella, men alltid moderiktiga, form anpassades adelskulturens innehåll ändå till tidens krav. Detta är en förklaring till att adelskulturen överlevde så länge.

Parland-von Essen ser adelskulturens utveckling som en kultursemiotisk process. Hon använder framförallt Juri Lotmans semiotiska begrepp och teorbildning som analytiska verktyg, eller kanske hellre som lykta, eftersom hon söker efter suddiga spår. Jag fick återta mina förutfattade meningar angående semiotiken då den i den här undersökningen visar sig fungera utmärkt. Som författaren skickligt beskriver, spelade adelskulturen med tecken och betydelser, form och innehåll. Tillägandet av franska språket och fransk kultur erbjöd dessutom eliten i Sverige, Ryssland och de tyska staterna ytterligare möjligheter att spela med tecken och betydelser samt med förhållandet mellan erfarenhet och språk. För kulturell uteslutning löstes problemet av explicita regler och normer som vem som helst kunde tillägna sig genom att frigöra uttrycket från innehållet. De outtalade normerna och rätta koderna angående stil, god smak och vad som var passande kunde man lära sig bara genom "kulturell impregnering" under en socialiseringsprocess som började i hemmiljön i tidig barndom.

Hur reproduceras en kultur vars normer är outtalade? Frågan leder författaren åt flera håll, från den galanta salongskulturen till barndomens historia och från överförandet av mödrarnas (odokumenterade) kvinnokunskap till fädernas ambitiösa edukationsplaner för döttrarna. För att hitta en kulturs dolda koder två sekel senare har författaren letat fram fascinerande källor i arkiv och bland gamla böcker. Hon förstår också att läsa källorna med både sociologisk och historisk föreställningsförmåga. Dessutom gör hon läsaren en stor tjänst genom att i noter återge texterna i franska original. Franskan har visserligen påverkat inte bara 1700-talets utan även författarens svenska, men det gör ju att formen, språket, är i stil med innehållet.

Eftersom sättet att kommunicera blev centralt för adelns överlägsenhet, blev socialiseringsprocessen mycket viktig: nya adelsmän och adelskvinnor måste aktivt produceras inom den egna kretsen. Valet av personer i barnets omgivning blev följaktligen av största betydelse, och barnen fick sina egna vårdare och sitt eget tjänstefolk. Allt vad detta i praktiken innebar blev ett kostsamt och mödosamt projekt för adelsfamiljerna. Här är det möjligt att ta upp bara några exempel på den rikhaltiga beskrivning och analys som boken erbjuder angående denna del av adelns överlevnadsstrategi.

Adelskvinnornas resurser var i första hand sociala och kulturella, och deras uppgift var både att reproducera adelskulturen och att upprätthålla ståndsgrensarna. Döttrarnas edukation var faktiskt mera varierande och individuell än sönernas, vars utbildning bestämdes av vad som krävdes för militär karriär eller hög civil tjänst hos kronan. Flickorna uppfostrades och undervisades för att anamma adelskulturen, uppfattningen om stil och smak, som var ryggraden i distinktionen. Edukationen skedde i hemmet, och landsbygden ansågs vara en lämpligare miljö än staden. Undervisningsmetoden var konversation i tal och skrift, d.v.s. i brevskrivning. Att lära sig de passande stilarna för olika situationer krävde idogt övande. Bakom lediga och stilrena brev eller galant konversation låg åratals av träning. De texter som lästes för flickorna och som de läste för karaktärsdanande eller ”formerig” var skönlitterära, uppbyggande texter på franska. Den dygdeetik som adelsedukationen representerade var i grunden klassisk och i norra Europa därtill protestantisk; den hade bara bytt form till romaner, tavlor och tablåer. Kroppens disciplinering, de behagliga rörelserna och gesterna, uppnåddes med hjälp av dansundervisning, som var del av den estetiska uppfostran. Klaver, harpa och sång var passande former av musikkövning, och det hörde till saken att döttrarna underhöll familjens gäster med att sjunga och spela. Den absolut nödvändiga franskan, adels *lingua franca*, lärde man sig i det dagliga umgänget med en barnflicka eller guvernant av fransk börd. De omfattande språkkunskaper (bl.a. franska, engelska, tyska och italienska) som många adelsflickor hade skaffades ofta på samma sätt. Flickor studerade även aritmetik (de skulle ju kunna ta hand om hushållets ekonomi), historia, möjligtvis litet geografi, filosofi och naturvetenskaper samt förståelse av latinska texter. Flickorna skulle definitivt inte bli lärda kvinnor, utan fruar och värdinnor som kunde föra en galant konversation om de mest skilda ämnen.

Parland-von Essen betonar mödrarnas roll och ansvar för barnens och i synnerhet döttrarnas edukation. Hur mycket mödrarna i genomsnitt i det verkliga livet var närvarande i sina barns dagliga tillvaro eller i praktiken engagerade sig för deras uppfostran är en fråga som jag nyligen själv varit inne på.¹ Av den relevanta litteraturen får man egentligen den bilden att barnen i motsats till idealet för det mesta tillbringade sina dagar med andra personer än sina mödrar. Fäderna var ännu mindre närvarande i barnens dagliga liv. Mödrarna må ha varit ansvariga för de yngre barnens uppfostran och överförandet av ”tyst” kvinnokunskap till sina uppväxande döttrar, men mycket av detta tycks de i praktiken ha lämnat åt ammor, barnflickor, pigor, guvernanter, informatörer eller kvinnliga släktingar.

En handfull av namngivna adelsflickors uppfostran, några av dem mycket förnäma, tjänar till att fördjupa analysen. Det är i synnerhet tre fäders enga-

¹ Marjatta Rahikainen, 'Children Educating Children: Young Girls as Nursemaids in Sweden and Finland, Late Nineteenth to Mid-Twentieth Century', *Paedagogica Historica* 43 (2007:4).

gemang för deras döttrars edukation som diskuteras mera utförligt. Döttrarna var Helena Frese (född 1780), Augusta Armfelt (född 1786) och Theresia von Stedingk (född 1793). Helena och Augusta fick en mera traditionell adelsuppföstran, medan Theresias mor, som inte var av börd, införde vissa borgerliga element i dotterns uppföstran. Fäderna förklarade att syftet med döttrarnas edukation var dessas framtida lycka. Här hade jag önskat att författaren skulle ha vidareutvecklat den tankegång som hon redan varit inne på: ”Det råder en spänning och en ständig dialog mellan det kulturen ’säger’ och det individen vill och gör” (s. 102).

Av de tre flickorna ter sig Augusta Armfelt som ett ypperligt exempel på ett från faderns perspektiv framgångsrikt utbildningsprojekt: intelligent och talangfull till att börja med infriade hon de förhoppningar som hennes far Gustaf Mauritz Armfelt hade ställt på henne i hennes barndom. Hon blev en framstående representant för sitt stånd och strävade till att föra adelskulturen vidare till sina döttrar med hjälp av en målmedveten utbildningsplan. Med sina vidsträckta resor och långa vistelser utomlands p.g.a. faderns ställning var Augusta Armfelt dock ett undantag bland sina ståndssystrar. Det var inte heller vanligt att fadern tillbringade så mycket tid med dottern som hennes far gjorde med henne under hans tre år långa förvisning till Kaluga.

Ett tema som för flickorna själva torde ha varit en av de viktigaste frågorna i livet kunde ha lyfts fram tydligare. Författaren snuddar vid det på flera ställen, men först på bokens sista sidor (s. 230–231) tas det upp i klartext: ”För adelns kvinnor var kampen på äktenskapsmarknaden dessutom blodigt allvar. Begåvade och förmögna köpmansdöttrar utgjorde många gånger lockande partier för unga adelsmän som var i behov av likvida medel. [...] Adelskvinnor var för sin egen och sina döttrars skull pressade att förhindra liknande partier.” På sätt och vis är detta ju självklart, men i flera sammanhang där författaren diskuterar innehållet av och syften med flickornas påkostade utbildning saknade jag ändå en explicit diskussion om deras ”tillfälle att göra goda partier på äktenskapsmarknaden” (s. 114) och rädslan för att deras chanser skulle ta skada av för mycket lärdom. Flickornas egna intressen angående deras egen framtid hamnar litet i skymundan då frågeställningen fokuserar på adelskulturens överlevnad och det tillgängliga källmaterialet mest belyser de krav och förhoppningar som de vuxna ställde på flickorna.

Boken bygger på författarens doktorsavhandling, men de teoretiska och metodologiska byggnadsställningar som ofta gör akademiska lärdomsprov till krävande läsning har här bearbetats till inspirerande intellektuella utflykter. Den semiotiska teoribildningen presenteras precis lagom för att de som inte är förtrogna med semiotiska tankefigurer skall kunna följa med resone-mang utan att de övriga skulle ledas.

Att följa de olika ledtrådar som författaren lägger fram blir faktiskt en spännande läsning. Det händer ofta att man blir frestad att se analogier till läget i dag (det gäller bara att byta ut adeln med medelklassen), vilket kanske kan

ses som ett tecken på att de frågor vi ställer på det förflutna föds ur vår egen tid. *Behagets betydelse* är en lämpligt mångtydig titel för en undersökning där man letar efter diffusa antydningar, omställningar och förvandlingar dolda under en frapperande form av galant uppförande och elegant klädsel enligt senaste modet. Den historia som Jessica Parland-von Essen har att berätta visar oss återigen hur lätt skenet bedrar.

Marjatta Rahikainen

Finlands historia betraktad från periferin

Matti Klinge, *Iisalmen ruhtinaskunta. Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa* [Furstendömet Idensalmi. Modernitet, släkt nätverk och periferi], 616 s., ill., Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

Rätt skön är Idensalmi orten:
 Naturen har här öpnat porten,
 At see ett jordiskt paradís.
 Hvar tract jag finner väl belägen
 Til siö och land hijt nyttiar vägen;
 Men skogsbruk ej på hushållsvis.

Med denna dikt (som fortsätter i sju strofer till) av landshövdingen i Savolax och Kymmenegårds län, Anders Johan Nordenskiöld, inleder Matti Klinge sitt stora verk om ”Furstendömet Idensalmi”. Dikten översatts inte till finska. Litet senare kommer en annan dikt på hela aderton strofer, också den av Nordenskiöld och likaså enbart på sin originala 1700-talssvenska. Klinge ställer på ett självklart sätt höga krav på sina läsare. I förordet säger han att han i tankarna har ”en sådan läsare för vilken en beskrivning av måhända skenbart disparata skeenden och släktöden kunde formas till en polyfon helhet – sådant är ju också livet”.

Särskilt mycket mera vägledning ger inte Matti Klinge. Det är typiskt för honom att inte ange metodik eller teoretiskt övergripande frågeställningar. Vi får en sådan i underrubriken till boken: ”det moderna” är en röd tråd i hela boken. Men författaren ger genast en brasklapp om att han inte tänker ge sig in på en teoretisk diskussion om detta i dagens forskning högst aktuella ämne. Några hänvisningar till denna forskning finns inte heller med i de litteraturförteckningar som följer på varje enskilt kapitel. Det är klart att det här är en helt annan resa i det förflutna. Men det går ändå att här se en linje i Klings författarskap. Den som har läst hans magistrala *Studentkåren vid Helsingfors universitet 1828–1960*, 1–4, och *Helsingfors universitet 1640–1990*, 1–3, känner genast igen metoden och greppet. Det är fråga om

olika kollektiva miljöer, skildrade genom de nätverk aktörerna på scenen bildar. Grundingredienserna är de samma i alla: Finland i centrum, med Sverige och Ryssland som de bestående medaktörerna och katalysatorerna. Efter att Klinge förklarat Finland genom studentkåren och universitetet som korporationerna, har turen nu kommit till miljön i östra Finland, i första hand Idensalmi. Det är alltså inte fråga om ett lokalthistoriskt verk. Det är Finlands historia betraktad från periferin.

Boken öppnar närmast likt en klassisk rysk roman. Via ovannämnda dikt av landshövding A. J. Nordenskiöld kastas läsaren direkt in i upplysningstidens värld i Vetenskapsakademien i Stockholm, sedan till Övre Savolax, med detaljerade släktförbindelser – allt i berättande form. Och så, på sidan 33, introduceras Johan Lagus, landshövdingens skyddsling och blivande kyrkoherde i Idensalmi. Bokens bärande släkt, Lagus, har tagit sitt pastorat, ”furstendöme”, i besittning. Berättelsen kan börja. Och det sker genom en panoramamålning i ord utgående från de berömda prästgårdsskildringarna hos Rousseau, Goldsmith och Goethe. Idensalmi ligger definitivt i Europa.

Berättelsen är fascinerande, med ett myller av personer och orter, högt lärda resonemang varvade med prosaiska vardagsbeskrivningar – allt i ett tidsperspektiv på mer än två sekel (ca 1740–1940). I bästa fall blir det just den polyfona helhet Klinge eftersträvat. Bokens titel kräver en förklaring. Många resenärer i övre Savolax har beskrivit den väldiga socknen Idensalmi, vars område i dag omfattar fem kommuner och en stad, som en vederlike till ett grevskap eller rentav ett furstendöme. Idensalmi var genom storleken och befolkningstillväxten ett av Finlands rikaste och mest eftertraktade pastorat. Här levde och bodde pastorn som en ”kyrkofurste”, allt enligt förbluffade resenärer som inte väntade sig något sådant mitt i ödemarken. Ryktet nådde ända till Petersburg och Paris.

Det är just det som är Klinges centrala tes: Idensalmi är strikt geografiskt en periferi i Finland (och i ännu högre grad i det gamla svenska riket), men har sedan 1700-talets mitt strävat till att vinna en ställning på nivå med centrum, ja t.o.m. Europa. Det har man inte uppnått genom centralmaktens välvilja. Det är de lokala aktörerna inom kyrkan och tjänstemannakåren som blir spjutspetsen i Klinges beskrivning av den stora moderniseringsprocessen i övre Savolax. För att nå dit tar han stora omvägar, tidvis så att läsaren närapå förlorar Idensalmi ur sikte.

Om Idensalmi som ort fått inta berättelsens huvudroll, gäller det i lika hög grad det östra stiftet i Finland. Stiftets biskopssäte låg ursprungligen i Viborg men flyttades till Borgå efter stora nordiska krigets stora landavträdelser. För Klinge är Finland ingen självklar enhet, inte ens i dag och allra minst före det moderna kommunikationssystemets uppkomst. Vid sidan om de östra länen var det i hög grad det östra stiftet som skapade en identitet för den östra delen av Finland och – viktigast – var en viktig motor för att sedermera skapa den nationella identitet som under 1800-talets lopp gav upphov till nationen Finland. Så stark är betoningen på det regionala att det är här vi

finner Klinges övergripande tes i boken: han vill vederlägga det vi kunde kalla det fennomanska paradigmet om ett färdigt Finland och ett finskt folk redan långt tillbaka i tiden.

Det går att hitta flera återkommande formuleringar som tjänar som ett angivande av Klinges övergripande syfte med boken. Han gör det ofta med skönlitterära hänvisningar och citat (längre fram i boken givetvis på finska). Recensenten vill här peka på hur Klinge ger en polemisk släng åt Juhani Aho för dennes sätt att i en roman, enligt den fennomanska traditionen, lyfta fram "folket" som skapare av nationen. Klinge är då redan framme vid sidan 488 och har på ett tålmodigt och samtidigt entusiastiserande sätt drivit tesen om prästerskapets och tjänstemännens helt avgörande roll för skapandet av det Finland som stod färdigt i början av 1900-talet.

Matti Klinges *Lisalmen ruhtinaskunta* kan och bör läsas på flera plan samtidigt. Boken är en Finlands historia, utifrån en så märklig tidsperiod som 1740–1940. Det ger Klinge möjligheten att beskriva Finland, t.o.m. östra Finland, som helt integrerat i det svenska riket. Sällan har den tesen drivits med sådan emfas som i denna bok, som ändå primärt vill skildra periferins kamp för att vinna erkännande i centrum. När scenen sedan skiftar efter katastrofen 1808–1809 har periferin (Idensalmi i det östra stiftet) beredskapen att beslutsamt gå in för att vara med i ledningen för att ge Finland sin plats som ett autonomt storfurstendöme.

Behandlingen är inte kronologisk, året 1809 är visserligen centralt och viktigt, men det geografiska rummets hegemoni är starkare. Den röda tråden i berättelsen blir prästerskapets och tjänstemannaskiktets bärande roll och kontinuitet i alla dessa faser av Finlands historia, faser som inte strider mot varandra. Statens väl och ve var beroende av att det fanns en moraliskt högt stående tjänstemannakår, och till den räknar Klinge förstås också prästerna. I en skicklig behandling av 1700-talets upplysta akademiker och ståndspersoner och deras livshållning tecknar Klinge de dygder som efter 1809 följde med och blev en nationell identitetsfaktor i Finland: religiöst from enkelhet, kombinerad med böns flit, samt, kanske viktigast, politisk lojalitet gentemot överheten. I vardagen uttrycktes det i arbete med att främja landets förkovran i lant- och skogshushållning, mest konkret i nyröjning, kärrodling och dikning.

I allt detta driver Klinge med emfas tesen om Finlands europeiska och västerländska förankring. Det gäller också Idensalmi som en utpost i öster. Före 1809 gjorde man allt för att vara "svensk", i betydelsen "för rikets allmänna bästa". Den sedan så snabba anknytningen till Petersburg under tidigt 1800-tal gällde Rysslands västerländska huvudstad.

Om Klinges Idensalmibok kan läsas och förstås på många plan, är det kanske ändå i första hand myllret av människor och fakta som läsaren konfronteras med. En tålmodig läsare får här rik utdelning: sällan eller aldrig har man fått ta emot en sådan rik flora av lärt resonemang, allt förankrat i enskilda personers livsgärningar. En dryg tredjedel av boken behandlar tiden från ca

1740 fram till svenska tiden slut. Med kyrkoherden Johan Lagus i Idensalmi i centrum tecknas en mångfasetterad bild av tidens landshövdingar, lärda män i Borgå och i Åbo samt tjänstemän och olika befattningshavare. Klinge överskrider ofta med bred marginal sin utstakade geografiska ram i det östra stiftet. I synnerhet gäller det den detaljerade behandlingen av professorn och lanthushållaren Johan Kraftman, en högt lärd man med självklar förankring i det praktiska lantbruket, som verkade i Åbo och i närheten av Björneborg. Flera andra liknande 1700-talslärda passerar revy, med det gemensamma att samtidigt föra fram tankar om att utveckla Finlands ekonomi, ”allt som en gärning för riket”. Man ville i mån av möjlighet publicera sig i Stockholm, för att säkrare nå fram. Det är en fascinerande bild av periferins självklara vilja att se sig som delaktig i rikets centrum.

Alla dessa överraskande utvecklingar får dock sin förklaring i bokens kanske mest centrala kapitel, ”minibiografin” på nästan femtio sidor om professor Anders Johan Lagus (1772–1855). Hans enda koppling till Idensalmi är att han var son till den tidigare nämnde kyrkoherden Johan Lagus. Här faller alla pusselbitar i Klinges historiesyn och bild av Finland på plats. Som son till en adelsmans vederlike var Anders Johan Lagus bana i toppen av rikets ämbetsmanna- eller akademikerskrå förutbestämd. Redan ynglingaårens skolgång förde honom inte till det lilla Borgå utan direkt till Uppsala, där den lärde fadern hade goda kontakter. På basen av bevarade brev ger Klinge en livfull och ofta rörande bild av skolgossens glädjemen och vedermodor. Bildningsvägen fortsatte sedan som planerat till akademien i Åbo och till olika professorer. Den spikraka vägen till toppen i det svenska riket hade säkert fortsatt om inte finska krigets katastrof kastat allt över ända. Men det var endast det gamla svenska riket som föll samman. Anders Johan Lagus väg blev den utstakade, om ock i det autonoma storfurstendömet Finland. Klinge låter här kapitlet utveckla sig till en kombinerad person- och tidsskildring, där Anders Johan Lagus dras in i kretsen kring biskop Jakob Tengström och sålunda blir en av de personer som stakar ut Finlands nya väg.

För att beskriva detta använder Klinge begreppet ”officiell” nationalism i motsats till en ”revolutionär” nationalism. Här sammanfattar han sin syn på hur den lilla kretsen av kyrkans och universitetets högsta män påtog sig uppdraget att, i lojalitet gentemot kejsaren, bygga upp en ny finsk identitet. Den skulle enligt deras uppfattning bygga på en stark bildad klass, som i sin tur skulle föra bildningen vidare till folket och på det sättet motivera Finlands sär rättigheter i ryska riket.

Onekligen lyckas Klinge här ge en ny vinkling åt sitt favoritämne och det genom Anders Johan Lagus. Han blir sedermera professor vid Kejsarliga Alexanders-Universitetet i Finlands nya huvudstad Helsingfors. Men i den nya situationen återanknyter han till sin barndoms rötter i det östra stiftet. Sonen Johan Lorenz sätts i skola i det nu till Finland återbördade Viborg. Därifrån går vägen vidare till studier i ryska i Moskva. Slutstationen blev ändå prästbanan – som kyrkoherde i Idensalmi! Ringen var sluten.

Denna beskrivning ger Klinge anledningen att återvända till Idensalmi och norra Savolax. Här finns inte plats för att relatera allt det Klinge tar upp till behandling. Skildringen av livet på den stora prästgården är djuplodande och full av iakttagelser som ingen annan gett i ett sådant brett sammanhang. Det bärande temat är i varje fall den valda regionens självklara plats, först i nationen Finlands framväxt, sedan i den fennomanska rörelsens stegvisa kamp för att göra det finska språket till landets första officiella språk. Kyrkoherden Johan Lorenz Lagus sänder också han sina söner långt bort för att gå i skola. Men nu är det Helsingfors och det nya finska *Normaalilyseo* (normallyceet) som gäller. Skildringen av de små gossarnas kamp med och för det finska språket långt borta från hemmet är en skicklig pendang till beskrivningen av farfaderns läroår i Uppsala. I denna berättelse är tjänstemännen i just östra Finland intimt sammankopplade med fennomaniens och finska språkets seger i landet. Här är Klinge som mest övertygande när han framhäver prästerskaps och tjänstemannakårens flera sekler långa kontinuitet i Finland.

Så säker är Klinge i beskrivningen av finskhetens seger att han skickligt kan punktera några av fennomaniens käraste myter. En sådan är hur det i verkligheten var kyrkoherde Johan Lorenz Lagus som ”upptäckte” bonden Petteri Kumpulainen och i honom fann ett folkligt språkrör för sina tankar om att genom ”folket” föra fram det nya till de maktavande. Klinge har inte mycket till övers för fennomaniens förmenta folklighet. Han visar på de Laguska prästsonernas herrskapsmaner under studietiden i Helsingfors. När en av Lagus söner år 1906, i likhet med många andra motsvarande akademiskt utbildade, anlade ett nytt finskt släktnamn, *Hirvensalo*, benämner Klinge det ett ”fennomanskt adelsnamn”. På ett medryckande sätt beskriver han sönerna Lagus (och andra östfinska ståndspersoners) inträde i den nya finska manskören *Ylioppilaskunnan Laulajat* vid universitetet. Han ser häri körens betydelse som ett fennomanskt nätverk för ett nytt elitskikt i Finland.

Innan det är dags att ge en övergripande sammanfattning av de bärande resultaten i Matti Klinges stora bok om ”Furstendömet Idensalmi”, bör också svagheterna bokföras. Det är knappast någon förunnat att läsa boken i en enda tidsföljd. Men det är också uppenbart att boken inte är tillkommen i en obruten skrivprocess. Alla kapitel är sålunda inte på den höga nivå som gäller dem som här uppmärksammats särskilt. Upprepningarna är talrika, och kanske medvetna just p.g.a. bokens längd, men de är irriterande när de kommer i samma kapitel. Som framgår av bokens undertitel är släktförbindelser och släktnät centrala i argumentationen. Hur svårt känns det då inte för en läsare att inte få en enda klar och redig släkttavla eller släkttabell att ty sig till.

Matti Klinge har gett ut många böcker där bildmaterialet gett ett extra lyft åt texten. Det går inte att säga att så vore fallet här. Bilderna är bara ställvis integrerade i texten och ger inte den behövliga kontakten med den beskrivna tiden. Förlaget har därtill av allt att döma sparat på ett missriktat sätt genom att göra merparten av illustrationerna alltför små.

Ämnesbehandlingen är minst sagt mångskiftande, tidvis till den grad att texten ohjälpligt drar åt olika håll. Författaren är så genuint intresserad av alla sina personer att också birollerna får onödigt stor plats, på bekostnad av det bärande temat om moderniseringen och periferins roll. I boken finns därtill många rentav förbluffande utvikningar från det centrala temat. En sådan är ett kapitel om storsamlare av mynt, silver, autografer m.m. i östra Finland. Med sina utblickar mot samma fenomen ute i Europa är detta visserligen en läsoplevelse för den som är intresserad av ämnet, men det har ändå svårt att försvara sin plats. Kapitlet om badinrättningen i Runni i Idensalmi visar sig visserligen bli helt central för att förstå den lokala ståndspersonsklassens heta vilja att följa med trenderna i Europa. Men Klinge förmår inte sluta behandlingen i tid: etablissemangets fashionabla uppsving med Mannerheims besök i början av tjugotalet kunde med fördel ha fått avsluta just det kapitlet.

En verkligt stor brist är författarens ovilja att skriva ett riktigt slutkapitel, som kunde ha sammanfattat alla trådar. Det nu föreliggande slutkapitlet på blott två sidor känns avslaget och påklistrat efter den detaljrika textmassa som föregått det. Med tanke på den breda läsekrets som Klinge tydligt velat rikta sig till borde han bättre ha sammanfattat åtminstone alla de bärande resultaten i det som står kvar när den faktarika berättelsen avklingat. Det gäller nedgången i de gamla prästsläkternas kontinuitet, liksom kyrkans nedgång över huvud i det finska samhället. Lika intressant är påvisandet av tjänstemännens gradvisa oberoende av släktförbindelserna i det verkligt moderna 1900-tals-samhället. Det är säkert mot den bakgrunden man måste förstå Idensalmis (staden och församlingen) uppenbara avsaknad av känsla för det gamla. När man läser Klings engagerade text, förstår man hans besvikelse över att den för staden så viktiga apoteksbyggnaden revs för bara några år sedan och, ännu värre, att den ståtliga prästgården fick förfalla. Att den sedermera tagits ner och byggts upp på nytt på friluftsmuseet Fölisön i Helsingfors är blott en liten tröst för Klinge. För en läsare är det dock lätt att konstatera att han med sin bok rest något av ett monument över hela denna försvunna värld.

Det är kanske för mycket att säga att Matti Klings under fem decennier framlagda historiesyn och bild av hur nationalstaten Finland danades här finns i komprimerad form. Boken på över 600 sidor är ändå så pass splittrad och svår att läsa. Men det är definitivt på många sätt en rentav omtumlande bild av Finland och dess historia som presenteras. Den är garanterat ny för alla de finländare som enbart har skolkursen i historia bakom sig. Men frågan är om den inte på sina bästa ställen – och de är legio – är ny också för varje historiker av facket. Den ger svar på en mängd av de stora frågor man i allmänhet har på Finlands historia just i dag.

Om man i Sverige kunde läsa boken, skulle man på djupet förstå Finlands integrering i det svenska riket. Man skulle förstå att det var med det bagaget de nya finländarna byggde upp sin finska stat och fjärmade sig från Sverige under loppet av 1800-talet. Man skulle också förstå det sätt varpå ett finskspråkigt Finland byggdes upp samtidigt såväl uppifrån som under-

ifrån. Tyvärr går det inte att på rak arm rekommendera en översättning till svenska. Det skulle förutsätta en mycket grundlig omredigering av texten i boken. Men där finns många kapitel som borde räddas för en vidare läsekrets i Sverige (och i Skandinavien). Det gäller i stort de första 200 sidorna, de som också stått i fokus i denna recension.

Henry Rask

”Det fanns en Edda från 1800-talet i min bokhylla”

Maja Hagerman, *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder*, 464 s., ill., Prisma, Stockholm 2006.

Upptäckten att det moderna folkhemssverige inte är ett samhälle där all inkorrekt nationalism har utrotats har skapat diskussion under de senaste åren. Debatten om historiens och historieundervisningens roll har färgat denna svenska debatt. Socialdemokratins upplysningsorienterade idé om att tona ned historieundervisning och historisk forskning som en potentiell härd för nationalism har i mångas ögon visat sig vara ett misslyckande. Peter Englunds tjocka luntor, Herman Lindqvists lättuggade alster och nysatsningarna på forskning kring historiebruk har öppnat vägen för vad man ofta i Sverige kallar ”det nya intresset för historia”. Sverigedemokraternas nedtystade men dock markanta framsteg inom politiken har fått många att lägga om strategin. Nu skall Karl XII upp till behandling för att man, som Ernst Brunner, skall kunna bevisa att han inte är ett gott föredöme för den svenska ungdomen.

Det är inom ramen för denna samhällsdebatt som vetenskapsjournalisten Maja Hagermans bok *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder* kan ses. Hagermans bok är en ambitiös popularisering av svenskhetens historia utifrån den nyare historie- och nationalismforskningens konstruktionsparadigm. Att utgå från det nationella som en konstruktion enligt ”invention of”-tesen är givetvis inget nytt inom den akademiska forskningen, men greppet torde vara mera obeprövat inom en populariserande genre. Det är tydligt att Hagerman i första hand är en skrivande journalist, och boken skall också bedömas utifrån denna premiss. Boken kan ses som folkbildande idéhistoria med uppgift att korrigera grundläggande tankemönster och tanketraditioner hos hela det svenska folket. Utgångspunkten är alltså densamma som inom mycket av den kritiska forskning som bedrivs inom svenska akademiska kretsar, men Hagerman är tydligare med pekpinnen.

Boken är tjock, och Hagermans uppenbara engagemang och entusiasm över allt hon hittat smittar av sig på läsaren. Författaren anlägger en lång

kronologisk båge som stöd för sina resonemang. Hon tar sats i antikens auktorer och berättelsen om germanerna. Tacitus *Germania* citeras flitigt, och en mindre historiskt bevandrad läsare ser sannolikt framför sig en beräknande och uppsåtlig Tacitus bänkad vid sitt skrivbord år 98 e.Kr. ”Som den effektiva politiker han var hade Tacitus känsla för proportioner, så boken blev ganska kort”, skriver Hagerman. Man anar författarens intention att levandegöra en avlägsen tid och överbrygga avståndet mellan antikens värld och läsarnas nutid. Jag tycker dock inte att det är ett speciellt lyckat grepp, utan kanske man borde lita på läsarnas kapacitet. Användningen av klassiska antika och norröna texter har sin egen historia och innebörd, och de texter som attribuerats Tacitus blir egentligen tidigast under renässansen av betydelse för det som Hagerman beskriver. Boken handlar i hög grad om sent 1800-tal, vilket hon också inledningsvis för fram. Bokens första mening lyder: ”Det fanns en Edda från 1800-talet i min bokhylla.” Utgående från detta obekväma barndomsminne av bokpärmar med svastika-ornament gör hon en vidlyftig och observant historisk exkurs till goter, vikingar, sagor, romantik, rasbiologi och slutligen till det nationella traumat, Statens institut för rasbiologi, som grundades i Uppsala 1922. Tanken att man i vanliga svenska hem, inte minst Hagermans eget, hade böcker som var en del av denna nationalistiska forntidsvurm med sin estetik och världsbild är bokens utgångspunkt. Upplägg- get följer en populärhistorisk ryggmärgslogik som pekar mot nazismen och Förintelsen. Man uppfattar att denna tanke hela tiden finns mellan raderna, vilket kan generera en lång rad anakronismer och missförstånd angående det äldre materialet.

En annan och intressant sida av Hagermans bok är att hon synbarligen ”på nytt” introducerar mycket av den nationella kultur- och litteraturtraditionen för sina läsare. Hon utgår högst antagligen helt riktigt ifrån att mycket av detta kulturarv är obekant i dag. Tegnér’s ”Svea” samt Geijers ”Vikingen”, ”Odalbonden” och ”Manhem” citeras vidlyftigt. Detta sker med bifogade tolkningsmönster, men läsaren ges trots allt chansen att med egna ögon bekanta sig med källtexter som tidigare generationer ofta kunnat utantill, men som i dag sällan är lästa. Mönstret är bekant från 1800-talslitteraturens jubileumsår och samlade verk i dag hos oss och annanstans. Nyläsningen sker i Hagermans fall med postkoloniala förtecken och är anpassad till dagens multietniska svenska verklighet. Hela 1800-talets nationella och nationalistiska stoff presenteras: museernas samlingar, konsten, dikten... Carl Larssons ”Midvinterblot”, Victor Rydbergs ”Ragnarök” och ariervurm, Bengt Erland Fogelbergs asagudsstatyer, August Malmströms historiska oljeanvaser och Mårten Eskil Winges mytologiska konst läggs framför näsan på läsaren. Här har boken en förtjänst. Genom att peka på alla de tecken som finns i omgivningen än i dag förverkligas författarens idé om att för gemene läsare förmedla hur man i Sverige uppfann sina förfäder.

Samtidigt är det inte alltid så lätt att skriva populariserande idéhistoria. När personerna intar scenen till förmån för en mera idébaserad analys blir det

ibland raka autostrador där det borde vara slingriga stigar. Den som enbart har läst Hagermans bok kan få en ganska skev bild exempelvis av romantikens idévärld och rötter, där exempelvis en ensidigt stor börda faller på Johann Gottfried Herders axlar. I Hagermans skildring myntas begreppet *folk* ”i en tysk stad på 1770-talet” av Herder, litet i stil med historien om Archimedes och badkaret eller i den om hur Kolumbus ensam upptäcker Amerika. Bättre lyckas Hagerman med att reda ut de olika elementen som präglade det rasteoretiska tänkandet under 1800-talets senare hälft. Den västerländska kontexten av nationalism, kolonialism och rasbiologisk vetenskap beskrivs initierat, och här finns det säkert en betydande populariseringsuppgift att göra. Hänvisningarna till Anders Retzius, Arthur de Gobineau, Otto Ammon och Houston Stewart Chamberlain, och skildringarna av hur samtiden förhöll sig till deras idéer lika naturligt som vi i dag uppfattar läran om DNA, breddar säkert läsarens förståelse för epokens idéklimat. Det internationella knyts till det nationella på ett överskådligt sätt. Hagerman radar upp tidens stora svenska arkeologer och fornhistoriker Oscar Montelius, Hans Hildebrand och Hjalmar Stolpe och gör en motläsning som inte är smickrande för deras eftermäle.

Allt som kommer fram är bekant inom forskarkretsar, men Hagerman för ut de svenska musei- och fornminnespotentaterna till allmänt påseende på gator och torg. Idéhistorikern Olof Ljungström har behandlat samma ämne i sin doktorsavhandling *Oscariansk antropologi. Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal* (2004). Skillnaden mellan fackhistorikern och populärhistorikern är föga överraskande. Ljungström pekar försiktigt och något omständligt på rastänkandets omfattning under sent 1800-tal, medan Hagerman slår till med storsläggan. Hagerman gör ingen hemlighet av var hon står ideologiskt och vad hennes budskap är. Mera överraskande är det att Ljungström känner sig tvungen att i en akademisk avhandling göra en personlig avsägelse av all form av rasistiska tankegångar – ”Sådana är avskvärda” – innan han redogör för sin nyhistoricistiska förståelse för 1800-talets etnografer och antropologer. Detta leder till en central fråga: skall vi förstå och förklara tidigare epokers rasism och avdemonisera våra förfäder, eller skall vi tvärtom demonisera dem enligt devisen ”aldrig mera”? Det senare alternativet inbjuder till anakronistiska övergrepp. Det förra blir i värsta fall ett sätt att kritiklöst fortsätta som om ingenting hänt och på sikt legitimera vissa traditioner ännu i dag. I bästa fall öppnar en historicistisk förståelse för tidigare epoker den smärtsamma men insiktsfulla tanken att allt det kanske mindre goda i mänsklighetens historia bor i våra egna hjärtan i ett hörn någonstans.

I praktiken kan det vara svårt att få potentiella sverigedemokrater och andra unga att läsa Julia Kristevas *Étrangers à nous-mêmes* i gymnasiet, men en kolumn, radiosnutt eller hel bok av Maja Hagerman kan kanske ha någon effekt. Dessutom drar den öppet politiska Hagerman en lans för yrkeshistorikerna genom att i bokens efterskrift påvisa den svenska statsmaktens oin-

tresse för historisk forskning: ”Historieämnet är nedrustat i skolorna. Museerna befinner sig på ekonomisk svältkost.” För Hagerman är det viktigt att historien och framför allt idéernas historia kommer upp till behandling och debatt, och i detta är det lätt att instämma.

Peter Stadius

Geografiska och historiska resebilder

Nora Ervalahti & Rainer Knapas (utg.), *J. V. Snellman i Europa. Resebilder 1840–1847*, 264 s., ill., Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, Helsingfors & Stockholm 2006.

Svenska litteratursällskapets bidrag till fjolårets 200-årsjubileum av Johan Vilhelm Snellmans födelse, var bl.a. en utgåva av valda texter från hans resor i Europa. Avsikten med boken är enligt utgivarna Nora Ervalahti och Rainer Knapas att presentera en bild av Snellman innan han blev ”gråhårsmannen och statsfilosofen med sträng gammelmansblick”.

Läsaren introduceras i resebilderna genom ett informativt avsnitt skrivet av Rainer Knapas om 1800-talets ”tourist” i allmänhet och om Snellman i synnerhet. Resandet på 1800-talet beskrivs på ett intressant sätt och jag hade personligen inte haft något emot hänvisningar till annan litteratur i ämnet. Utgivarna har emellertid undvikit en strikt vetenskaplig framställning. Valet är befogat då texterna av Snellman tidigare åtminstone har publicerats i den vetenskapliga utgåvan *Samlade arbeten* som utgavs i tolv delar 1991–1999.

Värdet i att utge texterna ligger således inte i att de tidigare varit otillgängliga för allmänheten, eller att de saknat kommentarer och hänvisningar. Allt sådant har redan gjorts – kvarstår då endast att texterna i sig själva är så intressanta att de ger boken existensberättigande. Resebilder och reseberättelser är i det fallet tacksamt material, som länge har haft en egen nisch inom litteraturen och också sina läsare. Resan går tydligt att avgränsa tidsmässigt, aktiviteterna är intensiva och intrycken är många och nya. Chansen är också stor att upplevelserna dokumenteras på något sätt. Skildringarna har då ofta lika mycket att säga om resenären och de egna förhållandena som om rese-målen.

I det här fallet bjuds läsaren, utöver en geografisk reseskildring av europeiska städer kända bland dagens vidresta och informationssprängda publik, även på en historisk dimension. Det charmerande och unika i resebilderna är tidsbilderna. Åren 1840–1841 företog Snellman en självfinansierad stu-

dieresa från Stockholm över Köpenhamn till städerna längs floden Rehn och till universiteten i Tübingen, München, Wien och Berlin. Förutom en vandring i Schweiz, som inte tagits med i *J. V. Snellman i Europa*, koncentrerar sig hans resebeskrivning kring de nämnda städerna. Utgivarna har velat uppmärksamma Snellman som urbanist, vilket också framkommer i de två övriga textavsnitten. De behandlar hans resa 1847 med sågägaren Erik Johan Längman, och den gick via Baltikum och hamnstäderna söder om Östersjön till Paris och England. Det ena avsnittet består av artiklar som Snellman publicerade i *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* och i vilka han jämförde storstäderna Paris och London. Det andra avsnittet utgörs av brev från samma resa till hustrun Jeanette i Kuopio.

De tre formerna av skildringar – resebeskrivning, artikel och brev – ger omväxling och för fram olika aspekter i resemålen och hos författaren. En skillnad märks också mellan de båda resorna. Den första resan är vid sidan om nästan antropologiska iakttagelser av stadsinnevånare, omgivning och natur, fokuserad på universitetsmiljöerna. I tidningsartiklarna från hans andra resa är perspektivet vidgat och Snellman jämför Paris och London ur en närmast samhällelig synvinkel. Brevet till Jeanette är de mest omväxlande. Genom dem framträder en mer privat bild av författaren, hans familj, Kuopio och resemålen. Sättet att beskriva skiljer sig från de övriga då han försöker gestalta sina iakttagelser för sin unga hustru utifrån hennes horisont som geografiskt begränsade sig till Kuopio med omnejd.

Gemensamt för alla skildringar är Snellmans intresse för innevånarna och de offentliga nöjena och aktiviteterna, samt arkitektur, konst och stadsmiljöer. Framför allt i skildringarna från hans första resa framkommer det att han ser sig själv som betraktare som lägger stolthet i att göra noga och skarpa iakttagelser snarare än att uppleva dem.

Utformningen av *J. V. Snellman i Europa* kompletterar litteratursällskapets ansats till att göra läsarvänliga källpublikationer. Boken är illustrerad med samtida bilder försedda med informativa bildtexter. Läsarvänligheten ökas genom att informativa marginalrubriker tillfogats. Antti Pokelas grafiska formgivning är tilltalande, och boken går i för honom och Svenska Litteratursällskapet i Finland (SLS) ofta förekommande orangefärgade toner.

J. V. Snellman i Europa kan emellertid inte endast reduceras till en rese-skildring. Det ska ju också handla om Johan Vilhelm Snellman. SLS har i samband med jubileet av den finsksinnade nationsbildaren valt att föra fram den unga Snellman i kontakt med det europeiska, förmedlat på svenska. På så sätt poängterar litteratursällskapet komplexiteten i personen Snellman och de samtida idéströmningarna. Ämnesvalet aktualiserar också resandet och resandets betydelse för den personliga utvecklingen och verksamheten. Konkreta hänvisningar till orsaksförhållanden mellan resan och framtida gärningar är svåra att fastställa och det har utgivarna inte gett sig in på i *J. V. Snellman i Europa. Resebilder 1840–1847*.

Elisabeth Stubb

Könshistorisk belysning av nordisk äktenskapspolitik imponerar

Kari Melby, Anu Pylkkänen, Bente Rosenbeck & Christina Carlson Wetterberg, *Inte ett ord om kärlek. Äktenskap och politik ca 1850–1930*, 415 s., ill., Makadam & Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet, Göteborg 2006.

Inte ett ord om kärlek är exempel på nordiskt forskningssamarbete när det är som bäst. Författarna Kari Melby, Anu Pylkkänen, Bente Rosenbeck och Christina Carlsson Wetterberg representerar Norge, Finland, Danmark och Sverige. Boken med underrubriken *Äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930* behandlar kön, makt och politik kring de reformer av äktenskapslagstiftningen som ägde rum i de fyra länderna under perioden mellan åren 1909 och 1929. Författarna har arbetat inom ramen för nordiska projekt som resulterat i flera artiklar och två antologier liksom i ett stort antal konferenser. Samarbetet har omfattat flera andra forskare både inom och utanför Norden. *Inte ett ord om kärlek* är den stiliga slutprodukten på det långvariga samarbetet, skriven på svenska, norska och danska. Boken är ovanlig genom att den inte är en antologi utan författarna har gemensamt stått för inledningen och de tre avslutande kapitlen. Också övriga sex kapitel är tematiskt uppdelade även om de har tonvikt på något särskilt land. Äktenskapsreformerna i Norden i början av 1900-talet var också de ett nordiskt projekt genom ett omfattande skandinaviskt harmoniseringsarbete av lagstiftningen. Det inleddes redan 1872 då deltagarna i det första nordiska juristmötet diskuterade behovet av att reformera de ålderdomliga nordiska äktenskapslagarna.

Det är alltså äktenskapets historia i Norden som klarlagts i den 400 sidor långa boken. Den är illustrerad med en rad intressanta fotografier, där kvinnorna, som aldrig ler, fängslar. Vägen till det moderna äktenskapet från 1100-talet framåt belyses ända fram till i dag. I centrum för analysen står i alla fall reformerna i början av 1900-talet, som på sin tid var ovanligt radikala och ledde till att man började tala om en särskild nordisk äktenskapsmodell. Boken är framför allt en historisk framställning där aktörsperspektivet är centralt. Förutom jurister, politiker, läkare och präster som var viktiga aktörer analyseras parallellt kvinnorörelseaktivisternas insatser i detalj. Därigenom lämnas viktiga köns- eller genushistoriska bidrag.

Vad gäller vägen fram till det moderna äktenskapet i början av 1900-talet är det intressant att notera att äktenskapet så länge var ett världsligt kontrakt mellan män (kvinnans far och brudgummen). Det tog århundraden innan äktenskapet i praktiken blev en kyrklig angelägenhet. Inför tiden fram till 1800-talet pekar författarna på två parallella processer: ökad betydelse för individernas formella likställighet och fördjupad skillnad enligt kön. Individualisering och könsskillnad förefaller alltså vara delar av samma process.

Det första nordiska juristmötet ägde rum i Köpenhamn år 1872. Det deltog 400 jurister från Danmark och Sverige-Norge. Finländska och isländska jurister deltog enligt författarna först efter att respektive land blivit självständigt. De nordiska juristmötena diskuterade harmonisering av äktenskapslagstiftningen och från 1909 upprättades Familjerättskommissionen med Danmark, Norge och Sverige som deltagare. I slutet av 1800-talet var äktenskapsfrågorna viktiga reformkrav för kvinnoorganisationerna som grundats i kölvattnet av kvinnorörelsen. Också kvinnoaksföreningarna samarbetade på nordiskt plan (liksom internationellt) från 1888. Dessa kom att samarbeta med de nationella familjerättskommissionerna. Från 1915 satt anmärkningsvärt nog tre kvinnor med i den skandinaviska kommissionen. Författarna visar på kvinnornas inte alls obetydliga roll i reformarbetet, också då de inte formellt var med i beslutsfattandet. Äktenskapsreformerna i de nordiska länderna förbereddes långt innan kvinnorna blev invalda i de lagstiftande församlingarna och när de blev det, var de i klar minoritet. I Norden fick kvinnorna först rösträtt i Finland (1906), och 19 kvinnor valdes till den första lantdagen. Ändå var landet sist i Norden med äktenskapsreformen.

Rubriken *Inte ett ord om kärlek* syftar på att det tidiga 1900-talets äktenskapsreformer framför allt handlade om ekonomi och arbetsfördelning i familjen, inte om kärlek, också om kärleksäktenskapet inte längre var ovanligt. Reformerna kom att uppfattas som radikala eller nydanande, men de kunde även sägas utgöra exempel på fortsatt kontinuitet från den tidigaste lagstiftningen då äktenskapet som ekonomisk institution ursprungligen etablerades.

De tematiska kapitlen behandlar skilsmässa i Norden, äktenskapshinder som medicinskt spörsmål, modernisering av äktenskapets ekonomi och jämställdhet mellan makarna. Skilsmässobestämmelserna blev mer liberala i väst (Norge och Danmark) än i öst. Särskilt i Finland var motståndet för hårt bl.a. från kyrka, den politiska högern och juristerna. Reformen innebar främst en anpassning av lagstiftningen till den praxis som gällde på 1800-talet. I Sverige och Finland skedde en åtstramning genom att det nu krävdes domstolsbehandling för skilsmässa, som tidigare hade kunnat beviljas administrativt. Grunden för skilsmässa blev däremot liberaliserad i hela Norden genom att parterna kunde komma överens om den och att det inte längre alltid ställdes krav på äktenskapsbrott. Detta gjorde nordisk lag unik i Europa.

Öst-västuppdelningen gällde också i fråga om äktenskapshinder, där lagstiftningen nu skärptes. Släktskapsreglerna liberaliserades men nya medicinska hinder infördes. De nordiska reglerna var speciella i Europa genom att minimiåldern för kvinnor för att gifta sig var hög och då de medicinska skälen för äktenskapshinder var så omfattande i Sverige och Finland. Tidigare var minimiåldern i Danmark för äktenskap 14 år för män och 12 år för kvinnor för att på 1600-talet höjas till 20 respektive 16 år. På 1700-talet krävdes konfirmation, vilket i praktiken sänkte åldersgränsen. På 1800-talet kunde förmyndarens samtycke rucka på de lagstadgade gränserna. Det nordiska förslaget blev 21 år för män och 18 år för kvinnor. Det förverkligades

i Sverige, medan Norge och Danmark nöjde sig med 20 år för män. Finland avvek från den nordiska modellen genom att godkänna 18 år för män och 17 år för kvinnor.

Orsaken till de östnordiska strikta reglerna kring medicinska hinder för äktenskap finner författarna i att rashygienen eller eugeniken var väletablerad i Sverige och snabbt anammades i Finland medan den hade betydligt vanskligare att finna gehör bland beslutsfattare i Norge och Danmark. Denna mörka del av den ”moderna och progressiva” tidiga 1900-talsreformen är utförligt belyst och ger ny kunskap som är ett viktigt bidrag till aktuella socialhistoriska forskningsteman, t.ex. sterilisering eller funktionshindrens historia.

När det gäller äktenskapets ekonomi antogs de nya bestämmelserna i Sverige 1920, i Danmark 1925, i Norge 1927 och i Finland 1929. Sverige och Finland fick då helt nya och samlade äktenskapslagar. Lagarna blev mycket lika men Sverige och Finland gav större formell jämställdhet för parterna medan särskilt Norge betonade moderskapet i högre utsträckning. Författarna ser de ekonomiska förändringarna som reformens kärna och huvudsakliga budskap. Genom lagarna avskaffades mannens ensidiga makt över hustrun och barnen (den formella förmyndarmakten) och familjens ekonomi. Principen att makarna rådde över sin egendom fastställdes liksom giftorätten. Makarna blev formellt likställda. Författarna visar tydligt hur den juridiska och ekonomiska självständigheten som gavs kvinnor ”köptes” genom idén om kvinnans bidrag till familjens gemensamma försörjning. Lagstiftarna tänkte sig kvinnorna som mödrar och hemarbetare. En allmän oro för äktenskapets fortbestånd som institution förekom också, liksom för sjunkande barnantal. Därmed ”köptes” äktenskapet som fortsatt samlevnadsform *par préférence* genom att ge kvinnorna dåtidens jämställdhet. Samtidigt som makarna blev ekonomiskt självständiga slogs det fast att båda hade gemensamt ansvar för familjens försörjning. Därmed avvek de nordiska lagarna från den manliga familjeförsörjningsmodell som dominerade i det övriga Europa. Författarna karaktäriserar den modell som infördes som ”likställighet baserad på könsdifferentierat samarbete och könskomplementaritet” (s. 188). Genom att lagstifta om kvinnors omsorgsansvar och hemarbetsplikt kom äktenskapslagstiftningen att frångå agrarsamhällets modell med familjemedlemmar som tillsammans bidrog till gårdens eller hushållets gemensamma ekonomi. Att detta skedde när en majoritet av medborgarna var jordbrukare är anmärkningsvärt. Aktörerna i reformprocessen, politikerna, kvinnoaktivisterna och juristerna, tycks ha arbetat för den ökande urbana medelklassen.

De tre efterföljande kapitlen behandlar a) föreställningar om kön, jämställdhet och äktenskap utgående från den danska debatten, b) frågan om det finns en nordisk äktenskapsmodell och c) utvecklingen från jämställdhet till biopolitik. Dessa avsnitt är lysande exempel på historisk forskning av högsta klass. Analysen är initierad, den refererar och diskuterar med aktuell såväl nordisk som europeisk och internationell forskning och den håller en hög teoretisk nivå. Härigenom får den tidigare grundforskning som presenterats i de tidigare

avsnitten ett lyft till en högre abstraktionsnivå. Samtidigt vidgas perspektivet så att boken inte bara riktar sig till den historiskt intresserade. Utom köns- och genusforskare inkluderas härigenom en stor grupp samhällsvetare.

Äktenskapsreformerna medförde alltså en ny typ av jämställdhet samtidigt som hemmafruideologin etablerades. Äktenskap och familjeliv blev vidare tillåtna områden för statlig intervention. Det gav upphov till familjepolitik och befolkningspolitik liksom till senare politikområden som social-, hälso- och välfärdspolitik. Här ges viktiga perspektiv på senare nordiskt välfärdstänkande samtidigt som kvinnosakskvinnornas roll får en betydelse som könsforskare ofta själv negligerat i beskrivningen av välfärdsstatens historia.

Författarna förklarar det specifikt nordiska i äktenskapsreformerna med den starka sekulära tradition som äktenskapet hade i de nordiska länderna. Vidare ser de lutherdomen som viktig eftersom äktenskapet där inte är ett sakrament. Kvinnosakskvinnornas insatser var dessutom relevanta i sammanhanget. Genom hela boken analyseras dessa insatser i detalj och författarna visar föredömligt på hur alla kvinnor varken hade samma intressen, mål eller uppfattning om medlen.

Äktenskapsreformerna skedde under en period av omfattande samhällsförändring. Utöver industrialisering, urbanisering och individualisering kom kärlek, reproduktion och sexualitet att vara viktiga inom olika samhälliga diskurser. Också om lagstiftningen inte talade ett ord om kärlek gjorde andra det. Författarna menar att äktenskapslagarna blev till samtidigt som heterosexualiteten förstärktes. Tolkningen är rimlig i ljuset av de könsförståelser som författarna dokumenterar.

I det avslutande kapitlet följs äktenskapspolitikens historia fram till våra dagar. Det är ett mycket matnyttigt kapitel som för det första visar vad som hände sen. För det andra får vi en inblick i hur de nordiska länderna efter det tidiga 1900-talets intensiva samarbete gick i sär. För det tredje får dagens debatter om t.ex. samkönat äktenskap och adoption djupare perspektiv. Det tidiga 1900-talets äktenskapsreform lämnade bl.a. frågor om medborgarskap, skattelagstiftning och namnfrågan olösta. I Finland hade kvinnors rätt att behålla sitt släktnamn vid giftermål avskaffats i samband med den nya äktenskapslagen 1929, och det tog ända till år 1985 innan den rätten återställdes.

Inte ett ord om kärlek gör en djupdykning i de två första decennierna av 1900-talet. Som underrubriken visar behandlas dock perioden 1850–1930 utförligt. Men ambitiöst nog börjar boken på 1100-talet och förs fram ända till 2000-talet. Ytterst få kan hålla ett så långt tidsperspektiv i sin hand som Kari Melby, Anu Pylkkänen, Bente Rosenbeck och Christina Carlsson Wetterberg. *Inte ett ord om kärlek* är en gedigen historisk studie med starka rättshistoriska och genushistoriska bidrag. En bok på 400 sidor har sannolikt krävt strykningar av (rätts)historikerna, men för en samhällsvetare känns de detaljerade beskrivningarna av lagstiftningsprocessen i början på 1900-talet ändå långa. Men liksom alla goda böcker har även *Inte ett ord om kärlek*

mycket att ge även den som läser boken selektivt, t.ex. den som är intresserad av hur kvinno-sakskvinnorna arbetade, vad de var eniga eller oeniga om eller vilka strategier de använde. Den ger också en mycket intressant beskrivning av hur nordisk harmonisering av lagstiftning kan göras och vad som underlättar eller försvårar den. Av stor genusvetenskaplig betydelse är analysen av förra sekelskiftets könsförståelser. Både könsdifferenteringen och könskomplementariteten eller tvåkönssystemets uppblomstring får nya dimensioner. Vi får veta hur dessa kom till uttryck och ta del av diskussioner om vilka samhällsförändringar som bidrog, bl.a. naturvetenskapens och medicinens expansion. För könsteoretiska diskussioner, som ibland är aningslöst ohistoriska, väcks grundläggande frågor som kräver fortsatta insatser av historikerna.

Harriet Silius

Ett arbetarnas språkrör i norra Finland

Tauno Saarela, *Kansan Tahto – Pohjolan työtätekevien lehti*, [En tidning för arbetarna i norr], 448 s., ill., Yrjö Mäkelin -seura ry., Jyväskylä 2006.

Den presshistoriska forskningen i Finland har efter utgivningen av det monumentala översiktverket *Den finländska pressens historia* i tio band åren 1985–1992, under de senaste decennierna i kanske mindre grad än vad som förväntats producerat moderna specialundersökningar över enskilda tidningar och deras historia. Pol.dr Tauno Saarelas undersökning om tidningen *Kansan Tahto* i Uleåborg, utgiven till dess hundraårsjubileum år 2006, fyller till en del denna lucka, i synnerhet vad arbetarpressen anbelangar. Tidningens föregående historik utkom år 1975 till sjuttioårsjubileet.

Tauno Saarelas bok koncentrerar sig på *Kansan Tahtos* innehåll, och framställningen disponeras mestadels kronologiskt enligt tidningens huvudredaktörer. Särskilt det ställningstagande materialet, både direkt i ledare och i artiklar, men också indirekt i t.ex. kåserier, står i förgrunden och därmed har övriga presshistoriska bakgrundsfaktorer, ekonomin, tryckeritekniken, spridningen o.s.v. i viss mån åsidosatts. Det skall dock framhållas att författaren på ett föredömligt sätt relaterat sin framställning till den samhälleliga kontexten, både nationellt och internationellt.

Undersökningen, som utgivits av Yrjö Mäkelin -seura har glädjande nog försetts med hårda pärmar och tryckts på tjockare kvalitetspapper av Gummerus Kirjapaino Oy i Jyväskylä. Förenämnda sällskap, som grundats år 2003 i Uleåborg och är uppkallat efter en av tidningens första huvudredaktörer Yrjö Mäkelin (1907–1918), har som målsättning att stöda forskning kring vänstermedierna och arbetarkulturen i norra Finland och bevara denna kultur genom materialinsamling. Boken har illustrerats, visserligen ganska

sparsamt, samt försetts med flera bilagor i form av allehanda användbara register och förteckningar, inklusive ett faksimiltryck av dess första nummer 1906, i vilket även ingår paradsidan till första numret år 1945. Bilagorna innehåller bl.a. uppgifter om tidningens spridning, direktionens medlemmar, redaktionen, ekonomer och verkställande direktörer, den övriga personalen samt signaturer. Boken avslutas med en uttömmande personförteckning.

Bokens första nittio sidor behandlar perioden 1906–1918, då tidningen bar namnen *Kansan Tahto* (1906–1915, 1917–1918) och *Oulun Sanomat* (1915–1917). Namnändringen betingades av tidningens indragning på generalguvernörens försorg i september 1914. Orsaken var att Mäkelin i sin artikel betecknat de ryska uppgifterna om tyskarnas grymheter i det pågående världskriget som lögnaktiga. Först efter sex månader, fr.o.m. den 1 april 1915 kunde ett nytt, till sin linje betydligt försiktigare språkrör *Oulun Sanomat* börja utkomma. Efter ryska marsrevolutionen 1917 kunde tidningen återta sitt gamla namn, *Kansan Tahto*.

Mellankrigstiden avhandlas av Saarela på knappt fyrtio sidor (s. 93–129). Efter inbördeskriget dröjde det ända till maj 1919 innan tidningen åter började utkomma, nu under namnet *Pohjan Kansa* (1919–1922) som organ för socialdemokraterna. Kampen om partiets linje och om dess press påverkade även språkröret i Uleåborg. Sålunda blev tidningen organ för det kommunistiska Finlands socialistiska arbetarparti (SSTP) och indrogs på grund av sina radikala artiklar i maj 1921. Kärt barn har många namn, vilket syns i att förläggaren Oy Pohjan Kansa under denna period i stället utgav tidningen under två andra namn: det ursprungliga *Kansan Tahto* (i maj 1921) samt *Köyhälistön Työ* (maj–augusti 1921). Från och med ingången av år 1923 antog tidningen namnet *Uusi Pohjan Kansa*. Indragningen av landets kommunistpress sommaren 1923, vilken initierades av justitieminister Otto Åkesson, drabbade även *Uusi Pohjan Kansa*, vars sista nummer utsändes den 3 augusti 1923. För att göra saken ännu mera komplicerad, kan det konstateras, att socialdemokraterna i Uleåborg under drygt ett år, från december 1921 till slutet av februari 1923 utgav en egen tidning med det välvalda namnet *Kansan Tahto*, vilket anspelade på en oavbruten tradition! Men försöket misslyckades, bl.a. eftersom Yrjö Mäkelin vid samma tid anslutit sig till *Pohjan Kansas* redaktion, och den socialdemokratiska tidningens läsarunderstöd förblev ringa. Efter ett års interregnum, då kommunisttidningens tryckeri Oulun läänin Kirjateollisuus Oy som varit försatt i kvarstad på statsmaktens försorg, åter kunde inleda sin verksamhet, började J. H. Kanerva i augusti 1924 utge en ny tidning, nu under namnet *Pohjan Voima* (1924–30). Tidningens verkliga bakgrundskrafter stod dock fortsättningsvis att söka bland de kommunister, vilka tidigare drivit Oy Pohjan Kansa. Sålunda drabbade utrensningen av kommunisterna och kommunistpressens indragning sommaren 1930 även *Pohjan Voima*, som redan 1928 åter varit indragen på tre månader. Därefter vidtog en lång tystnad, tidningens sista nummer utkom den 14 juni 1930 och först fr.o.m. den 22 augusti 1945 kunde den, nu med sitt ursprungliga

namn *Kansan Tahto* igen börja utkomma. Under hela efterkrigstiden har den utkommit under samma namn.

De första efterkrigstida chefredaktörernas perioder, Niilo Nikkilä (1945–1957) och Into Kangas (1957–1983), upptar merparten av bokens sidor (s. 131–351). I praktiken sätter Saarela sålunda punkt för behandlingen redan vid året 1983, ty tiden därefter jämte sammandraget avhandlas summariskt på endast tretton sidor (s. 353–365). Med tanke på att tidningens sjuttioårshistorik utkom 1975 och tryckeriets, Oulun Kirjateollisuus Oy:s sjuttiofemårs-historik, författad av Kosti Mikkonen 1981, skulle en närmare behandling av 1980- och 1990-talet ha varit både intressant och t.o.m. önskvärd, i all synnerhet som den ekonomiska och tekniska utvecklingen, som ovan nämnts, även den blott sparsamt blivit föremål för behandling. Detta dessutom för att tidningen på 1970- och 1980-talet genomgick en svår ekonomisk kris, som ledningen sökte lösa bl.a. genom tekniska förnyelser. Samtidigt haltade samarbetet med tryckeriet. Sålunda beslöt tidningsbolaget Kustannus Oy Kansan Tahto år 1985 att i sparsyfte inrätta ett eget sätteri, men när man på hösten fick till stånd ett förmånligt avtal med Oulun Kirjateollisuus avstod man från dessa planer. Senare diskuterades också alternativet att flytta tryckningen av *Kansan Tahto* till något annat tryckeri. Oulun Kirjateollisuus hade dock gjort stora investeringar med tanke på tidningens tryckning: år 1977 övergick man till fotosättning och 1980 införskaffades en offsetrotation. I samband med tryckeriets flyttning till nya lokalteter utanför centrum anskaffades år 1984 en ny offsetrotation och samtidigt övergick *Kansan Tahto* till tabloidformat.

Den yttersta anledningen till 1980-talets kris stod dock att sökas i det finländska kommunistpartiets splittring samtidigt som de s.k. andratidningarnas ställning blev allt svårare. *Kansan Tahto* stödde konsekvent kommunistpartiets majoritetsflygel, och också efter Sovjetunionens sönderfall har tidningen bevarat sin karaktär som vänsterorgan. I mitten av 1990-talet syntes slutet nära, men *Kansan Tahto* lyckades klara sig igenom svårigheterna, även om det innebar att man tvingades sänka utgivningsfrekvensen, som ännu på femtio- och sextioalet varit sex gånger i veckan, till fyra gånger per vecka. Spridningssiffrorna visade en sjunkande tendens, som ytterligare accelererade på 1980- och 1990-talet, från drygt 23 000 exemplar år 1979, till 16 000 exemplar år 1989, för att därefter störttycka till 6 654 exemplar år 1999. I själva verket skulle historiken som helhet ha vunnit på ett samlande kapitel, som skulle ha behandlat tidningsbolagets ekonomiska och tekniska utveckling. Nu blir framställningen till dessa delar onödigt fragmentarisk.

Men för den som intresserar sig för *Kansan Tahtos* innehåll och dess ideologi i form av ställningstaganden på ett internationellt, nationellt och lokalt plan, är Tauno Saarelas bok en guldgruva att ösa ur, rik på intressanta detaljer med författarens skarpsinniga analys av det politiska innehållet i skenet av den aktuella politiska kontexten. Speciellt givande är framställningen angående *Kansan Tahtos* artiklar om inrikespolitiken på 1950-, 1960- och 1970-talet. Här kommer Saarelas gedigna kunnande till sin fulla rätt. I dylika frågor var

Kansan Tahto ett tämligen traditionellt folkdemokratiskt organ, vilket tog sig uttryck i tidningens inställning till t.ex. Kekkonens maktställning, den förda regionalpolitiken och anslutningen till EEC. I någon mån skulle man gärna ha sett mera direkta citat, men erkänns bör att de citat som förekommer är välvalda. Likaså skulle man kanske ha önskat en mera djupsinnig analys av tidningens inställning till vissa politiska händelser, t.ex. folkresningarna i Östeuropa på femtiotalet, i Östberlin 1953 och i Ungern 1956. Nu kvitteras dessa händelser på en halv sida (s. 190). Å andra sidan presenteras reaktionerna på ockupationen av Tjeckoslovakien 1968 mera utförligt (s. 280–281).

Sammanfattningsvis kan man konstatera, att Tauno Saarelas historik över *Kansan Tahtos* första sekel är en intressant och trevligt skriven bok, som även innehåller mycket substans i form av detaljuppgifter. Författarens grepp är professionellt och sålunda får en pressforskare ut mycket av boken, men den kan även rekommenderas för alla läsare som intresserar sig för arbetarrörelsen och dess tidningspress samt finländsk politik i allmänhet.

Lars-Folke Landgrén

Fallet Jäskeläinen

Marjatta Cronvall, *Seitsemäs mies* [Den sjunde mannen], toim. Janne Mäkelä & Emilia Cronvall, 192 s., ill., Helsinki, Edita, 2007.

Nästa år har det förflutit 90 år sedan inbördeskriget i Finland. Minnet av kriget kommer knappast att manifesteras med några större evenemang, även om 1918 fortsätter att intressera den breda historieintresserade publiken. Ett tecken på detta är det flertal skönlitterära verk, med inbördeskrigets händelser som centrala teman, som utkommit under de senaste åren och haft framgångar på bokmarknaden (t.ex. verk av Asko Sahlberg och Kjell Westö). Det är knappast alltför vågat att gissa att dramatiken kring 1918 fortsätter att inspirera TV, film, teater och litteratur ännu en lång tid framöver. Skönlitteraturen har haft en viktig roll i förmedlandet av historien om 1918 med Väinö Linnas trilogi *Under polstjärnan* som ett slags vägbanare även för historieforskningen. I den akademiska världen blev inbördeskriget populärt i sammanhang med det förändrade politiska klimatet efter Sovjetunionens kollaps. Samtidigt som ämnets starka politiska koppling försvagades och kriget kunde granskas utan att forskaren blev direkt stämplad på den röd-vita axeln, började även en uppångsperiod för frihetskrigstolkningen som legat lågt sedan andra världskriget. Kriget var och är för vissa grupperingar ännu i dag ett politiskt slagredskap och en politisk identifikationsfaktor.

En avgörande orsak till dagens stora intresse för 1918 är den dramatiska och mänskliga tragedi som står att finna i de närmare tiotusen arkebuseringar som genomfördes av den segerrika vita armén. Avrättningarna och fånglägren

är huvudteman i de flesta skildringar av kriget såväl inom skönlitteraturen som inom de vetenskapliga arbetena. Denna starka vinkling beror till stor del på det faktum att den vita terrorn var kvantitativt så pass mycket större än den röda terrorn. Dessutom tillhörde den vita terrorn länge en nedtystad och officiellt icke erkänd del av landets närhistoria, vilket har bidragit till att temat av många än i dag ses som de glömdas historia. Denna tendens av att ”uppdaga sanningen” syns tydligt i den vokabulär som är knuten till nästan all den populärhistoriska litteratur som behandlar den vita terrorn. Uttryck i stil med ”inbördeskrigets trauma” och ”den nedtystade sanningen” binds automatiskt till temat, utan att det egentligen reflekteras över uttryckens innehåll eller aktualitet.

En populär genre inom litteraturen om den vita terrorn är de mikrohistoriska studierna. Med hjälp av grodperspektivet kan man nå krigets tragedi och stämningen 1918 på ett effektivt sätt. Den enskilda individens upplevelser och öden kan i bästa fall klargöra även större konstruktioner och öka förståelsen för händelserna 1918.

En av de senaste böcker som beskriver händelserna 1918 genom en individs öden är Marjatta Cronvalls postumt utkomna *Seitsemäs mies*. I den skildrar författaren sin farfar Johannes Jääskeläinens öde från att han utnämns till länssekreterare i Vasa län 1916 till att han blev arkebuserad i Jakobstad av de vita i mars 1918. Författaren har valt att använda en skönlitterär stil, vilket ökar läsupplevelsen och gör boken mer lästlät. I denna typ av skildringar finns det alltid en risk att händelserna ses i en alltför smal kontext och den individuella tragedin söker svar i orsaker som inte hjälper att förstå det historiska fenomenet. I *Seitsemäs mies* lyckas författaren rätt bra undvika skapandet av ett alltför starkt martyrskap kring huvudpersonen. Framställningssättet är rätt minimalistiskt och historien görs inte till större än vad den är. Boken är och förblir främst historien om Johannes och Karin Jääskeläinen och om de ödesdigra händelserna i Jakobstad 1918.

Författarens nära släktskap med huvudpersonerna i en historisk skildring kan ofta utgöra ett problem. I *Seitsemäs mies* ger denna aspekt boken ett mervärde. I stället för att försöka minska på det subjektiva intrycket har bokens redaktörer, Emilia Cronvall och Janne Mäkelä, fattat ett lyckat beslut och gått in för att stärka författarens roll och gjort berättelsen även till en del av Marjatta Cronvalls egen historia. I ett av redaktörerna tillsatt slutkapitel återspeglar författaren hur den tragiska släktberättelsen småningom gått upp för henne och hur den påverkat henne, hur hon efter farmors död hittade hennes arkiv och kunde börja reda ut vad som egentligen inträffat och hur historien om farfars öde höll henne i ett grepp under flera decennier. Även beskrivningen av farmors, d.v.s. änkan Karins sista tid förrän hon dog som nittiotvååring i början av 1970-talet ger ett välkommet och effektivt tidsperspektiv åt berättelsen. Detta slutkapitel med rubriken ”Marjatta” ger en fascinerande bild av hur en enstaka händelse år 1918 har påverkat flera generationer och blivit en viktig del av en familjs och en släkts historia och

på det sätt även en del av deras identifikation. Själva boken är ett bevis på de långvariga effekter den vita terrorn hade på offrens familjer och vänner. Författarens starka engagemang i fallet, med omfattande arkivarbete resulterande i bl.a. ett flertal manuskript, en dokumentärfilm och långa tidningsdebatter, visar även den vilja och det behov som finns hos många att få vetskap om släktingars öden år 1918.

Den stora frågan i boken är varför Jääskeläinen arkebuserades och vilka personer som var ansvariga för hans död. Boken är indelad i tre delar. I den första delen med rubriken ”Johannes” skildras Johannes Jääskeläinens tid som länssekreterare i Vasa och hur han blir intrasslad i den allt hårdare politiska kampen mellan främst inhemska grupperingar men med det kollapsande ryska imperiet i bakgrunden. Något förenklat kan det sägas att Johannes spelade sina kort fel och genom sitt agerande väckte bittra känslor särskilt hos aktivistkretsarna i Vasa och Jakobstad och tvingades avgå i slutet av år 1917. Den av många hatade f.d. länssekreteraren återvände till sitt tidigare verksamhetsområde när han efter inbördeskrigets utbrott anmälde sig som frivillig till den nygrundade artilleriskolan i Jakobstad. Hans karriär i den vita armén blev kortvarig. Den 1 mars avrättades han tillsammans med sex personer tillhörande den lokala arbetarrörelsen, anklagade för sammanvärvning mot den vita armén. Det stod klart att den officiella orsaken till avrättningarna var helt igenom fabricerad och den egentliga orsaken till Jääskeläinens död förblev oklar.

I sitt försök att rekonstruera händelseförloppet lyckas författaren för det mesta hålla en viss kylighet i berättandet, men vid dramats kulminering, d.v.s. arkebuseringsnatten, blir berättelsen ställvis en martyrschildring. Författaren lyfter t.ex. fram att Jääskeläinen hade försökt förhindra avrättningen av arbetarna och då själv skulle ha råkat ut för samma öde. Denna heroiska död är inte utesluten, men berättelsen bygger på rätt osäkra uppgifter och berättar mer om hur änkan helst har velat föreställa sig skeendet. Genom skildringen av Jääskeläinens roll som en central tjänsteman åren 1916 och 1917 ger berättelsen även en inblick i de dramatiska förändringarna och enskilda individers svårighet att agera i en tid av ovisshet och maktvakuum. Hur förhålla sig till aktiviströrelsen samtidigt som man innehade en tjänst som krävde att man motverkade den? Hur förhålla sig till socialismens framfart om man samtidigt motsatte sig det gamla samhället? Hur förhålla sig till våldets accelerering och till den egna aktiveringen? Dylika frågor var Jääskeläinen tvungen att konfronteras med. De snabba omvälvningarna kunde göra en tidigare landsförrädare till fosterlandshjälte och en tidigare tjänsteman till landsförrädare. Aktivisterna i Österbotten ansåg att Jääskeläinen som länssekreterare överskridit gränsen för det acceptabla, och han kategoriserades sålunda som en fiende. Då väjde det inte mycket att han ville ta del i inbördeskriget i den vita armén. Att situationen utvecklades till den grad att Jääskeläinen avrättades har sedan berott på någon eller några utlösande faktorer som man kan spekulera i utan att troligen någonsin kunna ge ett säkert svar.

Den andra delen av boken med rubriken ”Karin” behandlar Johannes fru Karins liv efter att hon fått höra om makens våldsamma och plötsliga död. De första åren efter kriget ägnade Karin all sin överlops tid åt att försöka reda ut vad som inträffat i Jakobstad och vem som var ansvarig för avrättningen samt åt att rentvå makens rykte. I 1920-talets Finland var detta ett realistiskt mål. Segraren började inte utreda sina egna övergrepp och rättssystemet gav inget stöd. Förfrågningarna hos justitiekanslern var verkningslösa, och till sist tvingades Karin lägga ner försöken att reda ut det skedda. Skildringen av Karins kamp visar klart hur tystnaden och lögnerna om segrarens straffkampanj började direkt på våren 1918.

Kapitlet om Karin är bokens intressantaste del. Det är denna del av historien som man sällan läser om, hur vardagen fortsatte för de arkebuserades änkor och släktingar, hur det var att leva med vetskapen om att maken arkebuserats och hur det var att fortsätta leva med sorgen och skammen i det vita Finland, utan möjlighet till officiellt bistånd. Karins fall skiljde sig till det yttre från de flesta andra p.g.a. att varken hon eller maken hade tillhört eller sympatiserat med de röda. De hade hört till den borgerliga medelklassen, och även Karin hade en utbildning, vilket underlättade hennes situation. En intressant aspekt som författaren kunde ha behandlat mer ingående är att samtidigt som Karin kämpade för att rentvå Johannes rykte, kämpade hon mot att själv bli stämplad som röd eller en rödings änka.

En viktig aspekt som fallet Jääskeläinen visar på är politiseringen och bruket av minnet av 1918. Både för segrarsidan och för förloraren var minnet främst ett politiskt verktyg. Lika litet som det under våren 1918 var möjligt att förhålla sig neutral till konflikten var det omöjligt att skapa ett officiellt minne av kriget som skulle ha samlat de båda parterna. Den vita terrorn blev genast efter kriget en viktig del av vänsterns politiska propaganda. På samma sätt som inbördeskriget för segraren blev ett heligt frihetskrig blev den vita terrorn vänsterns heliga historia. Jääskeläinen passade inte in bland arbetarrörelsens martyrer och självklart inte heller bland de vitas offer. Bokens titel syftar på att Jääskeläinen var den sjunde som avrättades mot tobaksfabrikens vägg i Jakobstad, men den syftar även på att Jääskeläinen skilde sig från de övriga sex arkebuserade.

Efter kriget gjordes otaliga försök att få upprättelse för de brott som begåtts under den vita arméns straffkampanj. När de rättsliga instanserna förblev stängda kvarstod möjligheten att publicera uppgifter om händelserna i tidningar och böcker. På detta sätt kunde den enskilda individen få en känsla av upprättelse och se till att arkebuseringarna inte glömdes bort. Karin försökte aldrig rentvå maken genom att skriva om händelserna i tidningspressen, vilket troligen berodde på att det var nästan enbart arbetarpressen som kunde tänkas skriva om den vita terrorn. Även om det aldrig sågs rakt ut är *Seitsemäs mies* en fortsättning på Karins arbete att reda ut sanningen om Johannes öde samt bevisa och få bekräftade de orättvisor som begåtts mot honom.

Aapo Roselius

Tillbaka till en ny vardag

Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla* [Problem kring återhämtning efter kriget och lösningsmodeller härvidlag under 1900-talet], 409 s., ill., Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

1900-talets historia och historieskrivning har i så hög grad dominerats av kriget att temat för den antologi Petri Karonen och Kerttu Tarjamo redigerat kanske verkar slitet. Detta är delvis riktigt: bland annat har Finlands historia på 1920- och 1930-talet för det mesta studerats ur inbördeskrigets snäva perspektiv, medan största delen av forskningen inom samhällsvetenskaperna under 1940–1960-talen utgjort en utvärdering av andra världskrigets följdverkningar. Men även om infallsvinkeln alltså på intet vis är ny, visar en del av antologins tio artiklar att nya perspektiv öppnas då man fokuserar på problematiken kring övergången från krig till fred.

Ett av de intressantaste bidragen i antologin utgörs av docent Jari Elorantas artikel, som analyserar efterkrigstida problem på makroekonomisk nivå samt den offentliga sektorns svaga punkter. Krigsslutet innebar som känt en demobilisering. I finländsk historieskrivning har detta skede framför allt presenterats med utgångspunkt i kvinnornas återgång till hemmen från produktionen av krigsmateriel, återuppbyggnaden, det industriella uppsving som föranleddes av krigsskadeståndet, de trauman kriget förorsakade samt omfördelningen på det politiska fältet. Eloranta närmar sig ämnet ur den ekonomiska historiens perspektiv och begränsar sig huvudsakligen till en analys av läget för stormakternas del. Utgångspunkten för artikeln utgörs av att kriget hade haft såväl positiva följder (i form av investeringar, växande efterfrågan och sysselsättning) som negativa (i form av osäkerhet, personförluster samt en snedvridning av produktionsstrukturen p.g.a. mobiliseringen). Att fokus just nu lagts på krigens följdverkningar förklaras delvis med att följdverkningarna av de globala konflikterna under nuvarande omständigheter är synnerligen vittomfattande och omspannar alla områden för medmänsklig interaktion, samtidigt som kriget fått en ”dödligare” utgång än tidigare.

Enligt Eloranta har kriget även haft en stor inverkan på den utveckling som skett för de offentliga utgifternas del på lång sikt. Med hänvisning till tidigare forskning visar han att kriget i ett längre tidsperspektiv ofta haft negativa följder på ett makroekonomiskt plan. Efter andra världskriget ledde den högre beskattningen, den offentliga sektorns allt större roll och snedvridningen inom produktionsstrukturen bland annat till bristande investeringar inom den privata sektorn. Krigets ”segrare” blev således inte nödvändigtvis vinnare i ekonomiskt hänseende. Skribenten ger en intressant beskrivning av den utveckling som ägde rum i fråga om stormakternas mobilisering under tiden för första och andra världskriget, förhållandet mellan demokratiska och

auktoritära stater, utvecklingen för de västeuropeiska ländernas bruttonationalprodukt (BNP), prisfluktuationerna inom partihandeln samt inflationen.

De svaga punkter inom den offentliga ekonomin, eller i praktiken den politik statsmakten utövat, som Eloranta lyfter fram gäller framför allt förändringar på makroekonomisk nivå samt statens sociala och militära utgifter. Till följd av kriget ökade till exempel Storbritanniens skuldbörda avsevärt efter såväl första som det andra världskriget. Däremot förenar sig skribenten med dem som anser att hemmamarknadens kapacitet att lugna ner läget via offentlig skuldsättning varit av central betydelse för att ta sig ur krislägen. I ett längre perspektiv innebar epoken före de två världskrigen en klar försvagning av ekonomin, medan åren 1950–1973 däremot anses särskilt gynnsamma för den ekonomiska utvecklingen. För stormakternas ekonomi har tiden efter andra världskriget inneburit en snabb ökning av de sociala utgifternas andel av BNP, vilket för Finlands del i synnerhet varit fallet från och med 1960-talet. De militära utgifternas andel av BNP har däremot i regel följt kriserna, även om de militära utgifterna var större än tidigare under mellankrigstiden. Även det kalla kriget bidrog till en ökning av de militära utgifterna. Totalt sett misslyckades man med att genom världskrigen lösa stormakternas politiska problem militärt: första världskriget ledde till osäkerhet och konflikter på 1920- och 1930-talen, och andra världskriget resulterade i ett långvarigt kallt krig. Enligt Eloranta inverkade krigen menligt inte bara på makro- och mikroekonomisk nivå, utan även på hela världsekonomin.

Bland övriga artiklar av intresse vill jag särskilt nämna professor Max Engmans betraktelse över Europa efter första världskriget. Förutom Finland bildades hela sju nya stater efter första världskriget. Så sent som för tjugo år sedan identifierade vi största delen av dem som så kallade ”östblocksländer”.

Föremålet för Engmans studium är varken mer eller mindre än vad som hände efter det sjuhundraåriga kejsardömet Österrike-Ungerns undergång. Hans artikel utgör en reflektion över hur imperieupplösningen med utgångspunkt i de strukturella förutsättningarna för den politik som fördes. Det jämförelseobjekt Engman valt utgörs av det ryska kejsardömet undergång.

Hur nedmonterar man då ett helt imperium? Enligt Engman måste den nya staten först kapa de formella och ekonomiska banden till det forna moderlandet, skapa en egen centralförvaltning, tjänstemannakår, dra upp gränserna och garantera de medborgerliga rättigheterna. För att förhindra oroligheter måste den nya ekonomiska enheten och det nya medborgarsamhället träda i funktion så fort som möjligt. Den nya statsbildningen måste kort sagt demobilisera det tidigare samhället samtidigt som det nya mobiliserades. Konkret innebar detta en demobilisering av Österrike-Ungerns armé, hemförloving av trupperna över hela imperiet och förflyttningar av miljoner civila samtidigt som en och en halv miljon krigsfångar skulle fås hem från Ryssland och 2,5 miljoner ryska fångar återbördas till sitt hemland. Alla dessa massiva förflyttningar skedde under rådande kaos. Det är alltså inte något under om det förekom många fall av stridigheter, våldshandlingar, rån och överfall.

De tidigare makthavarna måste också bytas ut, räkningen skulle göras upp med den forna eliten och tidigare politiker, tjänstemän omplaceras på nya poster, icke önskvärda personer rensas ut, samtidigt som en reform av bl.a. fördelningen av jordegendomarna var aktuell. Därtill var det av största vikt att den nya regeringen mobiliserade en lojal armé. Lärarna skulle motiveras att undervisa enligt det nya systemet under uppbyggnad och det gällde att få historikerna att nytolka nationens historia. Var och en som betraktades som *persona non grata* skulle avlägsnas ur böckerna och ersättas med nya prominenta personer, och nya symboler – flaggor, sånger, nationalepos – skulle lyftas fram i de tidigare ställe.

Trots likheten beträffande ovannämnda uppgifter man stod inför, gestaltar Engman två olika riksupplösningssmodeller för ett kejsardöme: den habsburgska och den romanovska. Den förstnämnda modellen tillämpades vid den hastiga upplösningen av Österrike-Ungern, som ägde rum med fredliga förtecken och välsignades av den internationella fredskongressen i Paris. Den romanovska modellen drog däremot ut på tiden i flera år, och var av våldsam karaktär. Den inleddes 1917 och avslutades först 1922, då Sovjetunionen grundades. Upplösningen av det ryska kejsardömet och uppbyggnaden av den nya röda stormakten är smärtsamt välbekanta för finländare via berättelser från inbördeskriget och olika emigrantöden. Därför erbjuder Engmans artikel ett hälsosamt och nytt perspektiv på detta slags samhälleliga brytningsskede. Fallstudien Österrike-Ungern hade emellertid gärna fått beskrivas lite mer detaljerat.

Som antologi betraktad är *Kun sota on obi* en något ojämn men till största delen fruktbar läsning. Förutom ovan nämnda artiklar rekommenderas den intresserade läsaren även docent Tarja Väyryns text, som belyser fredsforskningens teoretiska och etiska perspektiv. Dessutom vill jag gärna föra fram fil.mag. Magnus Westerlunds analys av de svenskspråkiga finländarnas deltagande i inbördeskriget 1918 på gräsrotsnivå samt pol.dr Tuula Juvonens artikel om uppbyggnaden av manlig heterosexuell identitet på 1950-talet.

Antologin utgör en lyckad presentation av den större eller mindre förändring kriget medförde på det vardagliga livets olika plan. Förutom krigets mikro- och makroekonomiska följdverkningar fick det även betydelsefulla politiska konsekvenser: nya ideologier lyftes fram och gamla begravdes. Det rådande undantagstillståndet utgjorde ett bra argument framför allt i moraldebatten och omdefinieringen av kvinno- och mansrollerna, samtidigt som det påverkade de sociala förhållandena och kulturella beteendemönstren – men detta är en sanning med modifikation. Kriget kunde lika väl innebära ett undantagstillstånd i ordets rätta bemärkelse – ett tillstånd, från vilket man återgick till mer konservativa värderingar och ett mer traditionellt förhållningssätt.

Maria Lähteenmäki

Krigets erfarenheter

Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa* [Människan i krig. Finländarnas erfarenheter av vinter- och fortsättningskriget], 349 s., ill., Minerva, Helsinki & Jyväskylä 2006.

Populärvetenskaplig krigshistoria säljer i allt större upplagor, men då det gäller mer seriös forskning har utvecklingen inte varit lika rätlinjig. En betydande del av den traditionella, statsfinansierade forskningen om krig har flyttat över till försvarshögskolorna, vilka inte precis bildar avantgardet för historievetenskapens metodologiska och tematiska innovationer.

Situationen är något annorlunda om man lyfter blicken från krigsskådeplatsen och fokuserar på dess bakomliggande orsaker, drivkrafter och mångskiftande konsekvenser. Krigets social-, kultur- och mikrohistoria har utforskats alltsedan 1960-talet och utgör i dag ett dynamiskt forskningsfält också i Finland, vilket tydligt framgår av den nya antologin *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*.

Redaktörerna Tiina Kinnunen och Ville Kivimäki har samlat ihop en skara unga forskare som lyfter fram nya aspekter på vinter- och fortsättningskrigets historia. Dispositionen framhäver redaktörernas tes att krigets historia har en mycket längre kronologi än själva krigshandlingarna. Efter ett inledande avsnitt om den nya krigshistoriens potentialer granskas krigets mentala förhistoria, dess manliga och kvinnliga mikrohistorier samt slutligen dess historiekultur.

Samlingsvolymen inleds av den brittiska forskaren Joanna Bourke, vars beskrivning av den militärt inriktade krigshistoriska forskningen i Västeuropa och Förenta staterna kan appliceras på finländska förhållanden. Efter andra världskriget blev krigshistorikerna något av en pariaklass inom universitetssamfundet. Detta berodde inte enbart på att de ansågs bedriva ålderdomlig forskning. Lika graverande var att deras ideologiska utgångspunkter stämpelades som konservativa och nationalistiska.

Detta är även nyckeln till förståelsen av den så kallade nya krigshistorien, som enligt Bourke var en utlöpare av den nya socialhistoriska forskning som framväxte på 1960-talet. Den nya krigshistorien innehöll en stark kritik av samtida maktstrukturer och utmynnade i engagerade undersökningar om tidigare bortglömda folkgrupper och samhällsföreteelser under diverse krig och katastrofer.

Bourke påminner här om något väsentligt. Den nya krigshistorien har gått i spetsen för utforskandet av minnets och det kollektiva erinrandets historia. Kriget är ju i hög grad också ett mentalt fenomen. Förkrigstida rädslor och fantasier blandas ihop med krigsårens reella upplevelser och styr tillsammans efterkrigstidens kollektiva bearbetning av dessa minnen.

Bourkes tonfall sammanhänger med att artikeln i första hand skrivits för en internationell antologi (*Palgrave Advances in Modern Military History*, 2006), i vilken också mer traditionell militärhistoria är företrädd. Men, som sagt, hennes inlägg fungerar också i detta sammanhang och kompletteras bra av Juha Siltalas och Ville Kivimäkis översiktsartiklar. Siltala lyfter fram krigets psykohistoria och ringar in många väsentligheter när han skriver om nationen som den ”kollektivt upplevda modern” och om hur ”deltagandet i våldet föder en gemensam hemlighet”.

Ändå är det Kivimäkis översikt som är antologins verkliga programförklaring. Genom en insiktsfull presentation av den forskning om krigets erfarenhetshistoria som framvuxit i Tyskland sedan 1990-talet får Kivimäki en chans att peka på det som han anser har fattats även i finländsk historieforskning. Trots den ytterst omfattande forskningen om kriget har undersökningar om själva krigsupplevelserna enligt honom förblivit sällsynta.

Det stämmer att en teoretiskt reflekterande forskning om krigets kulturhistoria i stort sett har fattats. Men därmed är inte sagt att krigserfarenheterna som sådana har blivit särdeles negligerade i offentligheten och i forskningen. Vad var Olavi Paavolainens *Finlandia i moll* (*Synkkä yksinpuhelu*, 1946) och Väinö Linnas *Okänd soldat* (*Tuntematon sotilas*, 1954) om inte tidigt omdebatterade bearbetningar av krigsupplevelserna? Verken blev sedermera föremål för otaliga litteratur- och kulturhistoriska undersökningar, i vilka krigets erfarenheter och upplevelser på olika sätt lyftes fram.

Kivimäki redogör åskådligt för Reinhart Kosellecks tes enligt vilken krigsupplevelserna styrs också av en förväntningshorisont, d.v.s. av förkrigstida framtidsvisioner. Även detta perspektiv på kriget har utforskats mångsidigt i Finland sedan 1960-talet av historiker som Matti Klinge, Hannes Sihvo, Britta Hiedanniemi, Juha Siltala och Heikki Luostarinen. Sedan 1980-talet har det publicerats rikligt med socialhistoriska studier om kriget vilka innehåller gott om analyser och avsnitt som fyller kriterierna för det som nu betecknas som erfarenhetshistoria.

Min poäng är att varje ny generation historiker tenderar att överdriva skillnaderna mellan sitt eget och föregående generationers perspektiv. Men oberoende av hur gammal den nya krigshistorien egentligen är så har forskarna i antologin *Ihminen sodassa* lyckats utmärkt i att uppmärksamma tidigare försummade fall och aspekter på det senaste krigets vardagsupplevelser.

Tuomas Tepora, Anders Ahlbäck och Sirpa Kähkönen fokuserar på krigets förväntningshorisonter. Tepora skriver om Finlands flagga som nationell offersymbol under mellankrigstiden, Ahlbäck analyserar könsrollerna i första republikens värnpliktsarmé medan Sirpa Kähkönen utreder hur det finsktyska vapenbrödraskapet latent underbyggdes av en ny politisk vokabulär vintern 1940–1941. Kähkönen drar här en intressant parallell till Tredje rikets Tyskland, där den samtida judiske lingvisten Viktor Klemperer förutsåg politiska och militära ingrepp i nazistiska neologismer.

Krig och manlighet är sannerligen inte ett nytt begreppspar, men sättet på vilket det analyseras i *Ihminen sodassa* är långt ifrån traditionellt. Arto Jokinen har närläst skönlitteratur om vinterkriget och visar att den under en tunn fernissa av realism innehåller samma heroiska manlighetsideal som Fänriks Ståls sägner. Mikko Karjalainen utreder högkvarterets arbetsvanor och spritkultur, som trots många rykten och anekdoter om utsvävsel enligt honom inte alls var särskilt odisciplinerad.

Kati Mustola blottar i sin tur krigets homosexuella kultur med hjälp av 29 intervjuer. Trots att aktiv homosexualitet var förbjuden i finsk brottslag fram till 1970-talet förekom den enligt de intervjuade rikligt just under krigsåren. Detta berodde inte enbart på de extraordinära förhållandena, som öppnade fler chanser till snabba skjut i de mörklagda städernas pissoarer, parker och bakgårdar. Det enkönade livet vid fronten lockade många under fredstid heterosexuellt inriktade män in i kortare och även längre förhållanden med frontkamrater. Enligt Mustola kunde detta ske till och med tämligen öppet, vilket i det närmaste helt förträngdes efter kriget.

Ville Kivimäki skriver om ett annat tabubelagt ämne, nämligen om hur frontsoldaterna hanterade sin vanligtvis starka ovilja att döda fienden. Han hänvisar till en undersökning enligt vilken endast omkring 20 procent av andra världskrigets amerikanska frontsoldater använde sitt vapen i strid. Detta berodde inte enbart på rädsla utan också på en allmän ovilja att döda andra människor. Ryssen hade utpekats som den enda möjliga fienden i flera decennier, vilket underlättade saken för den finske soldaten. Ändå måste frontmännen utveckla olika tekniker för att distansera sig mentalt från dödandet. När sextioalister sedan beskyllde sina fäder för "mördandet" träffade detta därför en ytterst öm punkt i krigserfarenheterna.

Kvinnoperspektivet är starkt företrätt i antologin. Sonja Hagelstam analyserar i en mikrostudie brevväxlingen mellan en frontsoldat och dennes hustru och visar hur de upprätthöll sin tro på en gemensam framtid genom detaljerade beskrivningar av vardagen, vilket skapade en känsla av ett gemensamt liv. Ilona Kempainens bidrag – i mycket en sammanfattning av hennes förtjänstfulla doktorsavhandling – handlar om krigets offer- och döds kult. Dess finländska särdrag var att i stort sett alla stupade återsändes till hembygden och begravdes i den egna kyrkogårdens hjältegravar. Kvinnorna var starkt delaktiga i denna kult som mödrar, änkor och andra nära anhöriga till de stupade. Många av dem fungerade ju därtill som lottor, vilket ytterligare stärkte deras beredskap att bejaka den rådande offerideologin.

Marianne Junila och Anu Heiskanen skriver båda om kvinnor som sällskapade med tyska soldater i Lappland och därför fick utstå lokalsamfundets avoghet. Svårast blev situationen förstås för dem vars förhållanden utmynnade i havandeskap och barn. Men som Heiskanen visar kunde det bli ytterst motigt även för dem som följde med de retirerade till Tyskland och återvände hem efter kriget. Här hade det varit intressant med en mer systematisk jämförelse med "tyskertöser" i andra länder i det ockuperade Europa.

Antologin avslutas med fyra studier om krigets historiekultur. Riitta Kormanon analyserar den avbrutna trädstammen som en dämpad och därför lämplig symbol för monument över 1918 års rödgardister och senare också det förlorade Karelen. Kaarlo Sulamaa beskriver hur krigsveteranerna efter ett årtionde av tystnad år 1957 bildade ett eget centralförbund och samma år också fick sin egen kiosklaska, *Kansa taisteli – miehet kertovat* (Folket stred – männen berättar), som hann utkomma i 350 nummer innan den lades ned år 1986.

Tiina Kinnunens granskar hur den populära bilden av lottorna har förändrats genom åren och visar i hur hög grad den varit bunden till de politiska konjunkturerna. Efter kalla krigets slut började många beteckna fortsättningskriget som en avvärjningsseger. Då blev det också opportunt att minnas i första hand lottornas insatser under krigsåren och förtränga deras politiska roll i mellankrigstidens vita Finland. Antologin avslutas av Jaana Loipponens uppfriskande dekonstruktion av krigsänkornas bearbetning av sina minnen och känslor. Dessa bildade ingalunda enhetliga kronologier utan framstod snarast som en av samtiden ständigt formbar kollektion av berättelser och associationer.

Sammanfattningsvis: detta är en högst angelägen artikelsamling. Trots mina invändningar har den goda chanser att gå till historiografin som ett genombrott för den nya krigshistorien. Men det beror även mycket på vad dess författare publicerar framöver.

Henrik Meinander

Förintelsen i det israeliska historiemedvetandet

Mikael Tossavainen, *Heroes and Victims. The Holocaust in Israeli Historical Consciousness*, 301 s., ill., Lunds universitet, Lund 2006.

Under de senaste decennierna har intresset för Förintelsen ökat kraftigt såväl i USA som i Europa. I syfte att utreda det europeiska intresset för frågan inleddes i Sverige år 2001 projektet Förintelsen och den europeiska historiekulturen. Projektet finansieras av Riksbankens jubileumsfond och leds av professor Klas-Göran Karlsson från Lunds universitet. I projektet medverkar historiker från bl.a. Lunds och Stockholms universitet. I sitt arbete studerar forskarna för det första hur de europeiska länderna reagerade på det nazistiska folkmordet, för det andra huruvida Förintelsen intagit en central ställning i vissa samhällen och för det tredje på vilka sätt Förintelsen brukats, och missbrukats, för att fylla nationella behov. Syftet med projektet sammanfattas som att ”belysa hur förintelsen har förstått, kontextualiserats och brukats i olika europeiska nationella historiekulturer, samhällen och stater sedan andra världskrigets slut, med tonvikt på det senaste decenniet. Det är inte i första hand hur Förintelsen tolkats inom historievetenskapen, utan hur den representerats i massmedier, filmer, historieläroböcker och andra historieprodukter avsedda för bredare befolkningsgrupper som står i historiekulturens och projektets fokus”.¹

En av forskarna inom projektet är Mikael Tossavainen, som i maj 2006 disputerade vid Lunds universitet med avhandlingen *Heroes and Victims. The Holocaust in Israeli Historical Consciousness*. I avhandlingen undersöker han Förintelsens plats i det israeliska historiemedvetandet utgående från massmedierna, eller mer specifikt på basis av tidningsartiklar som publicerats i anslutning till Yom Hashoah eller ”Förintelsens och hjältomodets minnesdag”. Tossavainen har studerat fem dagstidningar med olika politiska inriktningar: den socialistiska och vänsteroppositionella *Al Ha-Mishmar*, arbetarrörelsens *Davar*, den liberala *Ha-Aretz*, den nationalreligiösa *Ha-Tzofe* och *Jerusalem Post*. Den sistnämnda har gått från att vara en arbetartidning till att bli ett organ för den israeliska högern, men i dag spelar den en ganska liten roll. Den är också den enda av tidningarna i materialet som utkommer på engelska. I undersökningen ingår även två kvällstidningar, *Maariv* och *Yediot*, som båda placerar sig en aning till höger om den politiska mitten. Tossavainens undersökningsperiod sträcker sig från år 1959, då minnesdagen instiftades, till år 2005.

Det centrala teoretiska begreppet i avhandlingen är historiemedvetande, som av Tossavainen definieras som ”den mentala process genom vilken man orienterar sig i tiden, tolkar dåtiden, förstår nutiden och förväntar sig fram-

¹ http://www.hist.lu.se/hist/forskning/projekttext_KGK.pdf (nerladdad 15.10.2007).

tiden". Med hjälp av historiemedvetandet skapar människorna "mening ur det förflutna genom att konstruera en historisk narrativ struktur som kan rationalisera, förklara och legitimera nutiden i ljuset av det förflutna" (s. 256). Man kan skilja mellan ett individuellt och ett kollektivt historiemedvetande, och det är det senare som står i fokus i Tossavainens undersökning. För att komma åt historiemedvetandet måste man se hur det manifesteras i olika sammanhang, och i Tossavainens fall utgörs dessa manifestationer alltså av tidningsartiklar publicerade i anslutning till minnesdagen.

Avhandlingen inleds med en diskussion kring undersökningens teoretiska förankring. I detta kapitel tar Tossavainen upp begrepp som historiekultur, historiemedvetande och historiebruk. Dessutom diskuterar han pressen som arena och agent i skapandet och upprätthållandet av historiemedvetanden. Här hänvisar han bl.a. till Benedict Anderson som myntat uttrycket "föreställda gemenskaper" och som lyft fram tidningarnas betydelse i skapandet av sådana gemenskaper.

I det därpå följande kapitlet presenteras temats bakgrund och kontext: Vilka faktorer har påverkat och påverkar Förintelsens plats i det israeliska historiemedvetandet? Tossavainen lyfter fram fyra olika faktorer: den judiska traditionen, den sionistiska ideologin, den israeliska erfarenheten efter etablerandet av staten 1948 och utvecklingen av de internationella attityderna till Förintelsen. Med andra ord handlar det om historiska, samhällliga, ideologiska och religiösa aspekter som är nödvändiga om man skall kunna förstå vilken plats Förintelsen har i historiemedvetandet. Tossavainen diskuterar både den internationella och den israeliska historiekulturen, framväxten av ett historiemedvetande i staten Israel och uppmärksammandet av Förintelsen, särskilt minnesdagen. Det bör noteras att Tossavainen i sin analys kommit fram till att just de fyra faktorerna som tidigare nämndes är viktiga för det israeliska historiemedvetandet. Det här innebär att kontextkapitlet blir resultatstyrt, vilket kanske är en aning överraskande. Som läsare hade jag snarare väntat mig en hypotesformulering utgående ifrån faktorerna. Kapitlet är dock belysande, och Tossavainen lyckas att på ett rätt så komprimerat sätt ta upp omfattande teman.

Den empiriska delen av avhandlingen är indelad i fyra kapitel enligt de fyra teman som Tossavainen lyfter fram, närmare bestämt hjältemodet, lidandet, förhållandet mellan judar och icke-judar och lärdomarna av Förintelsen. Då man började uppmärksamma minnet av Förintelsen i Israel lyfte man fram hjältedåd och heder. Till hjältarna räknades t.ex. sådana personer som deltagit i upproret i Warszawagetot eller varit aktiva inom motståndsrörelsen. Det datum som valdes för minnesdagen var förknippat med Warszawaupproret som blev en viktig symbol för det judiska hjältemodet under Förintelsen. Precis som Tossavainen konstaterar stämmer detta väl överens med hur man i många länder över lag mindes kriget – man valde att lyfta fram de hjältar som kämpat mot nazismen. Denna internationella hjältediskurs sträckte sig ända in på 1980-talet. I Israel lyfte man under 1950- och 1960-talet också fram de

kvinnliga hjältarna, vilket avspeglar de socialistiska sionisternas vision om ett jämställt judiskt samhälle. Därför var detta tema också mest framträdande i den vänsterorienterade pressen.

I Israel innebar rättegången mot Adolf Eichmann en viktig förändring i och med att man under den långa processen fick en mer heltäckande och komplex bild av hur det vara att leva som jude i Europa under Förintelsen. Detta ledde i sin tur till en större förståelse för situationen och till allt starkare sympatier för de drabbade judarna. Man började också upptäcka andra hjältar än de som tidigare lyfts fram, och hjältemodet i olika symboliska handlingar betonades.

I och med Eichmannrättegången fick Förintelsen också en etablerad plats i den israeliska historiekulturen, och intresset för Förintelsen har därefter ökat kontinuerligt. Också sexdagarskriget 1967 och jom kippur-kriget 1973 mellan Israel och de arabiska grannländerna påverkade Förintelsens roll i historiemedvetandet. Kriget visade att judarna inte kunde känna sig trygga i sitt land, och förhållandet mellan judar och icke-judar försämrades i och med att resten av världen inte kom till judarnas undsättning. Detta gjorde att man igen drog paralleller till Förintelsen. Den judiska misstron mot omvärlden ökade, och Förintelsen fick en tydligare aktualitet. Till detta bidrog också den tilltagande antisemitismen i Sovjetunionen och arabländerna under 1970-talet. Kriget ledde också till att offren och deras lidande i stor utsträckning ersatte hjältarna i minnet av Förintelsen. Warszawagetot och upproret där ersattes nu av Auschwitz som symbol för folkmordet. Samtidigt hamnade de individuella människödena i fokus, vilket också var ett resultat av att fler och fler offer trädde fram och berättade om sina upplevelser.

Parallellt med utvecklingen i Israel började det utländska intresset för Förintelsen öka drastiskt från och med 1980-talet. Det starkare intresset gjorde sig först gällande i USA och spred sig sedan vidare till andra länder, efter kommunismens fall också till Östeuropa. I de utomisraeliska minnena av Förintelsen har judiska hjältar hamnat i skuggan av icke-judiska: fokus har i stället legat på icke-judiska hjältar som Raoul Wallenberg och Oskar Schindler. Typiskt nog infaller den internationella minnesdagen den 27 januari, den dag då de allierade trupperna befriade Auschwitz. I den internationella diskursen är judarna offer, inte hjältar. Dessa ”offerskildringar” har också påverkat den israeliska bilden av Förintelsen. Samtidigt har intresset för det ashkenaziska samhället i Europa före kriget tilldragit sig ett större intresse än tidigare i Israel, vilket också har ett samband med att israeler efter kommunismens fall har kunnat resa till Östeuropa och besöka de trakter där det före kriget levde judar. Många judar, särskilt skolelever, besöker läger i Polen, men dessa resor har också kritiserats för att öka klyftan mellan judar och icke-judar. Man har emellertid i Israel också börjat uppmärksamma icke-judar som räddade judar undan undergången. Här lyfter man t.ex. fram Danmarks insats för de judar som bodde där.

Fredsprocessen under 1990-talet och det växande internationella intresset för Förintelsen påverkade också dess roll i det israeliska historiemedvetandet, för att åter förändras i och med att fredsprocessen bröt samman och palestinierna återupptog intifadan år 2000. Man drog paralleller mellan arabbländerna och deras ledare och nazisterna. Hjältetemat blev igen aktuellt. Behovet av en stark israelisk stat lyfts fram ungefär på samma sätt som inför kriget 1973. Tossavainen konstaterar att det israeliska historiemedvetandet alltså igen börjat skilja sig från det internationella, men han betonar samtidigt att det finns en koppling mellan dessa, t.ex. då det gäller det utbredda intresset för de överlevandes berättelser.

Det tema som Tossavainen kallar lärdomar handlar mer om hur det förflutna används än om hur det beskrivs. Tossavainen har urskiljt tre sådana lärdomar: den statssionistiska lärdomen, säkerhetslärdomen och den universella lärdomen. I den förstnämnda lärdomen lyfts staten Israel och dess framtid fram. Här görs en tydlig koppling mellan diasporan och Förintelsen – existensen av en judisk stat anses motverka antisemitismen. Denna lärdom var starkare i början av undersökningsperioden men har hamnat mer i skymundan då det visat sig att staten Israel inte undanröjer antisemitismen. Säkerhetslärdomen utgår ifrån att Förintelsen kan ske igen om judarna inte är på sin vakt och ser till att försvara sig mot dem som hotar dem. Denna lärdom har tydliga politiska konsekvenser och är särskilt tydlig i samband med konflikter som krigen 1967 och 1973 och de palestinska upproren. Säkerhetslärdomen har blivit mer framträdande i den högerorienterade pressen. I säkerhetslärdomen är judarnas ställning central, medan den universella lärdomen lyfter fram det allmängiltiga i Förintelsen, d.v.s. ondskan som ett mer allmänt fenomen som inte är knutet till nazismen, och offer som i första hand är människor över lag, inte bara judar. Denna lärdom blev mer framträdande under 1990-talet och kan delvis betraktas som ett resultat av fokuseringen inom den internationella historiekulturen.

Avslutningsvis kan konstateras att Mikael Tossavainen på ett fascinerande sätt lyfter fram hur historiemedvetandet formas under olika tider och under inflytande av olika faktorer. Samtidigt understryker han också vikten av att vara medveten om att olika faktorer kan betonas på olika sätt inom olika samhällssektorer. Hans tema är högaktuellt, inte minst med tanke på det stora intresset för Förintelsen, vilket i sin tur väcker frågor kring hur man i olika länder förhåller sig till Förintelsen och vilken plats Förintelsen har i historiekulturen, inte bara i Israel. Precis som Tossavainen själv konstaterar verkar det finnas ett samband mellan studier av historiemedvetande och ett ökat intresse för Förintelsen. Förhoppningsvis får vi snart se en mer utbredd forskning kring historiemedvetande, historiekultur och historiebrik också inom andra områden.

Jennica Thyllin

FRÅN FÄLTET

Finska sällskapet för 1700-talsstudier rf
Suomen 1700-luvun tutkimuksen seura ry

Verksamheten år 2006

Allmänt

Sällskapet verkade under år 2006 enligt målsättningarna i stadgarna. Sällskapet utvecklade sin hemsida www.helsinki.fi/historia/1700, särskilt i samband med det internationella seminariet ”Boundaries in the Eighteenth Century – Frontières au dix-huitième siècle” och ISECS (International Society for Eighteenth-Century Studies) styrelsemöte vilka sällskapet stod värd för 31.8–3.9.2006. Största delen av styrelsens arbete gick under året ut på att förbereda och genomföra detta seminarium och möte.

Medlemmar

Sällskapet hade vid utgången av år 2006 sammanlagt 108 medlemmar, varav tre nya anslutit sig under året. Två medlemmar avled under året.

Stadgeenliga möten

Sällskapets stadgeenliga vårmöte, som avslutade verksamhetsåret 2005, hölls på Helsingfors universitets kyrkohistoriska institution den 2 mars 2006. I samband med mötet hölls en föredragsafton. Höstmötet för hölls på Åbo universitet den 13 oktober 2006 i samband med seminariet ”Tunteellinen 1700-luku”.

Styrelsen

Styrelsen bestod under år 2006 av ordförande professor Pasi Ihalainen, vice ordförande docent Kati Hämmäläinen, vice ordförande docent Timo Kaitaro, sekreterare fil.dr Charlotta Wolff, skattmästare fil.lic. Janne Tunturi, informatör fil.mag. Päivi Maria Pihlaja, ledamöter docent Päivi Mehtonen, docent Tuija Laine, fil.dr Petter Korkman, fil.lic. Henrika Tandefelt, fil.lic. Johanna Ilmakunnas och fil.mag. Jouko Nurmiainen. Sällskapets revisor har varit fil.lic. Markku Kekäläinen. Under år 2006 sammankom styrelsen tre gånger och höll ett e-postmöte.

Vid sällskapets höstmöte den 13 oktober 2006 då styrelse för år 2007 utsågs omvaldes Pasi Ihalainen som ordförande. Timo Kaitaro, Päivi Maria Pihlaja, Henrika Tandefelt och Charlotta Wolff stod i tur att avgå och omvaldes för åren 2007–2008.

ISECS styrelsemöte och det internationella seminariet "Boundaries in the Eighteenth Century – Frontières au dix-huitième siècle"

Sällskapet arrangerade 31.8–3.9.2006 ISECS styrelsemöte och det internationella seminariet "Boundaries in the Eighteenth Century – Frontières au dix-huitième siècle". Seminariet inleddes den 31 augusti på Sveaborg med rundvandring och en session om upplysningens gränser och Finland som gränsland på 1700-talet. På kvällen var deltagarna bjudna till en mottagning hos Helsingfors universitets prorektor. Följande dag förflyttade sig seminariet till Svartå slott, där deltagarna kunde följa med sessionerna "Frontières et altérité", "Boundaries in science, philosophy and political thought", "La frontière dans les débats esthétiques et littéraires", "Identités multilinguistiques et multiculturelles – Multilingual and multicultural identities", "Encounters in literature and art" och "La Méditerranée, une frontière?". Kvällen avslutades med en konsert med Tuija Hakkila (fortepiano) och Mikael Helasvuo (flöjt). Den 2 september hölls ISECS styrelsemöte. Samtidigt gjordes en liten utflykt till Fiskars för dem som inte deltog i mötet. Seminariet avslutades den 3 september med en utfärd till Ekenäs och Fagervik.

Totalt deltog 58 personer från 20 olika länder inklusive Finland. Största delen av ISECS styrelse med dess ordförande, professor Jean Mondot var på plats. Sällskapets styrelsemedlemmar verkade som funktionärer. Konferenssekreterare var Charlotta Wolff.

En del av föredragen publicerades sommaren 2007 i den första volymen av den nya serien *International Review of Eighteenth-Century Studies*, som sällskapet startat.

För logi och transport anlätades Svartå Slotts konferenshotell, Hotell Seurahuone, Martahotellet, Lindholm Lines bussbolag och JT-Lines vattenbuss.

Övriga seminarier

I samband med höstmötet den 13 oktober arrangerade sällskapet seminariet "Tunteellinen 1700-luku" i samarbete med historiska institutionen på Åbo universitet. Vid seminariet talade Assi Karttunen, Liisa Lagerstam och Martina Reuter.

Andra sammankomster

Den 2 mars arrangerade sällskapet på kyrkohistoriska institutionen i Helsingfors en föredragskväll "1700-luku nyt – 1700-talet idag", där nya böcker om 1700-talet presenterades. De böcker som presenterades var Pasi Ihalainens *Protestant Nations Redefined. Changing Perceptions of National Identity in the Rhetoric of the English, Dutch and Swedish Public Churches 1685–1772*

(Brill, 2005) Yrjö Kaukiainens *Rantarosvojen saaristo. Itäinen Suomenlahti 1700-luvulla* (SKS, 2005) och Ritva Kyllis *Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen Utsjoella ja Inarissa 1742–1886* (Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, 2005).

Den 19 december arrangerade sällskapet en föredragsafton på Helsingfors universitet, där sällskapets hedersmedlem, professor Matti Klinge talade om sin nya bok *Iisalmen ruhtinaskunta*.

Internationella relationer

Genom att sällskapet stod värd för ISECS styrelsemöte för år 2006 stärktes sällskapets synlighet och position i det internationella 1700-talsamfundet.

Under året fördes även preliminära förhandlingar med det svenska Sällskapet för 1700-talsstudier angående grundandet av en samnordisk årsbok för 1700-talsforskning.

Publikationer

Den filosofiska tidskriften *Niin&Näin* publicerade i nr 2/2006 föredrag hållna vid sällskapets vårseminarium 2005 i Tammerfors. Päivi Mehtonen hade sammanställt artiklarna kring temat ”1700-talets poetik”. Författarna är Janne Tunturi (’Kadotettua runoutta jäljittämässä. Thomas Warton ja kirjallisuushistorian merkitykset 1700-luvun lopulla’), Jani Hakkarainen och Lauri Mehtonen (’Miksi filosofin tulisi kirjoittaa esseitä? David Humen *Of Essay-Writing*’) och Teemu Ikonen (’Diderot ja yleisön paradoksi’).

Understöd och donationer

Sällskapet mottog ett understöd på 4 000 euro av ISECS för arrangerandet av ISECS möte och seminarium, av vilket hälften var reserverat för reseersättningar för deltagare från länder med svag valuta.

Samarbetspartner

Under året samarbetade sällskapet med Helsingfors universitets kyrkohistoriska institution, historiska institution och rektorat samt Åbo universitets historiska institution.

Meddelat av Charlotta Wolff och Päivi Maria Pihlaja

Det tredje Gösta Mickwitz-seminariet och utdelningen av Gösta Mickwitz pris

Med medel som dels donerats och dels testamenterats till Historiska föreningen i Finland av framlidne professorn i nationalekonomi vid Helsingfors universitet Gösta Mickwitz (1917–2003) har föreningen inrättat ”Bröderna Gösta och Gunnar Mickwitz fond för historisk och ekonomisk-historisk vetenskap”. Fondmedlen skall användas till att arrangera ett vartannat år återkommande vetenskapligt seminarium. Enligt donatorns önskemål skall ekonomisk-historisk forskning även uppmärksammas och diskussion mellan olika historiska discipliner uppmuntras. Detta seminarium har med donators tillstånd getts namnet ”Gösta Mickwitz-seminariet”.

Tema för det tredje Gösta Mickwitz-seminariet var den litterära urbana miljön under rubriken *Detektiver, flanörer, amatörer – aktörer på stadens scen*. Seminariet gick av stapeln i Helsingfors universitetsmuseum Arppeanums utrymmen vid Snellmangatan i Helsingfors den 13 oktober 2007. Vid seminariet, som samlade ca trettio deltagare, uppträdde flera framstående forskare från Sverige, Norge och Finland. Efter välkomstord av Historiska föreningens ordförande, fil.dr Derek Fewster, följde ett föredrag av professor Tone Selboe från Oslo om ”Camilla Collett og revolusjonens Paris”. Förmiddagen avslutades av kulturhistorikern, docent Henrik Knif, vars rubrik löd: ”... och knäpper sakta på lutan. Något om 1600-talets Paris från salong till scen”. Efter att deltagarna avnjutit lunch i Arppeanums café fortsatte seminariet under eftermiddagen med föredrag av författaren, docent Carina Burman från Uppsala. Hon talade kring temat ”Den egentliga huvudpersonen? Staden och romanen”. Mellan föredragen framförde Stella Parland och Bent Jensen texter om staden.

I samband med Gösta Mickwitz-seminariet skall ur fondens avkastning även utdelas ett pris som bär framlidne donatorns namn. Priset är avsett att utdelas till en historiker som på ett bemärkt sätt bidragit till att upprätthålla ett levande intresse för historia och historieforskning, företrädesvis för ett förtjänstfullt vetenskapligt arbete i ekonomisk historia eller historia. Det första priset utdelades år 2003 till docent Susanna Fellman och det andra år 2005 till lektor Niels Kayser Nielsen, Priskommittén bestod denna gång av docent Lars-Folke Landgrén (ordförande), docent Nils Erik Forsgård, fil.dr Joachim Mickwitz och fil.dr Henrika Tandefelt.

Priskommittén beslöt enhälligt, då priset nu för tredje gången utdelades, att premiera filosofie licentiat Henry Rask för boken *Det unga Esbo. Esbobyggdets ungdomsförbund 100 år* (2006), som denne i egenskap av huvudförfat-

tare skrivit tillsammans med sin assistent fil.stud. Marianne Stubbe. Kommittén ansåg i sin motivering att Henry Rask både som historieforskare och universitetslärare samt inom många institutioner och verksamhetsformer bidragit till att levandegöra intresset för historien och historieforskningen i Svenskfinland. I boken *Det unga Esbo* har Henry Rask på ett utmärkt sätt förmått att populärt, men ändå vetenskapligt och intressant berätta historien om Esbo ungdomsförenings första hundra år. Boken är enligt priskommittén särskilt viktig då den ger läsaren kunskap om svenska traditioner och det svenska förflutna i en tidigare svensk bygd.

Det tredje Gösta Mickwitz-seminariet avslutades på kvällen med en middag som arrangörerna gav för pristagaren samt för föredragshållarna på restaurang Olo på Kaserngatan.

Lars-Folke Landgrén

Medarbetarlistare i detta nummer:

Eva Ahl, fil.mag, Helsingfors universitet; *Kasper Kepsu*, fil.mag., Helsingfors universitet; *Lars-Folke Landgrén*, docent, direktör, Helsingfors universitet; *Marja Lähteenmäki*, fil.dr, Helsingfors universitet; *Henrik Meinander*, professor, Helsingfors universitet; *Joachim Mickwitz*, fil.dr, Åbo Akademi; *Sara Nordlund-Laurent*, fil.mag., Helsingfors universitet; *Stefan Norrgård*, fil. mag., Åbo Akademi; *Carina Nynäs*, fil.dr, Åbo Akademi; *Päivi Maria Pibblaja*, fil.mag., Helsingfors universitet; *Marjatta Rabikainen*, docent, universitetslektor, Helsingfors universitet; *Henry Rask*, fil.lic., Esbo; *Aapo Roselius*, fil.mag., Helsingfors universitet; *Harriet Silius*, professor, Åbo Akademi; *Peter Stadius*, fil.dr, universitetslektor, Helsingfors universitet; *Elisabeth Stubb*, fil.mag., Helsingfors universitet; *Jennica Thylin*, fil.lic., Åbo Akademi; *Charlotta Wolff*, fil.dr, Helsingfors universitet.

Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningen av Maria Lähteenmäkis recension (Nike Parland).

Pärbild: Carl von Linné. Kopparstick av Charles-Clément Bervic efter Alexander Roslins porträtt. Nationalbibliotekets bildsamling, Helsingfors.

Innehåll

Carina Nynäs: Ett nytt manuskript. Linné som föreläsare.....	341
Elisabeth Stubb: <i>Finland i 19de seklet</i> . Etablering av en nationsbild.....	368
Granskningar	
Knut Helle, Finn-Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre & Ola Stein Stugu, Norsk byhistorie. Urbanisering gjenom 1300 år. Av Joachim Mickwitz.....	388
Olle Ferm, Olaus Petri och Heliga Birgitta. Synpunkter på ett nytt sätt att skriva historia i 1500-talets Sverige. Av Eva Ahl.....	392
Stefan Persson, Kungamakam och bonderätt. Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640. Av Kasper Kepsu	395
Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg (red.), Våldets mening. Makt, minne, myt. Av Stefan Norrgård.....	399
Cristopher Collstedt, Duellanten och rättvisan. Duellbrott och synen på manlighet i stormakts-våldets slutskede. Av Stefan Norrgård.....	403
Marie Löwendahl, Min allrabästa och ömmaste vän! Kvinnors brevskrivning under svensk 1700-tal. Av Sara Nordlund-Laurent	406
Jessica Parland-von Essen, Behagets betydelse. Döttrarnas edukation i det sena 1700-talets adels-kultur. Av Marjatta Rahikainen	410
Matti Klänge, Iisalmen ruutinaskunta. Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa. Av Henry Rask	414
Maja Hagerman, Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder. Av Peter Stadius.....	420
Nora Ervalahti & Rainer Knapas (utg.), J. V. Snellman i Europa. Resebilder 1840–1847. Av Elisabeth Stubb	423
Kari Melby, Anu Pyllkänen, Bente Rosenbeck & Christina Carlson Wetterberg, Inte ett ord om kärlek. Äktenskap och politik ca 1850–1930. Av Harriet Silius	425
Tauno Saarela, Kansan Tahto – Pohjolan työtätekevien lehti. Av Lars-Folke Landgrén.....	429
Marjatta Cronvall, Seitsemäs mies. Av Aapo Roselius	432
Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla. Av Marja Lähteenmäki.....	436
Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa. Av Henrik Meinander.....	439
Mikael Tossavainen, Heroes and Victims. The Holocaust in Israeli Historical Consciousness. Av Jennica Thylin.....	443
Från fältet	447

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Historiska institutionen, Pb 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet.

Internet: www.historisktidskrift.fi

Prenumerationspris 2007: 30 €, Postgiro 800014-952637. För beställningar till utlandet tillkommer 5 €.

Lösnummerpris: 10 €. Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14) samt genom redaktionen.